

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Н. В. Глинська, Д. І. Клепка, Ю. С. Рєпіна

**ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ
ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ**

Монографія

За загальною редакцією *Н. В. Глинської*

Електронне наукове видання

Харків
«Право»
2023

Авторський колектив:

вступ – Н. В. Глинська, Д. І. Клепка; розділ 1 – Н. В. Глинська, Д. І. Клепка; підрозділи – 2.1, 2.2, 2.3, 2.3.1, 2.3.2 Н. В. Глинська, Д. І. Клепка; підрозділ. 2.3.3 – Д. І. Клепка; підрозділ. 2.4 – Ю. С. Репіна

Рецензенти:

Ю. В. Шенітько – доктор юридичних наук, професор, завідувач лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

І. С. Яковець – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (протокол №__ від _____ 2023 р.)

Глинська Н. В.

Г54 Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження : монографія : електрон. наук. вид. / Н. В. Глинська, Д. І. Клепка, Ю. С. Репіна ; за заг. ред. Н. В. Глинської ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. – Харків : Право, 2023. – 124 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986696>.

ISBN 978-966-998-669-6

Монографію присвячено дослідженню проблеми цифровізації кримінального провадження. У роботі запропоновано систему концептуальних положень теоретико-правового та прикладного характеру щодо застосування цифрових технологій у кримінальному судочинстві. Для науковців, працівників органів кримінальної юстиції, викладачів, аспірантів і студентів-правників.

УДК 343.1(477)

Видання в електронному вигляді розміщується у відкритому доступі на сайті НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України в розділі «Електронні джерела» (<https://ivpz.kh.ua/uk/електронна-бібліотека/>) вкладки «Інфолітримка». Для опису видання чи посилання на нього слід використовувати пряме URL-посилання або цифровий ідентифікатор об'єкта (DOI).

© Глинська Н. В., Клепка Д. І., Репіна Ю. С., 2023

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2023

Зміст

Вступ	4
Розділ 1. Фактори актуалізації цифровізації кримінального провадження	
1.1. Соціально-політичний чинник актуалізації цифровізації кримінального провадження	8
1.2. Нормативно-правовий чинник актуалізації цифровізації кримінального провадження	12
1.3. Криміногенний чинник актуалізації цифровізації кримінального провадження	15
1.4. Праксеологічний чинник актуалізації цифровізації кримінального провадження	17
Розділ 2. Теоретико – правові підвалини процесу цифровізації кримінального провадження	
2.1 Перехід на електронний документообіг у кримінальному судочинстві.....	20
2.2 Здійснення та фіксації електронних процедур; використання цифрової інформації у царині кримінального провадження.....	30
2.3 Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження.....	36
2.3.1 Генеза он-лайн правосуддя – застосування відеоконференцзв’язку у кримінальному провадженні.....	38
2.3.2 Питання дистанційної участі судді у кримінальному провадженні	42
2.3.3 Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження : окремі аспекти.	68
2.4 Стан і перспективи нормативного регулювання та застосування технології штучного інтелекту в кримінальній юстиції в Україні та світі	79
Висновки	120

===== Вступ

Стрімке впровадження інформаційних технологій (далі – ІТ) і телекомунікацій у всі сфери соціального життя, що спостерігається в останні роки, запустило глобальний процес інформатизації суспільства, всеосяжний перехід до процесу створення, фіксування та передачі інформації в електронному просторі. Автоматизація, оцифровка даних та діджиталізація стали ключовими гаслами у різних соціальних сферах, здебільшого в бізнесі та державному управлінні. Світовий сучасний тренд розвитку суспільства передбачає повсюдне використання ІТ у всіх галузях і за всіма напрямками людської життєдіяльності. Серед прийнятих нормативних документів в останні роки є чимало таких, які покликані закріпити вітчизняний напрям суспільного розвитку, що корелює світовим тенденціям («Цифрова адженда – 2020», Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, Концепція розвитку електронного урядування в Україні, Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні; Національна стратегія зі створення безбар’єрного простору в Україні, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки тощо).

Однією з головних державних ініціатив у цьому напрямі стала програма «Держава у смартфоні», що передбачає до 2024 р. цифрову трансформацію всіх публічних послуг, доступних громадянам та бізнесу. Серед прикладів державних правових цифрових рішень слід зазначити, зокрема, про створення порталу державних послуг «Дія», мобільного застосунку «Твое пр@во»¹, урядових чат-ботів

¹ *Примітка.* Твое пр@во – універсальний безкоштовний правовий довідник, що містить як необхідні правові роз’яснення, так й алгоритм дій для осіб, які потребують відповідної правової допомоги для захисту та відновлення своїх прав. На початок 2021 року функціонал застосунку було розширено. Зокрема, з’явилась можливість електронних консультацій, покращено можливості пошуку, додано інтеграцію категорій із платформою правових консультацій WikiLegalAid.

@TrudEconomBot¹, @ask_sls_bot², e-Vopon³, «Пошук дітей»⁴, t.me/Traitor_Search_bot (Знайди зрадника!), t.me/stop_marauder_ua_bot (Стоп мародер)⁵ тощо.

На додаток, голова Міністерства цифрової трансформації М. Федоров на першому International Diia Summit Brave Ukraine у Давосі анонсував амбітний план цифрового розвитку нашої країни, що передбачає, серед іншого, створення адміністративних судів зі штучним інтелектом та повний paperless до 2030 року.

Ураховуючи такі тенденції розвитку нашої держави, цілком логічно, що інформатизація та діджиталізація суспільства не минули й кримінальне судочинство, яке «піддається перманентній зміні і реформуванню, перебуває в пошуку оптимального балансу інтересів держави, суспільства та окремих учасників кримінального процесу, прагне йти в ногу з науково-технічним прогресом»⁶. Діджиталізація обґрунтовано визнається однією з основних тенденцій розвитку українського кримінального провадження⁷.

¹ *Примітка.* Чат-бот Міністерства економіки України з питань організації трудових відносин, зокрема в період дії воєнного стану.

² *Примітка.* У цьому чат-боті за розділами надаються консультації з питань, що найбільше цікавлять громадян, які звертаються по допомогу до Державної служби України з питань праці.

³ *Примітка.* За допомогою цього чат-боту українці можуть повідомити про пересування окупантів.

⁴ *Примітка.* Чат-бот створено для спрощення процедури подачі відомостей про дитину, яка зникла безвісти. «За час роботи боту до нас надійшло понад 120 звернень про зникнення маленьких українців», – розповів начальник Управління ювенальної превенції НПУ.

⁵ *Примітка.* За допомогою цих чат-ботів будь-який громадянин може оперативно допомогти українській спецслужбі викрити злочинців. На чат-бот t.me/Traitor_Search_bot можна надіслати інформацію про: зрадників і колаборантів, які співпрацювали з окупантами; інтернет-агентів, які «зливають» ворогу важливу інформацію або поширюють у соцмережах контент на підтримку загарбників. Чат-бот t.me/stop_marauder_ua_bot призначений для збору інформації про мародерів, які розкрадають чуже майно під час війни.

⁶ Луцик В. В., Самарін В. І. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія. Харків: Право, 2018. С. 5; Мурзановська А. В. Основні тенденції розвитку науки кримінального процесу в Україні в сучасних умовах. *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift: Collective monograph.* Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. С. 285–310. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/159> (дата звернення: 15.04.2022)

⁷ Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія. Львів, 2021. С. 253–385. URL: <http://dSPACE.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3725/1/Сучасні%20тенденції%20розвитку%20кримінальної%20юстиції%20в%20Україні.pdf> (дата звернення: 15.05.2022)

Адже запровадження новітніх цифрових технологій у цій царині є вельми затребуваним з огляду на перспективу суттєвого підвищення ефективності діяльності суб'єктів кримінального провадження при вирішенні його завдань, зокрема, у спосіб надання органам досудового розслідування нових можливостей щодо розкриття злочину, встановлення особи, яка його вчинила, та її місця знаходження, прискорення провадження через застосування режиму відеоконференції тощо. Це, з одного боку. З другого боку, автоматизація та переведення кримінального провадження в електронний формат (створення електронного кримінального провадження), що є одним з основних напрямів цифровізації кримінального провадження (далі – ЦКП), значно спростить взаємодію суб'єктів кримінального провадження внаслідок упровадження електронної форми процесуальної комунікації, зменшить час погодження певних різновидів процесуальних рішень, а отже, сприятиме реалізації принципу розумних строків.

Проблематика цифровізації є популярною у зарубіжній та вітчизняній економічній літературі. Ґрунтовні дослідження у сфері особливостей процесів цифровізації економічних систем викладено в роботах С. Берна, Ж. Клерка, А. Коптелова, Т. Оноре, Х. Лутцевої, А. Мюррея, Ю. Рімана, Т. Окса, Ф. Скуотто. У. Хус, Р. Аткінсона, С. Холройда. Значний внесок у розвиток сучасної теорії діджиталізації зробили такі вітчизняні науковці, як І. Дульська, М. Дубін, А. Гуренко, С. Коляденко, В. Коренівська, О. Козлянченко, О. Криворучко, В. Ляшенко, Н. Мешко, Г. Соколова та ін.

Що ж до кримінальної процесуальної науки, то окремі питання використання цифрових технологій під час кримінального провадження були предметом дослідження таких українських науковців, як: В. Білоус, В. Бірюков, В. Голубєв, М. Гуцалюк, О. Жученко, О. Капліна, М. Карчевський, О. Колотило, Є. Лук'янчиков, Т. Михальчук, А. Молдован, Т. Павлова, А. Рибченко, М. Смирнов, В. Уваров, І. Харабєрюш, В. Хахановський, С. Чернявський, Г. Чигрина, С. Шаренко та ін.

Утім, нечисельними є монографічні дослідження, що присвячені саме проблематиці цифровізації у царині кримінального провадження. Серед них слід вказати на праці А. Столітнього, Д. Цехана, Д. Літвечика. На особливу увагу заслуговують останні монографічні до-

слідження, зокрема, «Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні» (А. Скрипник), «Електронне кримінальне судочинство: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку» (І. Каланчі) та «Права людини в умовах цифрової трансформації суспільства» (за редакцією Д. Лученка).

При цьому примітним є те, що проблематика ЦКП нерідко пов'язується дослідниками з упровадженням e-case-менеджменту та переведенням окремих процесуальних відносин у систему електронного документообігу. Однак ЦКП не обмежується виключним використанням технологій; вона характеризується зміною культури та способу мислення правозастосовників, набуттям ними цифрової компетентності; формуванням нових способів і принципів цифрової взаємодії учасників правовідносин тощо. Варто також зазначити, що попри чисельність наукових публікацій за тематикою ЦКП, сьогодні відсутнє як єдине розуміння мети та меж ЦКП, так і комплексної стратегії ЦКП, а отже, відсутнім є інтегрований науково-прикладний погляд на проблему, пов'язану із ЦКП. Тож такий рівень наукової розробки цього напряму не можна визнати достатнім для наявного запиту щодо концептуалізації цифрової трансформації кримінального провадження та створення доктринального підґрунтя майбутнім законодавчим ініціативам.

Тому видається необхідним проведення фундаментального дослідження, щодо цифрової трансформації кримінального судочинства України з урахуванням кращих міжнародних практик використання інформаційних технологій у кримінальному провадженні. Розробка ключових положень (теоретико-прикладного та нормативного характеру) цифровізації кримінального провадження України сприятиме систематизації та алгоритмізації державної діяльності у цій сфері. При цьому першочерговими питаннями в контексті ЦКП є правова та теоретична діагностика ситуації у сфері ЦКП, формулювання понятійного апарату та визначення перспективних напрямів ЦКП.

Розділ 1

ФАКТОРИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

На сучасному етапі кримінальна процесуальна діяльність характеризується присутністю електронного сегмента, що в різних формах наявний на всіх її етапах. Водночас процес цифровізації цієї царини знаходиться у стадії розвитку, про що наголошується в низці політичних документів, та постійній модифікації кримінального процесуального законодавства у спосіб внесення відповідних змін та доповнень, що супроводжують процес поступового переходу на електронний документообіг, впровадження «електронного правосуддя» та розширення використання різних цифрових інструментів під час реалізації кримінальної процесуальної діяльності. Прискорення цього процесу зумовлюється сукупністю різнопланових обставин, зокрема, соціально-політичного, нормативно-правового, криміногенного, праксеологічного характеру. Зазначені та інші обставини (фактори) є елементами багатоаспектної системи чинників, що не лише сприяють прискоренню процесу цифрової трансформації національного кримінального судочинства, а й актуалізують здійснення концептуального дослідження ЦКП. Розглянемо позначені чинники більш детально.

1.1. Соціально-політичний чинник актуалізації цифровізації кримінального провадження

У цьому сегменті нашого дослідження ми не ставимо за мету вказувати усі соціально-політичні чинники, що актуалізують ЦКП. Нами висвітлюватимуться лише наочні фактори. Одним із таких факторів, що підкреслив необхідність ЦКП, особливо у векторі процесуальної комунікації, стали карантинні обмеження, запровадженні

під час пандемії COVID-19. Як справедливо зазначають в юридичній літературі, такі обмеження активізували пошук шляхів використання інноваційних технологій для забезпечення діяльності судової системи без загрози доступності правосуддя. Українці вперше зіткнулися із безпрецедентними до цього часу заборонами, спрямованими на запобігання поширенню інфекційної хвороби. Наразі на офіційних сайтах Верховної Ради України й Кабінету Міністрів України розміщено, відповідно, понад 50 та понад 350 так званих «протиковідних» нормативно-правових актів¹.

Іншим фактором актуалізації ЦКП є, безумовно, перебування нашої держави в умовах воєнного стану. Триваюча з 24 лютого 2022 р. повномасштабна російська збройна агресія проти України поставила перед кримінальним судочинством багато нових викликів. З одного боку, це необхідність мобілізації усіх можливих міжнародних і національних інструментів для притягнення до відповідальності країни-агресора та її вищого керівництва, розслідування учинених на території України воєнних злочинів. З другого боку, об'єктивною стала потреба вимушеного прискорення та спрощення певних процедур і порядків, зокрема, щодо збирання доказів із метою забезпечення дієвості кримінального процесуального механізму розслідування та судового розгляду усіх кримінальних правопорушень, а також більш активного використання цифрових технологій для дистанційного проведення окремих процесуальних дій та ін².

¹ Репіна Ю. С. Використання судовою системою інноваційних технологій у комунікативній практиці під час пандемії COVID-19. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: Б. М. Головкін (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2021. Вип. №42. С. 84–91.

² *Примітка.* В умовах воєнного стану особливості здійснення кримінальної процесуальної діяльності детерміновано низкою чинників, зокрема (як зазначають фахівці), «...небезпекою; відсутністю доступу до окремих територій, на яких здійснюється кримінальне провадження; повним або частковим обмеженням функціонування органів державної влади, у тому числі правоохоронних, судових органів України на територіях вчинення кримінальних правопорушень; особливостями правового регулювання не лише нормами КПК України, а й надзвичайним законодавством, міжнародними нормативно-правовими актами, які активуються за умов надзвичайних правових режимів; специфічними організаційно-управлінськими основами проведення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, що залежать не лише від рішень суб'єктів кримінального процесу, а й від рішень та порядку взаємодії з іншими владними суб'єктами; частковим або повним

І в цьому сенсі, якщо пандемія COVID-19 вже довела важливість та потребу цифрових технологій для забезпечення функціонування кримінального провадження в дистанційних умовах та створила стимул для реформування системи правосуддя у цьому напрямку, реалії ж воєнного стану в Україні стали додатковим поштовхом до прискорення ЦКП із метою розв'язання нових завдань, що постали в цих нелегких умовах (зокрема, щодо необхідності обов'язкового забезпечення фіксування проведення певних процесуальних дій технічними засобами, опрацювання великої кількості інформації, що знаходиться у відкритих джерелах, забезпечення ефективної системи комунікації із населенням, проведення слідчих (розшукових) дій на великих територіях тощо). Як влучно нещодавно зазначено практиками стосовно прискорення діджиталізації роботи суду, «...в умовах воєнного стану, загрози життю і здоров'ю учасників судових справ, суддів та працівників апаратів судів наразі гостро постало питання запровадження дистанційної форми роботи судів, створення та забезпечення захищеного доступу до електронного кабінету судді, вдосконалення практик електронної форми судочинства...». Зазначені питання вже давно лунали, війна лише їх актуалізувала.¹

До того ж російське вторгнення в Україну поставило одним з першочергових завдань прискорену європейську інтеграцію нашої держави, а значить, й приведення кримінального процесуального законодавства у відповідність до вимог міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції про кіберзлочинність, Європейської етичної хартії про використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі, концепції «Цифровий порядок денний для Європи» в рамках європейської стратегії економічного розвитку «Європа 2020: страте-

блокуванням функціонування окремих процесуальних інститутів та появою нових процесуальних засобів, способів, гарантій кримінального провадження в екстраординарних умовах та ін.» [Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 4. Електронне видання (станом на 30 грудня 2022 р.). Дніпро-Львів-Одеса-Харків. 2023. С. 5. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/141e9323-8f98-4f61-bad9-bd88bb627707/content>]

¹ Свояк Д., Потапенко А. Чому в Україні «Електронний суд» ніяк не стане реальністю. *Закон і Бізнес*. 2022.05.04. URL: https://zib.com.ua/ua/151108-chomu_v_ukraini_elektronniy_sud_niyak_ne_stane_realnistyu_po.html (дата звернення: 11.05.2022)

гія розумного, сталого і всеосяжного зростання» та Рекомендацій СМ / Rec (2020) 1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини тощо¹, а також необхідність урахування європейського та міжнародного досвіду щодо ЦКП. Адже сьогодні низка зарубіжних країн уже мають позитивний досвід запровадження цифрових технологій у кримінальний процес, наприклад, Велика Британія, США, Канада, Саудівська Аравія, Південна Корея, Китайська Народна Республіка, Австрія, Нідерланди, Нова Зеландія, Фінляндія, Данія, Сінгапур, Чеська Республіка, Естонія, Федеративна Республіка Німеччина, Литовська Республіка, Молдова, Казахстан тощо.

Отже, потреба подальшої цифрової трансформації кримінального провадження в Україні з істотною модифікацією кримінальної процесуальної форми шляхом запровадження цифрових технологій, переходу на повний електронний документообіг уже не викликає сумніву і є лише справою часу. В цьому сенсі показовою є позиція Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) стосовно того, що держава за певних умов може бути визнана відповідальною, якщо вона не запроваджує заходів електронного правосуддя. Так, в одному з рішень проти Словаччини (з приводу не створення інфраструктури для подачі заяв за допомогою електронних процедур) було констатовано, що якщо подача заяви в електронному вигляді необхідна в силу

¹ *Примітка.* При розробці концептуальних питань ЦКП слід також взяти до уваги релевантні висновки КРЕС щодо правосуддя та інформаційних технологій (Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя та інформаційних технологій (від 9 листопада 2011 р.) тощо), а також рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, серед яких, зокрема: Рекомендація № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах (від 11 вересня 1995 р.); Рекомендація Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб (від 28 лютого 2001 р.); Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій (від 28 лютого 2001 р.); Рекомендація Rec (2003) 14 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо функціональної сумісності інформаційних систем у сфері юстиції (від 9 вересня 2003 р.); Рекомендація Rec (2003) 15 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо архівації електронних документів у правовому секторі (від 9 вересня 2003 р.).

об'єктивних обставин, нав'язане державою обмеження може призвести до порушення статті 6 (1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), фундаментального права на доступ до правосуддя та права на справедливий судовий розгляд; держава своєю поведінкою «непропорційно обмежила право заявника представити свою справу в суді ефективним чином»¹.

1.2. Нормативно-правовий чинник актуалізації цифровізації кримінального провадження

Цей чинник пов'язаний зі станом законодавчого забезпечення ЦКП, яке значно відстає від об'єктивних потреб сучасності щодо більш масштабного використання цифрових технологій в кримінальному процесі України.

Якщо вдатися стисло до генези поставленого питання, то слід зазначити, що процес інформатизації вітчизняної кримінальної юстиції розпочався ще у 1990-х роках та продовжується й дотепер. Його надбанням стало створення значної кількості електронних інформаційних систем (наприклад, ЄІС МВС України (своєю чергою, ця система складається з кількох десятків інформаційних ресурсів), ЄДРСР, ЄСІТС (модуль «Електронний суд»), ЄРДР, ІТСДР, інформаційна підсистема «Слід» тощо).

Активна цифровізація правосуддя розпочалася на виконання п. 5.4 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. №276/2015 щодо забезпечення широкого використання інформаційних систем для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя». Зокрема, створення в судах інформаційних систем електронного менеджменту, введення повноцінних електронних систем, у тому числі системи електронного до-

¹ CSD (2011) E-tools for criminal case management within selected EU Member States. P. 10. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/142038/FULL.pdf> (дата звернення: 20.05.2022).

кументообігу, та відстеження справ (до вищих інстанцій), електронних повідомлень, електронних викликів, електронного розгляду справ (у деяких випадках), електронних платежів, аудіо- та відеофіксації засідань, інформаційної системи внутрішньої бази даних, інформаційної системи законодавчої бази даних, удосконалення системи забезпечення рівного та неупередженого розподілу справ між суддями, зокрема, визначення судді та (або) складу колегії суддів на всіх стадіях судового провадження, поетапного запровадження інструментів «електронного правосуддя», дасть можливість користувачам звертатися до суду, сплачувати судовий збір, брати участь у провадженнях й отримувати необхідну інформацію і документи електронними засобами.

У продовження теми в п. 4.1.1. Розділу 1 Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021, одним з основних напрямів розвитку системи правосуддя визнано розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування шляхом: запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцеперебування сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства; впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу; удосконалення та розвиток офіційного веб-порталу судової влади України для отримання інформації про суди і справи (провадження) з регулярним оновленням даних судової статистики.

На сьогодні в Україні прийнято цілу низку нормативно-правових актів, на підставі яких поступово відбувається діджиталізація кримінальної юстиції. Відповідно в аспекті «технологізації» сучасне кримінальне процесуальне законодавство вже «озброєне» певними нормами, зокрема, щодо допустимості електронних документів; порядку здійснення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також порядку фіксації ходу окремих процесуальних дій та етапів кримінального провадження (його стадій) (зокрема, судового розгляду) тощо. Важливим кроком в аспек-

ті ЦКП було прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» від 15 березня 2021 р. № 5246. Цей Закон набув чинності 1 грудня 2021 р. Утім, повноцінне функціонування ІТСДР ще не було впроваджено для всієї системи органів досудового розслідування.

Низку законодавчих кроків у напрямку ЦКП було зроблено нещодавно – вже після запровадження воєнного стану в нашій державі. Зокрема, це стосується унормування можливості виготовлення постанови слідчого, прокурора в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи; обов'язку дізнавача, слідчого чи прокурора щодо збереження в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень, досудового розслідування, що здійснюється в умовах воєнного стану; можливості накладення арешту на віртуальні активи; низки особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із доступом до комп'ютерних систем та комп'ютерних даних; трансформацій негласних слідчих (розшукових) дій та ін.

Відповідні новели кримінального процесуального законодавства в контексті ЦКП викликані потребами часу та безперечно є необхідними для вирішення завдань кримінального провадження в умовах воєнного стану, хоча й окремі з них потребують наукового аналізу з точки зору якості відповідних нормативних положень.

Наведені та інші аспекти аналізу чинного кримінального процесуального законодавства свідчать про хаотичне унормування тих чи інших питань впровадження цифрових технологій у царину кримінального провадження, зокрема, щодо здійснення та фіксації електронних процедур, створення електронного кримінального провадження та інших напрямів ЦКП. Такий рівень нормативної регламентації здебільшого є незадовільним з огляду на певну правову невизначеність, що породжує й різність у правозастосовній практиці. До того ж як вже зазначалось, ЦКП знаходиться лише на початковій стадії, відповідно предметом нормативного врегулювання мають стати й інші перспективні для кримінального судочинства цифрові рішення.

Отже, очевидною є потреба концептуальної розробки проблематики ЦКП, що охоплює дослідження як процесу цифрової трансформації кримінального провадження, так і якості чинного кримінального процесуального законодавства у цій сфері. Результати такого дослідження слугуватимуть основою для зважених відповідних законодавчих рішень щодо регламентації кримінальних процесуальних відносин.

1.3. Криміногенний чинник актуалізації цифровізації кримінального провадження

Безумовно, найбільшим викликом діджиталізації й збалансованому розвитку сучасних технологій загалом є загроза кібератак. Відповідно сутність криміногенного чинника актуалізації комплексної ЦКП становить об'єктивне зростання кіберзлочинності в нашій країні. Адже потужний процес розбудови цифрової ери має наслідком й суттєву трансформацію злочинної діяльності, використання новітніх технологій у злочинних цілях, істотне зростання кібератак. Так, якщо у 2020 р. кількість зафіксованих кібератак в Україні становила 2 млн, то вже у 2021 р. у середньому щотижня в Україні виявляється від 1 до 2 млн кіберінцидентів. Результатом такого явища стає так званий «злив інформації», яка надалі використовується злочинцями для різноманітних цілей: від використання банківських даних для отримання коштів до розголошення таємної інформації.

Одним із негативних наслідків кібератак є заподіяння значної матеріальної шкоди. Наприклад, за даними американської компанії McAfee, хакерські атаки протягом 2020 року коштували світовій економіці понад трильйон доларів, або 820 мільярдів євро, що становить понад 1% світового ВВП. Значний приріст кіберзлочинів відбувся в умовах пандемії COVID-19. Відповідно до опитування Інтерполу, в умовах пандемії спостерігається збільшення таких проявів кіберзлочинності, як: онлайніві шахрайства та фішинг, (фішингові листи на тему COVID-19); зловмисне програмне забезпечення (шкідливе

програмне забезпечення та DDoS); використання шкідливих програм для збору даних, використовуючи інформацію, пов'язану з COVID-19, як приманку. Щодо проявів кіберзлочинності на території України, непоодинокими наразі є випадки підроблення та продажу фейкового застосунку «Дія» із внутрішнім COVID-сертифікатом. Відповідно до звіту Нацполіції лише у 2020 році було зареєстровано понад 5 000 кіберзлочинів, якими завдано понад 241 млн грн.¹ Значна інтенсифікація кібератак спостерігалась і перед початком повномасштабної збройної російської агресії проти України. На додаток, розвідслужби США у сфері кібербезпеки повідомляють про те, що на сьогодні рівень загрози кібератак оцінюється як «серйозний»².

Відповідно одним із пріоритетних напрямів подальшого реформування кримінального процесуального законодавства України є нормативне супроводження протидії кіберзлочинності. Відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України» від 30 грудня 2021 р., затвердженого Указом Президента України від 1 лютого 2022 р. №37/2022, одними з основних заходів, спрямованих на реалізацію ефективної протидії кіберзлочинності (Ціль С.3.) визначено, зокрема, завершення імплементації у законодавство України положень Конвенції про кіберзлочинність; забезпечення унормування в установленому порядку питання щодо електронних доказів, використовуючи кращі практики Сполучених Штатів Америки, держав-членів ЄС та враховуючи сучасні виклики і тенденції у сфері кібербезпеки; підвищення рівня знань співробітників оперативних підрозділів, працівників органів досудового розслідування, прокуратури, суддів у сфері інформаційних технологій та кібербезпеки, насамперед за напрямками збирання та дослідження електронних доказів³. Отже, очевидним

¹ У 2020-му Нацполіція викрила понад 5 000 кіберзлочинів / КІБЕРПОЛІЦІЯ. Національна поліція України, 29 січня 2021 р. URL: <https://www.cyberpolice.gov.ua/news/u--mu-naczpolicziya-vykryla-ponad---kiberzlochyniv-26/> (дата звернення: 10.05.2022)

² Розвідка США попереджає ключові компанії про реальну загрозу кібератак з боку росії / Укрінформ, 9 червня 2022 р. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3502848-rozvidka-ssa-poperedzae-klucovi-kompanii-pro-realnu-zagrozu-kiberatak-z-rosii.html (дата звернення: 10.06.2022)

³ Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 груд. 2021 р., затв. Указом Президента України

є тісний зв'язок спрямованості зазначених заходів із ЦКП, пов'язаною, зокрема з оптимізацією кримінальної процесуальної форми щодо використання електронної інформації у доказуванні.

Зауважимо, що всупереч перебуванню нашої країни у стані війни, протидія кіберзлочинам лишається актуальним напрямом державної політики. Свідченням цього є прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 р. № 2137-ІХ, спрямованого на імплементацію в законодавство України положень Конвенції про кіберзлочинність. Зазначеним Законом, зокрема, змінено порядок тимчасового доступу до електронних інформаційних систем, унормовано накладення арешту на комп'ютерні системи або їх частини, доступ до комп'ютерних систем або їх частин під час здійснення обшуку житла чи іншого володіння особи тощо.

══════ 1.4. Праксеологічний чинник актуалізації цифровізації кримінального провадження

Недостатній рівень правового регулювання, певна невизначеність породжують неоднорідність правозастосовної практики, що обумовлює існування тісно пов'язаного із нормативно-правовим *праксеологічний аспект актуальності* концептуальної розробки питань ЦКП. Останній продиктований зокрема, затребуваністю на практиці доктринальних розробок в аспекті використання електронної інформації у доказуванні, вирішенні низки дискусійних проблем щодо нормативної регламентації окремих аспектів процесуального порядку застосування режиму відеоконференції (визначення поняття технічних засобів і технологій, які використовуються під час застосування режиму відеоконференції; допустимості інформації отриманої із за-

стосуванням режиму відеоконференції та ін.); визначення певних «цифрових особливостей» застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно «відсутність послідовної «цифрової політики» кримінального процесуального закону спричиняє появу протилежних за змістом позиції судових органів»¹. Так, зокрема, одним із найпроблемніших на практиці є розв'язання питання щодо допустимості використання у доказуванні скопійованої цифрової інформації. Причому це питання вирішується діаметрально протилежно не лише у практиці судів першої та апеляційної інстанції, а й в рішеннях Верховного Суду (далі – ВС)², що звичайно негативно позначається на правозастосуванні та дезорієнтує суди нижчої інстанції при розв'язанні правових питань. Протилежність правових позицій вищого судового органу є індикатором необхідності вдосконалення відповідного нормативного регулювання.

Крім того, варто звернути увагу на певні зразки нормотворчості ВС, продиктовані необхідністю оперативного реагування на запит своєчасного вдосконалення кримінального процесуального законодавства, зокрема, й в напрямку подальшої цифровізації під час воєн-

¹ Скрипник А. В. Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні: монографія. Харків: Право, 2022. С. 124.

² *Примітка.* Так, зокрема, у постанові ККС від 11 березня 2020 р. по справі № 149/745/14 490 ВС підтримав визнання недопустимим не лише використання у доказуванні копій відеофонограм, зроблених під час НС(Р)Д, а й протоколів як похідних від них доказів. У той самий час у постанові ККС ВС від 15 січня 2020 р. по справі № 161/5306/16-к визнано можливим подання до суду дублікатів матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі електронних), виготовлених слідчим, прокурором із залученням спеціаліста У рішенні від 29 березня 2021 р. по справі № 554/5090/16-к ВС висловив позицію про те, що один і той самий електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення. Питання ідентифікації електронного документа як оригіналу можуть бути вирішені уповноваженою особою, яка його створила (за допомогою спеціальних програм порохувати контрольну суму файлу або каталогу з файлами – CRC-сума, hash-сума), або за наявності відповідних підстав шляхом проведення спеціальних досліджень [постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.03.2021 р. по справі № 554/5090/16-к. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96074938&red=10000382305f3f5d2c0c6c7594f0b5f8dae19c&d=5>]

ного стану. Так, в узагальненому інформаційному листі «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» ВС дозволив використання й інших, не зазначених у КПК, технічних засобів відеоконференцз'язку, якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцз'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України. При цьому ВС звернув увагу на роз'яснення такому учаснику його процесуальних прав та обов'язків.¹

¹ Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Узагальнений інформаційний лист Верховного Суду від 03.03.2022 р. URL: [Inform_lyst_2022_03_03.pdf \(court.gov.ua\)](#) (дата звернення: 21.04.2022)

ТЕОРЕТИКО – ПРАВОВІ ПІДВАЛИНИ ПРОЦЕСУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Перехід на електронний документообіг у кримінальному судочинстві

В епоху технічного прогресу вже не викликає сумнівів, що фіксування процесуальних дій та рішень на паперових носіях морально застаріло. Як влучно зазначають сучасні дослідники, «...кримінальний процес найбільш чутливий до швидкості обміну інформацією, що впливає на його ефективність, результативність здійснення судового розслідування та судового слідства. Застарілі методи обміну інформацією за допомогою паперу, часові розбіжності в здійсненні слідчої дії чи прийняття процесуального рішення з моментом їх документальної фіксації, що досить часто викликає неможливість достовірного встановлення моменту виникнення юридичного факту, – все це перешкоджає темпу розвитку кримінального процесу, який суттєво відстає від розвитку інформаційного суспільства. Нагальна необхідність переведення документування кримінального провадження в електронний сегмент є базовою передумовою розробки електронного кримінального провадження»¹.

Як уже зазначалось, на сучасному етапі кримінальна процесуальна діяльність характеризується присутністю електронного сегмента, що в різних формах наявний на всіх її етапах. Що стосується введення електронного документообігу в царині кримінального провадження

¹ Жученко О. Д. До питання про передумови розроблення електронного кримінального провадження в Україні. *Правова держава*. 2019. №33. С. 116–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2019_33_18

ня¹, то цей процес започатковано впровадженням Єдиного реєстру досудового розслідування (далі – ЄРДР), що відповідно передбачає електронну форму початку досудового розслідування, яка пов’язана із внесенням інформації про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР (ст. 214 КПК України)²; внесення до ЄРДР відомостей про прийняття ключових процесуальних рішень під час досудового розслідування³.

Розглядаючи правову природу ЄРДР, А. В. Столітній доходить висновку, що визнання процесуальними електронних даних про внесення до ЄРДР відомостей про початок досудового розслідування, а також вимоги КПК України щодо обов’язкового внесення окремих процесуальних рішень до ЄРДР вказують на процесуальну природу електронних даних ЄРДР, які юридично правильно зарахувати до електронних процесуальних документів. Тож упровадження ЄРДР фактично перевело кримінальне провадження від суто паперового розслідування злочину до часткового впровадження в нього електронної

¹ *Примітка.* Правовою основою врегулювання відносин, пов’язаних з електронним документообігом та використанням електронних документів у царині КП, насамперед є закони України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. №2657-ХІІ; «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 5 липня 1994 р. №80/94-ВР; «Про державну таємницю» від 21 липня 1994 р. №3855-ХІІ; «Про обов’язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. №595-ХІV; «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. №861-ІV; «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. №3814- ХІІ; «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. №2155-VІІІ, а також інші нормативно-правові акти.

² *Примітка.* Відповідно до п. 1 розділу ІV Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події передбачено можливість звернення до органу (підрозділу) поліції із заявами (повідомленнями) з використанням мережі Інтернет, електронного зв’язку (електронні звернення) [Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : затв. наказом МВС України від 08 лют. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#n14>]

³ *Примітка.* Так, нормами КПК передбачено, що до ЄРДР вносяться відомості щодо: початку досудового розслідування (частини 1, 5 ст. 214 КПК), визначення місця проведення досудового розслідування (ч. 4 ст. 218 КПК), повідомлення про підозру (ч. 4 ст. 278 КПК), зупинення та відновлення досудового розслідування (ч. 4 ст. 280, ч. 3 ст. 282 КПК), оголошення розшуку підозрюваного (ч. 2 ст. 281 КПК), закінчення досудового розслідування (ст. 283 КПК), здійснення спеціального досудового розслідування (ч. 6 ст. 297–4 КПК).

складової, що, на думку автора, є перехідною електронно-паперовою моделлю кримінальної юстиції¹.

При цьому слід звернути увагу, що оцифрування матеріалів кримінального провадження як один з етапів та необхідна передумова електронного документообігу розпочалося ще у 2011 році під час запуску автоматизованої системи документообігу суду (АСДС), що діяла до 2017 р. та забезпечувала, зокрема, централізоване зберігання текстів судових рішень. П'ятнадцятого грудня 2017 р. почала функціонувати Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС)², що забезпечує функціонування електронного правосуддя в Україні³ із подальшим (2018 р.) введенням в експлуатацію підсистеми ЄСІТС «Електронний суд», яка передбачає можливість учасників судового процесу подавати до суду документи в електронному вигляді. Фактично, ця підсистема покликана полегшити процеси документообігу, спростити можливість їх подачі та отримання. Втім,

¹ Столітній А. В. Правова природа Єдиного реєстру досудових розслідувань. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 5(4). С. 97–98.

² *Примітка*. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система – це сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), що забезпечують автоматизацію визначених законодавством процесів діяльності судів, органів та установ у системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС (п. 3 Розділу 1 Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС, затв. Рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серп. 2021 р. № 1845/0/15–21 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>).

³ *Примітка*. Імплементация у вітчизняну правову систему європейських стандартів щодо забезпечення права на справедливий суд передбачає, зокрема втілення заходів щодо впровадження «електронного правосуддя». Під електронним правосуддям розуміється використання інформаційно-комунікаційних технологій у реалізації правосуддя усіма зацікавленими сторонами в юридичній сфері з метою підвищення ефективності та якості державних служб, зокрема для приватних осіб і підприємств, яке охоплює електронне спілкування та обмін даними, а також доступ до інформації судового характеру [Рекомендації Комітета міністрів Совета Європи CM/Rec(2009)1 государствам-участникам Совета Европы по электронной демократии : приняты 18.02.2009 г. на 1049-м собрании Зам. Министров. URL: <http://cikrf.ru/international/recommend.doc> (дата звернення 15.05.2022)].

з огляду на певні проблеми ця система ще не активно застосовується на практиці. Відповідно більш розповсюдженим є паперовий документообіг. Таким чином, документи, які надходять в електронній формі, в обов'язковому порядку роздруковуються, що не відповідає меті створення підсистеми «Електронний суд».^{1 2}

Відмітимо, що хоча й у КПЗ уже запроваджено низку норм, що складають зміст концепції «електронне правосуддя», яка протягом декількох років впроваджується в Україні, процес унормування та формування цієї концепції знаходиться ще у стадії розвитку. Це потребує подальшого оновлення законодавства у цьому напрямку.

Окремо слід зазначити, що в кримінальній процесуальній діяльності майже не використовуються технологічні засоби, що допомагають б ухваленню судових рішень у кримінальних провадженнях (систематизація і структурування судової інформації у конкретній справі; шаблонізація процесуальних актів із використанням рекомендаційних або експертних систем, наприклад, у частині можливих релевантних

¹ *Примітка.* Як зазначають практики, статистика одного із судів адміністративної юрисдикції м. Києва за січень 2022 року свідчить, що лише 3% позовних заяв подавалися через «Електронний суд», решта надходить поштою або напямую подаються в канцелярію суду. При цьому лише одна позовна заява органу державної влади подана через «Електронний суд», хоча такі позови державних органів складають більше третини від загальної кількості. Аналогічна ситуація спостерігається й у місцевих судах загальної юрисдикції.

Також нечасто використовують підсистему «Електронний суд» при подачі процесуальних документів адвокати.

Отже, як громадяни, так й органи державної влади не застосовують «електронний» механізм звернення до суду на належному рівні, у зв'язку з чим не спрощується документообіг судів, не зменшується фінансове навантаження на його забезпечення. Така ситуація спостерігається насамперед через те, що цей спосіб комунікації із судом не вважається зручним і надійним, а також не є «вигідним» з точки зору як економії коштів, так й можливих «процесуальних пільг» [Свояк Д., Потапенко А. Чому в Україні «Електронний суд» ніяк не стане реальністю. *Закон і Бізнес.* 2022.05.04. URL: https://zib.com.ua/ua/151108-chomu_v_ukraini_elektronniy_sud_niyak_ne_stane_realnistyu_po.html (дата звернення: 11.05.2022)].

² *Примітка.* У контексті досліджуваного питання варто звернути увагу на пілотний проект, який стартував 28 грудня 2021 р. та був ініційований Президентом України В. Зеленським у співпраці з Міністерством цифрової трансформації України. Його сутність полягає в надсиланні повідомлень у мобільному застосунку «Дія» про дату та час проведення судових засідань, в яких стороною по справі є користувач цього застосунку.

мотивів судових рішень; систематизація та прогнозування судової практики тощо). Однак застосування вказаних та інших технологій може мати позитивний вплив як на правову визначеність, так і на єдність та послідовність судової практики.

У контексті електронного документообігу в царині кримінального провадження слід зазначити про функціонування значної кількості й інших електронних інформаційних систем у різних органах кримінальної юстиції (наприклад, Інтегрована інформаційно-пошукова система Національної поліції України (ІПС «АРМОР»); система багатофункціонального електронного документообігу АСКОД у Національному антикорупційному бюро України; нещодавно введена інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування «iКейс», повноцінне функціонування якої наразі є можливим лише у системі антикорупційних органів)¹.

Утім, недоліком існування зазначених та інших інформаційно-комунікаційних систем є те, що вони функціонують як відокремлені непов'язані між собою інститути, причому отримання та пересилання даних іноді здійснюється вручну або в напівавтоматичному ненадійному режимі². Тому серед науковців та практиків вже давно лунає думка про нагальну потребу запровадження електронного кримінального провадження (далі – ЕКП) – ««розумної» інформаційно-аналітичної системи, що оцифрує паперову документацію, дозволяє обмінюватись файлами в межах кримінального провадження, інструмента адміністрування та управління електронними версіями файлів кримінальних проваджень»³, з подальшим удосконаленням положень кримінального процесуального законодавства, що регулюють правові відносини, пов'язані із запровадженням електронного криміналь-

¹ Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс»: затв. Наказом Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України, Вищого антикорупційного суду від 15 грудн. 2021 р. № 175/390/57/72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text>

² Столітній А. В. Вдосконалення електронного сегмента кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2017. № 2 (2). С. 187–191.

³ Павлова Т. О. Діджиталізація як напрям трансформації кримінального провадження. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 96–101. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/225612/226550>

ного провадження, удосконаленням системи захисту персональних даних – системи інформаційної безпеки тощо¹.

Метою створення цієї системи є підвищення ефективності процесів розслідування шляхом єдиних методів управління, автоматизації та стандартизації ручних процедур; скорочення видатків на ведення справи, внаслідок автоматизації процесів та нагадувань про терміни подій кримінального процесу; системна підтримка управлінських рішень та управління ресурсами користуючись автоматизованою підготовкою звітів; міжвідомча інтеграція документів та даних, без друку документів і їх передавання між антикорупційними відомствами (й іншими органами кримінальної юстиції – прим. наш Н. Г., Д. К.);

¹ *Примітка.* Найбільш ґрунтовно питання імплементації концепції ЕКП дослідив А. В. Столітній (Див.: Столітній А. В. *Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку* : монографія (Ар-тЕк, 2016) 72; Столітній А. В. 'Особливості використання інформаційних технологій під час кримінального переслідування в романо-германській (континентальній) системі права' (2016) 3 *Visegrad journal on human rights*. 168–173; Столітній А. В. 'Особливості використання інформаційних технологій при здійсненні кримінального переслідування в англо-американській правовій системі' (2016) 2 *Вісник Національної академії прокуратури України* 94–101). Автор проаналізував досвід запровадження ЕКП у романо-германській (континентальній) і англо-американській правових системах, технічні можливості ЄРДР як інформаційного майданчика для реалізації ЕКП. Крім того, автор дослідив і нормативно-правовий аспект введення ЕКП в Україні. Дослідник зазначив, що підвалини для формування ЕКП в Україні почали закладатися ще задовго до прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). У 2001 році було створено Інтегрований банк даних, що об'єднав в один логічно пов'язаний інформаційний масив усі облікові відомості МВС України, а також програмне забезпечення АРМОР (інтегрована інформаційно-пошукова система «Автоматизоване робоче місце оперативника») першої версії. Надалі цю ідею було розвинуто вже в КПК України 2012 року, зокрема шляхом запровадження ЄРДР. Поява останнього, як вказує автор, призвела до формування паперової моделі кримінального провадження з електронними елементами, яка передувє повністю електронній моделі. А. Столітній вважає, що «Запровадження ЕКП організаційно та технічно найбільш доцільно здійснювати на базі ЄРДР у чотири етапи: 1) удосконалення функціонала ЄРДР; 2) залучення слідчого судді до ЕКП; 3) залучення всіх суб'єктів кримінального провадження до ЕКП за допомогою зовнішніх ресурсів цифрового обміну повідомленнями (електронна пошта); 4) перехід до здійснення електронних кримінальних процесуальних процедур із використанням особистих віртуальних кабінетів [Столітній А. 'Концепція електронного кримінального провадження в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. №4 (56). С. 24–35].

контрольованість кримінального процесу шляхом аудиту конкретних подій і

порушень у процесі розслідувань¹.

Сьогодні в Україні в напрямку створення ЕКП підготовлено низку важливих нормативних рішень. Так, 15 грудня 2021 року введено в дію Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» № 1498-ІХ. Цим Законом доповнено Кримінальний процесуальний кодекс положеннями, якими закріплено правові основи використання інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування в діяльності учасників кримінального провадження. На реалізацію цього нормативного положення затверджено Порядок функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «iКейс» системи (далі – ІТСДР). Відповідний наказ 15 грудня 2021 року підписали НАБУ, Рада суддів України та Офіс Генерального прокурора².

Міжвідомча ІТСДР як спосіб впровадження цифрової форми процесуальної комунікації суб'єктів кримінального провадження стала національним варіантом реалізації ідеї електронного кримінального провадження у формі eCase Management System (далі – eCMS). За своєю нормативною моделлю ІТСДР забезпечує оцифрування паперової документації, що, своєю чергою, дає можливість обмінюватися файлами в межах кримінальних проваджень між співробітниками та структурними підрозділами одного органу, а також між різними органами в процесі розслідування та передбачає можливість інтеграції з іншими інформаційними, інформаційно-телекомунікаційними системами у випадках, передбачених законом. При цьому законода-

¹ Літкевич Д. О. Теоретико-правові основи використання досягнень науково-технічного прогресу у кримінальній процесуальній формі : дис. ... докт. філософії в галузі знань 08 «Право» : 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, спец.: 081 / Д. О. Літкевич ; наук. кер. В. М. Трофименко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : б. в., 2020. С. 21.

² Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс» : затв. Наказом Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України, Вищого антикорупційного суду від 15 грудн. 2021 р. № 175/390/57/72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text>

вещь визначив, що примірники документів, погоджені в ІТСДР із використанням кваліфікованого електронного підпису, в електронній та паперовій формі визнаються оригіналами документів. Варто зазначити, що описувана модель ЕКП передбачає *комбіновану форму документообігу*, що є цілком логічним на перехідному етапі ЦКП. Так, законодавець відніс до дискреції слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду розв'язання питання про форму надання матеріалів досудового розслідування в електронній чи паперовій формі (ч. 3 ст. 106–1 КПК)¹. Отже, фактично ІТСДР є лише етапом переходу на *повний електронний документообіг на стадіях досудового розслідування та розгляду справи в суді*, що задекларовано як мету впровадження ІТСДР розробниками відповідного проекту Закону².

Нормативне запровадження національної моделі ЕКП ознаменувало нову віху розвитку кримінальної юстиції в Україні та засвідчило невідворотність її цифровізації, хоча наразі використання ІТСДР є можливим лише у системі антикорупційних органів (а отже, поки що відсутнім є нормативний механізм реалізації положень статті 106–1 КПК щодо запровадження ІТСДР в усіх органах досудового розслідування).

Як уже зазначалось, низку законодавчих кроків у напрямку ЦКП було зроблено нещодавно після запровадження в нашій державі во-

¹ *Примітка.* Водночас відповідно до частини 3 ст. 106¹ КПК копії чи примірники матеріалів досудового розслідування, що містяться в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування, надаються в електронній формі, а за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду, які їх передають чи надають, – у паперовій формі. Отже, законодавець відносить вирішення питання про надання процесуальних документів у паперовій формі до дискреції слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду, що набуло негативної оцінки у Висновку Головного юридичного управління Верховної Ради України щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» (реєстраційний № 5246) з огляду на неузгодженість із такими засадами кримінального провадження, як, зокрема, рівність перед законом і судом, забезпечення права на захист, доступ до правосуддя, змагальність сторін та свобода у поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості тощо.

² Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування: Закон України від 01.06.2021 р. № 1498-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text>

енного стану. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 р., №2137-IX, зокрема, вперше передбачено можливість виготовлення у разі необхідності оригіналу кримінального процесуального рішення – постанови слідчого, прокурора в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення, або створення його з використанням інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування відповідно до ст. 106–1 КПК України. Це нововведення є важливим законодавчим рішенням у напрямі переведення документування кримінального провадження в електронну форму, що є передумовою розробки ЕКП як єдиної платформи взаємодії учасників процесу.

Зауважимо, що попри в цілому позитивну оцінку позначених законодавчих змін, необхідно звернути увагу на окремі проблемні питання, які можуть виникнути у процесі застосування абзацу 2 ч. 6 ст. 110 КПК.

По-перше, створення електронної постанови передбачає надсилання такої постанови в електронному вигляді. У цьому сенсі принциповим вважаємо уточнення, що таке листування має відбуватися за допомогою офіційної електронної пошти слідчого, прокурора, а за можливості й адресата (або, якщо особа вже залучалася до кримінального провадження, за допомогою електронної адреси, яку вона повідомила).

По-друге, виникає запитання щодо підтвердження отримання такої постанови адресатом, адже відповідно до ч. 7 ст. 110 КПК постанова слідчого, дізнавача, прокурора, прийнята в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується. Логічним є припущення, що за аналогією з ч. 2 ст. 136 КПК у такому випадку підтвердженням отримання рішення слідчого, прокурора може бути тільки відповідь на електронний лист слідчого або прокурора адресатом. Водночас такий порядок видається неефективним та може бути використаний особою з метою зловживання своїми

правами та умисного ухилення від виконання постанови. Тож має бути розроблений механізм, який зможе мінімізувати зловживання як з боку обвинувачення, так й з боку інших учасників кримінального провадження.

Так, наприклад, питання щодо надсилання учасникам судового процесу (кримінального провадження) текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень вирішується шляхом подання учасником судового процесу заяви про бажання отримувати судові повістки саме у формі SMS-повідомлень. У такому випадку, навіть якщо особа з об'єктивних чи суб'єктивних причин не ознайомилась з такою повісткою, вона вважається належним чином повідомленою про час та дату судового засідання. Вважаємо, що аналогічний механізм може бути застосований й до врегулювання питання щодо направлення рішень слідчого, прокурора в електронному вигляді. Тобто за письмовою заявою особи відповідні постанови можуть надсилатися їй в електронному вигляді на вказану адресу електронної пошти. Водночас варто зауважити, що такий порядок може застосовуватися лише до осіб, які вже залучені до кримінального провадження.

До того ж відповідно до ч. 14 ст. 615 КПК у редакції зі змінами, внесеними згідно із Законом №2137-IX від 15 березня 2022 р. та Законом № 2201-IX від 14 квітня 2022 р., на дізнавача, слідчого чи прокурора покладено *обов'язок збереження в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень*, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану. Реалізація цього обов'язку дізнавачем, слідчим, прокурором, як влучно визначено у науково-практичному коментарі до Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України, є можливою у трьох формах: виготовлення матеріалів кримінального провадження в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи; створення документів з використанням ІТСДР; оцифрування, тобто переведення матеріалів кримінального провадження в електронний формат¹.

¹ Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 4. Електронне видання (станом на 30 грудня 2022 р.).

Водночас як уже зазначалось, використання для реалізації цього обов'язку ІТСДР є можливим лише у системі антикорупційних органів. У контексті ж виготовлення матеріалів кримінального провадження в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, то законодавець передбачив таку можливість лише щодо процесуальних рішень, прийнятих у формі постанови. Отже, відкритим є питання щодо створення в електронній формі інших важливих процесуальних документів досудового розслідування: клопотань сторони обвинувачення, доручень, протоколів, повідомлень тощо.

Зазначені й інші нормативні кроки щодо ЦКП у напрямку впровадження електронного документообігу як основної форми взаємодії його суб'єктів (цифрова трансформація взаємодії суб'єктів кримінального провадження) є закономірним продовженням реформи ЦКП. Утім, можна стверджувати, що існує нагальна потреба у подальшій розробці комплексу пов'язаних із цим питань правового та технологічного характеру. Так, для нормативно-правового забезпечення ЕКП потрібно, зокрема: розробити основні стандарти, яким має відповідати національна нормативна модель ЕКП; дослідити відповідність цим стандартам ІТСДР; забезпечити гарантії захисту системи ЕКП та інформативності, яка в ній міститься, та ін.

===== 2.2. Здійснення та фіксації електронних процедур; використання цифрової інформації у царині кримінального провадження

У ході здійснення кримінального провадження, крім зазначених цифрових елементів, унормовано використання електронних документів як джерела доказів (статті 84, 99 КПК України), а також низку *інноваційних електронних процедур*, що стосуються, зокрема, повного фіксування судового засідання за допомогою звуко- та відеозапи-

Дніпро-Львів-Одеса-Харків. 2023. С. 43–44. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/141e9323-8f98-4f61-bad9-bd88bb627707/content>

сувальних технічних засобів, проведення дистанційного судового провадження в режимі відеоконференції; використання сучасних телекомунікаційних засобів для виклику особи; проведення низки слідчих (розшукових) дій (наприклад, проведення допиту, впізнання) у режимі відео- або телефонної конференції тощо.

Згадуваним Законом України¹ зроблено також низку інших важливих кроків щодо унормування процедури досудового розслідування кіберзлочинів, спрямованих на визначення особливостей проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із доступом до комп'ютерних систем та комп'ютерних даних, а отже, на забезпечення ефективності протидії кібератакам. Своєчасним, зокрема, є визначення законодавцем огляду комп'ютерних даних різновидом огляду як слідчої (розшукової) дії (ч. 1 ст. 237 КПК), що проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі (абзац 2 ч. 2 ст. 237 КПК). Як зазначає І. Гловюк, цим положенням законодавець розв'язує проблему, яка існувала стосовно огляду інтернет-сторінок, профілів у соцмережах, ютуб-каналів, тік току тощо².

Серед нещодавніх законодавчих новацій слід також згадати про розширення випадків проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за кола-

¹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15.03.2022 р. № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n5>

² Гловюк І., Завтур В. Закон України «Про внесення змін до Кримінального Процесуального Кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» № 2137 – ix: аналіз новел кримінального провадження / Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zakon-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-do-kryminalnogo-protseualnogo-kodeksu-ukrayiny-ta-zakonu-ukrayiny-pro-elektronni-komunikatsiyi-shhodo-pidvyshhennya-efektyvnosti-dosudovogo-rozsliduvannya-za-garyach/>

бораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 4 квітня 2022 р. № 2198-IX, зокрема, в умовах воєнного стану, суд уповноважений приймати рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, навіть якщо він проти цього заперечує.

Зазначені та інші «цифрові» новели кримінального процесуального законодавства викликані потребами часу та, безперечно, є необхідними для вирішення завдань кримінального провадження як в умовах воєнного стану, так і в ординарних умовах здійснення кримінальної процесуальної діяльності, хоча окремі з них й потребують наукового аналізу з точки зору якості відповідних нормативних положень¹. Утім, як влучно зазначають сучасні дослідники, наявних електронних процесуальних процедур недостатньо для докорінної трансформації електронного кримінального провадження².

До того ж у контексті ЦКП актуальними виявляються проблеми визначеності нормативного регулювання питань, що пов'язані із «практикою впровадження до слідчих дій цифрових технологій

¹ *Примітка.* Так, зокрема, відповідно до ч. 12 ст. 615–1 КПК законодавець допустив можливість дистанційної участі захисника у проведенні окремої процесуальної дії із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення його участі. Втім, за справедливим зауваженням науковців, аудіозв'язок не в змозі повною мірою відповідати вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Доцільно забезпечувати дистанційну участь захисника за необхідності шляхом проведення окремої процесуальної дії у режимі відеоконференції, яка має фіксуватися за допомогою технічних засобів відеозапису. До того ж використання в абз. 1 ч. 12 зазначеної статті словосполучення «у тому числі у разі неможливості явки захисника» не сприяє дотриманню вимоги правової визначеності та забезпеченню права на захист, оскільки буквальне тлумачення дозволяє припустити, що у дізнавача, слідчого, прокурора залишається право застосовувати дистанційну участь захисника не лише у разі неможливості його явки. [Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 4. Електронне видання (станом на 30 грудня 2022 р.). Дніпро-Львів-Одеса-Харків. 2023. С. 43–44. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/141e9323-8f98-4f61-bad9-bd88bb627707/content>]

² Павлова Т. О. Діджиталізація як напрям трансформації кримінального провадження. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 96–101. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/225612/226550>

та необхідністю оперування віртуальними даними, відсутністю чіткого визначення порядку збору та способів дослідження доказів в електронному форматі. Чинним законодавством України встановлюються лише загальні принципи застосування електронного виду доказів, порядку їх збору та способів дослідження в електронній формі, а тому на практиці виникає чимало питань щодо їх використання¹». Зокрема, «невстановленими залишаються критерії того, який електронний доказ може вважатися оригіналом, а який – копією. Певні складнощі мають місце у доведенні дати та часу створення оригіналу електронного доказу. Залишається невирішеною і проблема ідентифікації особи, яка створила та поширила той чи інший електронний документ, що може слугувати електронним доказом»².

Проблемність зазначених та інших питань, що так чи інакше торкаються особливостей оперування цифровою інформацією, зазначена не лише науковцями, а й практикою ВС³. Отже, на наш погляд, нагальною є потреба унормування в КПК комплексу питань щодо використання електронних доказів у кримінальному провадженні. В цьому контексті слід, зокрема, звернути увагу на рекомендації, що сформульовано у Звіті щодо України, підготовленому Офісом Програми з кіберзлочинності на основі експертної підтримки незалежних експертів Ради Європи пана Маркко Куннапу і пана Марка Юріча, про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них (2016/DGI/JP/3608 3 листопада 2016 року). Відповідно до рекомендацій 9–10 цього Звіту «наявність конкретних критеріїв щодо визначення електронних доказів може й не бути абсолютною необхідністю, проте є дуже цінною. По-перше, запровадження такої дефініції значно спростило б процес розробки конкрет-

¹ Сіренко О. В, Короткова Є. О. Досвід упровадження системи електронного кримінального провадження в Україні та ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №3. С. 338–340. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/87.pdf

² Колотило О. Правове регулювання електронного кримінального провадження. *Юридична газета*. 27 квіт 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/pravove-regulyuvannya-elektronnogokriminalnogoprovadzhenya.html>

³ *Примітка*. Наприклад, уже згадувана постанова Об'єднаної палати ККС ВС від 29 березня 2021 року справа № 554/5090/16-к, провадження № 51-1878кмо20.

них процесуальних заходів. Це особливо важливо, оскільки інші правила КПК, пов'язані з доказами, не відповідають концепції електронних доказів, адже всі наявні процесуальні заходи орієнтовані на доказ як на фізичний або матеріальний об'єкт. По-друге, запровадження поняття «електронних доказів» збільшить правову чіткість і передбачуваність закону. Створення спеціальних законів про електронні докази та відповідні процесуальні заходи дозволять установити правила щодо прийнятності електронних доказів»¹.

Варто ще раз підкреслити, що зараз у зв'язку із необхідністю розслідування воєнних злочинів, учинених на території України, для забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб у національних, іноземних та міжнародній юрисдикціях актуальним є використання в кримінальному провадженні цифрових даних, що містяться у відкритих джерелах інформації (як-то: контент у соціальних мережах, відео-, фотоконтент, супутникові знімки, карти та інша онлайн-інформація) як доказів у відповідних провадженнях. Проте сьогодні у роботі органів досудового розслідування є певні складнощі щодо системного розуміння документування відповідної цифрової інформації із джерел відкритого доступу. Проблемність позначеного питання відмічена й судьями Верховного Суду. Так, за словами голови ККС ВС С. Кравченка, «отримання доказів із відкритих джерел – питання не нове для українських судів. Уже тривалий час у деяких кримінальних провадженнях не лише за КПК України 2012 року, а в окремих випадках і за КПК 1960 року були електронні докази. Слідство та суди використовують ці докази відповідно до § 1 «Поняття доказів, належність та допустимість при визнанні відомостей доказами» гл. 4 «Докази і доказування» КПК України, ст. 99 «Документи» цього Кодексу. Використання електронних доказів виявило і певні

¹ Звіт щодо України, підготовлений Офісом Програми з кіберзлочинності на основі експертної підтримки незалежних експертів Ради Європи pana Маркко Куннапу і pana Марка Юріча, про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них (2016/DGI/JP/3608 3 листопада 2016 року). URL: <https://gm.coe.int/16806f3743>.// [Цит. за: Шило О. Г., Шило А. В. До питання впровадження в Україні електронного кримінального провадження. *Правові засади діяльності правоохоронних органів* : зб. наук. ст., тез доп. та повід. за мат. VII Міжнар. наук.-практ. Конф., м. Харків, 10–11 грудн. 2020 р. Вип. 36. С. 109–111].

проблеми. Серед таких проблем: можливість застосування моніторингу та користувацького пошуку в соціальних мережах, результати зняття інформації з електронних інформаційних систем, правова оцінка скріншотів, співвідношення оригіналу доказу та його копії»¹.

Крім того, суддями ВС підіймається питання щодо оцінки електронних доказів, отриманих із відкритих джерел. З цього приводу О. Яновська нагадує, що «...будь-який доказ оцінюється з точки зору наявності кількох якісних критеріїв: належності, достатності, достовірності, допустимості. Перевірка достовірності цифрових доказів, напевно, є найбільш складним та проблемним питанням. Фактично достовірність доказів напряду залежить від способу їх збирання та фіксації». Суддя зазначає, що «ми можемо зіткнутися із ситуацією, коли принцип безпосередності дослідження цифрових доказів судом не зможе бути дотриманий. Наприклад, є відкриті дані, вони певним чином фіксуються, але потім у відкритих джерелах вони змінюються або зникають. У такій ситуації потрібно застосовувати рекомендацію щодо архівації даних, які містяться у відкритих джерелах. Слідчі, відповідні спеціалісти й судді повинні чітко розуміти цей алгоритм дій. На жаль, на сьогодні ми не можемо оперувати таким алгоритмом, що давав би відповідь на запитання про те, якою має бути послідовність збереження даних, що містяться у відкритих джерелах, щоб у суді не виникало питань щодо достовірності таких даних»². До того ж очевидною є пограничність правомірності збору даних із відкритих джерел із порушенням конвенційних прав та свобод людини³. Необ-

¹ Судді ВС обговорили з експертами питання щодо допустимості електронних доказів, отриманих із відкритих джерел / Судова влада України. Верховний Суд (7 черв. 2022 р.). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/prescentr/news/1282146/?fbclid=IwAR38uhyaCGNZyG19U7Wjs3l20JCS3uuPfSCwOeUx4BFW9iWWysF62977brsY> (дата звернення: 8.06.2022)

² Там само

³ *Примітка.* Крім того, у цьому сенсі варто звернути увагу на рішення ЄСПЛ «Сегерстед-Віберг проти Швеція» («Segerstedt-Wiberg v. Sweden»), в якому дії поліції зі збирання інформації, яка є відкрито доступною для користувачів мережі Інтернет, кваліфіковано як порушення права на недоторканність приватного життя, гарантовану ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Систематичне збирання інформації розцінюється як втручання в приватне життя у зв'язку з тим, що особа, яка розміщує інформацію, розраховує на зберігання відомостей і відсутність моніторингу за її профілем Case of Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden. 6 June 2006 (Application no. 62332/00) URL: <https://www.legal-tools.org/doc/f44dcc/pdf/>

хідність не лише доктринального, а й нормативного розв'язання питання щодо належного фіксування інформації сьогодні є вкрай актуальною в умовах об'єктивної потреби розслідування воєнних злочинів та оперування значним масивом інформації із відкритих джерел.

Отже, проведена правова та частково теоретична діагностика ситуації щодо застосування електронних технологій у національному кримінальному провадженні дозволяє стверджувати що процес ЦКП знаходить на початковій стадії, а наявні цифрові елементи кримінальної процедури не є достатніми для комплексної трансформації кримінального провадження. Запровадження цих чи інших цифрових рішень здебільшого відбувається стихійно та непослідовно.

2.3. Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження

З 24 лютого 2022 року Україна опинилась в екстремальних умовах. Постійні масовані ракетно-бомбові обстріли, блекаути, загрози окупації певної території тощо безумовно вплинули на всі сфери суспільного життя. Позначене відобразилось й на системі відправлення правосуддя. Однак навіть в умовах воєнного стану конституційне право людини на судовий захист не може бути обмежено. Тож розв'язання питання здійснення правосуддя в екстраординарних безпекових умовах здійснюється кількома шляхами. *По-перше*, відбулися зміни у територіальній підсудності справ. Законом України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів¹. Позначене у більшості стосується суддів, що знаходились на територіях, що наразі

¹ Цветкова К. Які суди зміни підсудність на час воєнного стану? / GOLAW. Публікації [11 квіт. 2022 р.] URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/yaki-sudi-zminili-pidsudnist-na-chas-voynnogo-stanu/> (дата звернення: 15.03.2023)

є тимчасово окупованими або на територіях, на яких проводяться активні бойові дії. *По-друге*, окремими суддями проводились судові засідання у приміщеннях інших суддів на підставі тлумачення ч. 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якою передбачено, що судові засідання проводяться виключно в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі засідань, яке придатне для розміщення сторін та інших учасників судового процесу і дає змогу реалізовувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, яка дає підстави для висновку, що ця зала засідань не обов'язково має бути у приміщенні того суду, куди призначено суддю.¹ *По-третє*, з'явилась практика дистанційного відправлення правосуддя. 2 березня 2022 року Рада суддів України прийняла рекомендації щодо роботи суддів в умовах воєнного стану у якому опосередковано закріплюється можливість виконання своїх повноважень суддями дистанційно. Зокрема, у рекомендаціях йдеться про таке: «Усіх доступних працівників, по можливості, перевести на дистанційну роботу»; «Рекомендувати працівникам судів та суддям, які не можуть здійснювати свої повноваження, в тому числі дистанційно, подавати заяви про відпустку (в тому числі та за власний рахунок), керівництву судів оперативно ці заяви задовольняти»; крім того, абзац 2 п. 10 закріплює положення відповідно до якого «У разі, якщо провадження розглядається колегіально і колегія суддів не може зібратись в одному приміщенні, то допустимий розгляд справ з різних приміщень судів, в тому числі з використанням власних технічних засобів».²

Реакцією на такі рекомендації Ради Суддів України стало запровадження дистанційної форми роботи суддів та працівників апаратів судів. За повідомленнями у ЗМІ, дистанційну форму роботи було

¹ Оперативний моніторинг: правосуддя в умовах війни: моніторинговий звіт за 2022 р. / ред. к.ю.н. Олійник О. М. Київ: Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції, 2022. 188 с. URL: <https://2022.uba.ua/wp-content/uploads/2022/07/om-pravosuddya-v-umovahvijny.pdf> (дата звернення: 25.09.2022)

² Рекомендації щодо роботи суддів в умовах воєнного стану : Ріш. Ради суддів України від 2 берез. 2022 р. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsublichuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 25.09.2022)

запроваджено й у Верховному Суді. Варто зазначити, що відправлення правосуддя «онлайн» (з дистанційною участю суддів із використанням власних технічних засобів) є дискусійним питанням як серед правників, так й у суддівській спільноті. Яскравим прикладом зазначеного є той факт, що до ВРП вже надходять скарги щодо дистанційної форми роботи суддів із проханням притягнути їх до дисциплінарної відповідальності.

І останньою формою практики судів було суто відкладення розгляду справ. Адже серед рекомендацій Ради суддів України щодо відправлення правосуддя під час воєнного стану є пункт про відкладення суддями розгляду справ (за винятком взяття під варту та продовження строків тримання під вартою) та зняття їх із розгляду через неможливість великої кількості учасників прибути до суду з огляду на небезпеку для їхнього життя. Втім, як говорить відома правова максима «Відкладене правосуддя – це відмова у правосудді» (*Justice delayed is justice denied*).

Тож в «турбулентних» умовах функціонування судової системи в Україні доцільним є перегляд балансу у зваженні атрибутивних вимог до здійснення правосуддя та його дієвості з урахуванням світових трендів діджиталізації та прийняття необхідних законодавчих рішень. Адже з урахуванням імперативного методу правового регулювання в царині кримінального провадження формат застосування режиму відеоконференції має визначатися саме законом. У зв'язку з цим вважає доцільним дослідити питання дистанційної участі судді у судовому провадженні в кримінальному процесі, окреслити актуальність та переваги такої форми участі судді в процесі та визначити можливі ризики щодо забезпечення верховенства права та справедливого судового розгляду за таких умов.

2.3.1. Генеза он-лайн правосуддя – застосування відеоконференцзв'язку у кримінальному провадженні

Можливість звернення до систем відеоконференцзв'язку (далі – ВКЗ) затверджена в низці міжнародних документів таких, як : Євро-

пейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (20 квітня 1959 р.); Додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (17 березня 1978 р.); Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (8 листопада 2001 р.); Римський статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 року; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.); Конвенція ООН проти корупції (2003 р.); Декларація про взаємодію та заходи у відповідь: стратегічні союзи у сфері запобігання злочинності та кримінального судочинства, Доповідь Азіатсько-тихоокеанської регіональної підготовчої наради до 11-го Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та кримінального правосуддя (11-й Конгрес ООН щодо запобігання злочинності та з кримінального правосуддя 2005); Доповідь Регіональної підготовчої наради країн Латинської Америки та Карибського басейну до 11-го Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та кримінального правосуддя¹ та ін.

При цьому у всіх міжнародно-правових актах передбачається сама можливість використання засобів зв'язку, але проведення процесуальних дій з використанням засобів зв'язку та використання цих результатів в процесі доказування визначається внутрішнім законодавством держав².

Щодо національного законодавства, то звернімося до короткого дослідження становлення дистанційного правосуддя в кримінальному процесі України.

Можливість здійснення процесуальних дій у режимі ВКЗ під час судового провадження (дистанційне судове провадження) закріплена законодавцем з моменту прийняття чинного КПК України. Так, ч. 1 ст. 336 КПК передбачається, що судове провадження може здійснюватися у режимі ВКЗ під час трансляції з іншого приміщення, у тому

¹ Гловюк І. В., Дроздов О. М. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2023. С. 438–444. URL: http://sej.org.ua/1_2023/104.pdf (дата звернення: 15.03.2023)

² Відеоконференція у кримінальному провадженні: науково-методичні рекомендації / Цуцкірідзе М. С., Тетерятник Г. К., Бурлака В. В., Мудрецька Г. В., Гайду С. В. та ін. Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2022. С.13.

числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), у разі: 1) неможливості безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідності забезпечення безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності судового провадження; 5) наявності інших підстав, визначених судом достатніми. Зазначена норма передбачає можливість здійснення дистанційного судового засідання не лише під час судового провадження, а й під час досудового розслідування у судовому контрольному провадженні.

Поштовхом до перегляду моделі здійснення дистанційного судового провадження стала пандемія Covid-19. З метою попередження поширення коронавірусної інфекції в низці процесуальних кодексів було запроваджено можливість участі сторін у судових засіданнях дистанційно, за допомогою відеоконференції, у тому числі використовуючи й власні технічні засоби. Однак на відміну від господарського, цивільного та адміністративного процесів, участь у судовому засіданні в дистанційному форматі (поза межами приміщення суду за допомогою власних технічних засобів учасників) в кримінальному процесі не передбачено. І хоча ст. 336 КПК не містить прямої заборони щодо використання власних технічних засобів учасниками кримінального провадження поза межами приміщення суду, судовою практикою позначена стаття тлумачиться саме у такий спосіб (див., наприклад, постанова Верховного Суду від 1 грудня 2021 року, справа № 760/15429/20). Тож відповідно до чинного КПК дистанційний судовий розгляд існує у, так би мовити, «гібридному» стані, що передбачає використання ВКЗ виключно з приміщення суду.

Поштовхом для нового етапу еволюції дистанційного судового розгляду у кримінальному провадженні *de facto* (оскільки *de jure* модель дистанційного судового провадження наразі не змінена) стало повномасштабне вторгнення рф на територію України. Адже обставини вимагали запровадження додаткових заходів забезпечення безпеки як учасників кримінального провадження, так і працівників апарату судів та суддів. У відповідь на такі виклики Рада суддів України розробила вже згадувані рекомендації щодо роботи суддів

в умовах воєнного стану, якими передбачена можливість дистанційної участі у судовому розгляді з використанням власних технічних засобів як учасників кримінального провадження, так і суддів. Варто зазначити, що зазначені рекомендації Ради суддів України не мають обов'язкового характеру, тому можливість здійснення дистанційного судового провадження поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів суддями на сьогодні оцінюється по-різному.

Наступним перспективним вектором розвитку моделі дистанційного судового розгляду в кримінальному провадженні видаються зміни, запропоновані проектом Закону України (реєстр. № 8219 від 23 листопада 2022 року) «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (далі – проект Закону). Проектом Закону планується, зокрема, унормувати можливість учасників кримінального провадження брати участь у судових засіданнях поза межами приміщення суду з застосуванням власних технічних засобів. Водночас питання щодо дистанційної участі суддів у судовому засіданні позначений проект Закону оминає.

Контекстно відмітимо, що іншим проектом Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)» (від 26 квітня 2022 року реєстр. № 7316)¹ пропонувалися більш прогресивні положення. Так, наприклад, позначеним проектом Закону передбачалося ч. 7 ст. 195 Кодексу адміністративного судочинства України викласти у такій редакції: «Свідок, перекладач, спеціаліст, експерт, секретар судового засідання можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно в приміщенні суду. В умовах воєнного чи надзвичайного

¹ *Примітка.* Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)» (від 26 квітня 2022 р. реєстр. № 7316) 1 липня 2022 р. був відхилений та знятий з розгляду.

стану в разі виникнення обставин, які зумовлюють загрозу життю, здоров'ю та безпеці учасників судового процесу, зазначені учасники судового процесу можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Підтвердження особи учасника судового процесу здійснюється із застосуванням електронного підпису, а якщо особа не має такого підпису, то у порядку, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» або Державною судовою адміністрацією України.»¹ Позначений акт законодавчої ініціативи, хоча й не стосується кримінального процесу, водночас становить інтерес у сенсі цього дослідження. Підкреслимо, що у першому варіанті законопроекту пропонувався також дистанційний режим роботи поза межами приміщення суду для суддів і працівників апарату суду, але згодом це питання вирішили подати окремим законопроектом, оскільки ініціативу не підтримала більшість членів Комітету ВР України з питань правової політики². З наведеного вбачається, що питання дистанційної участі суддів у судовому провадженні є, з одного боку, актуальним для усіх галузей права, а з іншого – викликає чимало дискусій.

2.3.2. Питання дистанційної участі судді у кримінальному провадженні

Як вже зазначалося право на судовий захист є одним з фундаментальних прав людини, яке не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 64 Конституції України). Від-

¹ Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану): проект Закону України від 26 квіт. 2022 р. № 7316. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1279852> (дата звернення: 15.03.2023)

² Правосуддя в дистанційному режимі забезпечує право учасників судових засідань на захист від загроз / Судова влада України. Верховний Суд [29 лип. 2022] URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1301262/> (дата звернення: 25.09.2022)

повідно до ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», повноваження судів не можуть бути припинені, скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. Тож держава має вжити усі можливі заходи з метою забезпечення безперервності відправлення правосуддя навіть в екстраординарних умовах, особливо в кримінальному процесі. Адже кримінальне провадження характеризується високим рівнем інтрузивності в права людини, у зв'язку з цим має бути забезпечено дотримання засади розумності строків. Більш того, низка питань у кримінальному провадженні потребують невідкладного вирішення (наприклад, розв'язання питання щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, запобіжних заходів, продовження строків тримання особи під вартою, розгляд скарг на рішення дії чи бездіяльності слідчого, дізнавача, прокурора тощо)¹.

Відмітимо, що частково позначена проблема законодавцем була вирішена по-різному. Так, наприклад, п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК передбачає, що у разі, якщо відсутня об'єктивна можливість виконання процесуальних дій у строки, визначені статтями ..306., цього Кодексу, – такі процесуальні дії мають бути проведені невідкладно за наявності можливості, але не пізніше ніж через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану. Фактично зазначена норма передбачає можливість відкладення розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора до моменту закінчення дії воєнного стану. Очевидно, що таке відтермінування зробить інститут оскарження неефективним засобом захисту, адже оперативність оскарження є одним із невід'ємних елементів ефективності.

Крім того, частина повноважень слідчих суддів передані керівникам органу прокуратури у випадку, коли останній об'єктивно не може їх здійснювати. Однак нами негативно оцінюються такі зміни. По-перше, хто та в який спосіб може визначити відсутність такої можливості законодавцем не визначено². По-друге, не зовсім

¹ Glynka N. V., Klepka D. I. On the issue of remote participation of a judge in criminal proceedings: pros and cons. Human rights and public governance in modern conditions : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Pp. 111–138

² Шаренко С. Л. Щодо актуальності діяльності суду під час воєнного стану. *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану* :

правильним виглядає передання до повноважень керівника органу прокуратури розгляд питань про продовження дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ч. 2 ст. 615 КПК) та автоматично продовження дії такого заходу (ч. 6 ст. 615 КПК). Адже видається, що таке нормативне врегулювання питання щодо продовження дії запобіжного заходу не відповідає ст. 29 Конституції України, яка гарантує право на свободу та особисту недоторканість, яке не підлягає обмеженню навіть в умовах дії воєнного стану. Крім того, існує рішення Конституційного Суду України від 23.11.2017 № 1-р/2017 про те, що «продовження дії заходів забезпечення кримінального провадження, а саме запобіжних заходів у виді домашнього арешту та тримання під вартою... без перевірки судом обґрунтованості підстав для їх застосування» є неконституційним. А ще – таким, що обмежує права особи на свободу та особисту недоторканність. Додамо і те, що ЄСПЛ у своїх рішеннях зазначав, що квазіавтоматичне продовження будь-якого строку тримання під вартою суперечить гарантіям, встановленим у §3 ст. 5 Конвенції¹. Викладене безумовно не сприяє забезпеченню прав та законних інтересів людини у кримінальному провадженні.

Також відмітимо, що окремі заходи щодо забезпечення безперервності відправлення правосуддя, які є застосовними для інших галузей процесуального права, не завжди є прийнятними та дієвими для кримінального процесу. Так, наприклад, зміна територіальної підсудності має істотний вплив на темпоральні показники відправлення правосуддя (ускладнюється доступ осіб до суду внаслідок логістичних труднощів, збільшується кількість випадків відкладення судових засідань тощо), водночас у кримінальному провадженні позначене може мати негативні наслідки й в аспекті зниження ефективності досудового розслідування. Так, наприклад, у зв'язку з відсутністю суддів у 6 районних судах міста Харкова (станом на початок активних бойових

матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) : електрон. наук. вид. / [редкол.: Н. В. Глинська (голов. ред.), Д. І. Клепка, А. А. Барабаш] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем крим. проц. та судоустрою. – Харків : Право, 2022. С. 35.

¹ Славицька А. Коли кількість не означає якість: скільки ще змін витримає КПК? *Закон і бізнес*. 19.07.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/152163.html> (дата звернення: 15.03.2023)

дій в області) та апеляційного суду області, слідчі та прокурори змушені були долати щонайменше 150 км в один кінець для того, щоб звернутися з клопотанням про дозвіл на здійснення негласних слідчих розшукових дій або звернутися з обвинувальним актом для його розгляду по суті тощо¹. Або органам досудового розслідування м. Лиман Донецької області необхідно долати відстань у 295 км з метою звернення до слідчого судді².

З урахуванням викладеного видається, що відповіддю на проблему забезпечення безперервності відправлення правосуддя у кримінальному провадженні може бути дистанційне правосуддя. Що, як показує практика, позитивно сприймається в суддівській спільноті. Так, наприклад, відповідно до інформації, розміщеної на офіційному сайті Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області, з 28 квітня 2022 року суд працює дистанційно. У повідомленні орієнтують учасників судового провадження на необхідність подання заяв про здійснення судового засідання у режимі відеоконференції з застосуванням власних технічних засобів³.

Позначений підхід підтримується й науковцями-практиками. Як справедливо зазначає С. Л. Шаренко (голова Київського районного суду м. Харкова) «воєнний стан в країні фактично прискорив цифрову трансформацію в кримінальному судочинстві, адже відеоконференцз'язок, дистанційне правосуддя для всіх учасників кримінального провадження, так і для складу суду, який його роз-

¹ Шаренко С. Л. Щодо актуальності діяльності суду під час воєнного стану. *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану* : матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) : електрон. наук. вид. / [редкол.: Н. В. Глинська (голов. ред.), Д. І. Клепка, А. А. Барабаш] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем крим. проц. та судоустрою. – Харків : Право, 2022. С. 33.

² *Примітка.* Відповідно до розпорядження Верховного Суду від 14.03.2022 р. № 7/0/9–22 змінено територіальну підсудність судових справ Краснолиманський міський суд Донецької області (м. Лиман) на Індустріальний районний суд м. Дніпропетровська (м. Дніпро). Відстань між м. Лиман та містом Дніпро складає приблизно 295 км.

³ Костянтинівський міськрайонний суд Донецької області / Судова влада України. URL: <https://ksm.dn.court.gov.ua/sud0527/pres-centr/novini/1271041/> (дата звернення: 10.04.2023)

глядає, забезпечують доступ до безпечного правосуддя, що є складовою права на справедливий суд». ¹

У цьому сенсі Ларс Брокер голова Конституційного суду та Вищого адміністративного суду федеральної землі Рейланд-Пфальц (Німеччина) вважає, що в екстремальній ситуації, що склалася в Україні, щоб забезпечити та сторони судової справи, і суддів, повинні бути створені особливі інструменти. Наприклад, суддя може бути в безпечному місці, якщо одноособово ухвалює судові рішення і є можливість підписати його електронним підписом. У разі консультацій та нарад із колегами судді можуть перебувати вдома і підключитися до ВКЗ через захищені системи зв'язку. В разі проведення усного розгляду справи, на його думку, лише один із суддів (можливо, головуючий) має бути в суді, щоб забезпечити гласність, відкритість і публічність судового процесу².

Міжнародний досвід запровадження дистанційного правосуддя

Варто наголосити, що дистанційний судовий розгляд не є новелою як для національної, так й іноземної юридичної практики, і функціонує вже понад 10 років. Зокрема, у Німеччині такий формат закріплений у процесуальному законодавстві задовго до пандемії. Сенс полягав в економії часу і коштів на дорогу учасників справи до суду, а також у прискоренні процесу судового розгляду. Використання техніки для ВКЗ є одним з елементів диджиталізації правосуддя, до якої прагнуть суди ФРН.³ З початком же пандемії Covid-19 більшість демократичних країн, намагалися віднайти спосіб забезпечити право особи на судовий захист у нових умовах. Враховуючи жорсткі карантинні заходи щодо обмеження особистого спілкування, перебуванням в одному приміщенні, упередження інших контактів між

¹ Шаренко С. Л. Щодо актуальності діяльності суду під час воєнного стану. *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану*: матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 груд. 2022 р.): електрон. наук. вид. / [редкол.: Н. В. Глинська (голов. ред.), Д. І. Клепка, А. А. Барабаш] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем крим. проц. та судоустрою. – Харків : Право, 2022. С. 35.

² Правосуддя в дистанційному режимі забезпечує право учасників судових засідань на захист від загроз / Судова влада України. Верховний Суд [29 лип. 2022] URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1301262/> (дата звернення 22.02.2023)

³ Там само

людьми, найбільш розповсюдженою стала саме практика запровадження дистанційного правосуддя.

Так, наприклад, в Естонії суддів забезпечили ноутбуками, інших працівників судів – планшетами для роботи з дому. Більшість судових розглядів перемістилась у віртуальний простір. Аналогічно ситуація вирішилась й у Німеччині, у зв'язку з пандемією суддів забезпечили можливістю доступу до службового комп'ютера з домашнього робочого місця. Наради суддів проводяться в режимі ВКЗ. Крім того, в Німеччині судді мають можливість накладати електронний підпис на судові рішення, перебуваючи вдома. Для цього лише потрібні відповідні технічні умови.¹

Під час пандемії у Великій Британії для розгляду дрібних кримінальних правопорушень британські судді проводили слухання справ, перебуваючи вдома та використовуючи програмне забезпечення Skype. Так, суддя Бен Яллоп (Ben Yallop), який поділився своїм досвідом, 146 вказав, що, розглядаючи справи, пов'язані із дрібними дорожньо-транспортними правопорушеннями, він перебував вдома, всю інформацію у справах йому надсилав його Legal Advisor (помічник), який також перебував вдома та готував матеріали. Правопорушники були відсутніми під час розгляду їх справ, втім, за бажанням мали змогу надати заздалегідь свої письмові пояснення, надіславши їх до суду. Такий режим дозволив судді розглянути 60 справ за дві години.²

Дистанційне правосуддя в США запроваджено ще до пандемії, водночас з її початком його застосування суттєво розширено. У березні 2020 року Конгрес США прийняв закон CARES, який дозволяв використання ВКЗ для низки федеральних кримінальних проваджень, включаючи висунення обвинувачення, слухання щодо тримання під

¹ Правосуддя в дистанційному режимі забезпечує право учасників судових засідань на захист від загроз / Судова влада України. Верховний Суд [29 лип. 2022] URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1301262/> (дата звернення 22.02.2023)

² Капліна О. В., Туманянц А. Р., Шаренко С. Л. Судочинство у кримінальному провадженні під час пандемії covid-19: міжнародний досвід та вітчизняна практика. *Порівняльно-аналітичне право*. №3. 2020. С. 141–167. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35663/1/СУДОЧИНСТВО%20У%20КРИМІНАЛЬ%20НОМУ%20ПРОВАДЖЕННІ.pdf>

вартою, попередні слухання, слухання про визнання провини та, за рішенням головного судді округу, розгляд заяви про вчинення злочину та винесення вироку. На державному рівні, суди так само отримали дозвіл використовувати онлайн-слухання для термінових і важливих питань, включаючи слухання про звільнення під заставу, визнання провини та винесення вироку. Хоча раніше відеоконференції часто проводилися за допомогою технології замкнутого телебачення, під час пандемії такі онлайн-платформи, як Zoom і Microsoft Teams, стали домінуючими, оскільки адвокати, судді та працівники суду, а не лише відповідач, мали з'являтися віддалено.¹

У процесі імплементації великої реформи електронного судочинства перебуває Латвія. Після запровадження локдауну судові засідання не відбувалися, а справи розглядалися переважно в письмовому провадженні, а коли це було неможливо – у режимі відеоконференції. Судді працювали вдома. Мали право брати паперову справу додому для опрацювання. Спеціальна електронна система дозволяє ознайомитися із судовою практикою. Використовували електронний підпис процесуальних документів.²

Позначене свідчить про широкий досвід здійснення суддями дистанційного правосуддя в усьому світі. На переконання Наталії Блажівської, ці приклади свідчать про великі перспективи для впровадження повноцінного онлайн-правосуддя. «І судді в різних країнах світу вважають, що немає сенсу повертатися до минулого, треба рухатися вперед і змінювати законодавство таким чином, щоб забезпечувати технічну можливість слухати судові справи, перебуваючи вдома чи в іншому віддаленому місці, якщо судді чи сторони у справі не можуть бути фізично присутніми в суді. З огляду на війсьний стан ми тим більше маємо рухатися в ногу з усім світом, вносити комплексні, але виважені зміни до законодавства. Так, це не стане панацеєю в нинішніх умовах, але все ж буде важливим кроком. Це та-

¹ Jenia I. Turner. Remote Criminal Justice. 53 TEX. TECH L. REV. 197 2021 URL: https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1829&context=law_faculty (last access: 11.03.2023)

² Правосуддя в дистанційному режимі забезпечує право учасників судових засідань на захист від загроз / Судова влада України. Верховний Суд [29 лип. 2022] URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1301262/> (дата звернення: 22.02.2023)

кож відповідатиме глобальній ідеї Президента України про державу в смартфоні».¹ Дослідження як іноземного, так і національного, хоча й не дуже тривалого, досвіду дистанційного правосуддя надає підстави виокремити переваги такої форми судочинства.

Щодо переваг дистанційного правосуддя²

Аналіз національного та іноземного досвіду відправлення правосуддя в дистанційній формі надає підстави виділити такі переваги: економічні, організаційні, темпоральні, безпекові, підвищення ефективності захисту прав та законних інтересів осіб.

Економічні переваги. Як зазначають в іноземній літературі, дистанційне судочинство дозволило судам, сторонам та іншим учасникам провадження відтворити середовище очного судового розгляду з додатковою перевагою ефективності для всіх, і покращеного доступу громадян до правосуддя. Дистанційне провадження допомагає обмежити витрати підозрюваного, обвинуваченого на адвоката, усуваючи час на дорогу адвокатів і очікування в будівлі суду³. Також варто зазначити, що дистанційне провадження може заощадити кошти, усуваючи потребу транспортувати затриманих підозрюваних, обвинувачених із місць утримання до зали суду⁴. Наприклад, за оцінками, використання дистанційного провадження в окрузі Лос-Анджелес допомогло округу заощадити значний відсоток із приблизно 63 мільйонів доларів США витрачених у 2016–17 роках на управління складною транспортною програмою, яка включала робочу силу, обладнан-

¹ Правосуддя в дистанційному режимі забезпечує право учасників судових засідань на захист від загроз / Судова влада України. Верховний Суд [29 лип. 2022] URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1301262/> (дата звернення: 22.02.2023)

² *Примітка.* У позначеному параграфі нами викладаються як переваги гібридної форми дистанційного провадження, так і дистанційного провадження у якому всі учасники, у тому числі, і суд беруть участь дистанційно. Використання такого підходу зумовлено тісним взаємозв'язком таких переваг та тим фактом, що за умови участі судді в засіданні дистанційно апіорі усі інші учасники беруть участь у такому засіданні дистанційно.

³ Moss B. Courts continue to embrace remote proceedings. *Tomson Reuters*. 30 November 2022. URL: <https://www.thomsonreuters.com/en-us/posts/news-and-media/courts-remote-proceedings/> (last access: 11.03.2023)

⁴ Jenia I. Turner. Remote Criminal Justice. 53 *TEX. TECH L. REV.* 197 2021 URL: https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1829&context=law_faculty (last access: 11.03.2023)

ня, технічне обслуговування, ремонт і паливо для транспортування 723 000 поїздок ув'язнених до місцевих судів¹. У дослідженні У 2010 році Національний центр судів штатів опитував судових адміністраторів у п'ятдесяти штатах, більшість респондентів заявили, що відеоконференції заощадили час персоналу та витрати на паливо для їхніх судів та інших державних установ².

На додаток, в аспекті економічних переваг дистанційного провадження у національному кримінальному процесі варто звернути увагу, що єдиним уповноваженим судом, що розглядає корупційні справи з усієї країни є Вищий антикорупційний суд. Раніше деякі учасники справи були зобов'язані їхати з усіх куточків країни на судові засідання. Водночас застосування ВКЗ надає можливість особам заощадити як матеріальні, так і часові ресурси.

Крім того, через збройну агресію рф України стикнулася з безпрецедентним рівнем як внутрішньої, так і зовнішньої міграції населення. На сьогодні в Україні офіційно зареєстровано 4 867 106 внутрішньо переміщених осіб, а за міжнародними оцінками кількість внутрішніх переселенців перевищує 7 мільйонів громадян. Ще понад 4 мільйони осіб зареєструвалися для отримання тимчасового захисту у Європі.³ Частина людей, що були змушені переїхати до інших міст або країн є учасники кримінальних проваджень. Тож застосування ВКЗ є одним зі шляхів забезпечення таких осіб доступу до правосуддя з очевидними економічними перевагами.

Організаційні переваги. У літературі зазначається, що під час використання дистанційної форми судочинства відмічається підвищення продуктивності роботи суддів. Дистанційне провадження також забезпечує гнучкість для судів у плануванні свого розкладу, натомість очне провадження може бути неможливим, наприклад, через відсут-

¹ Citizens' Econ. Efficiency Comm'n, Video Arraignment 2.0: Streaming Justice. 10. 2019. URL: http://eec.lacounty.gov/Portals/EEC/Reports/202_0619/VideoArraignmentReport.pdf (last access: 11.04.2023)

² Courts' Realized Savings Through Video Conferencing (illustration), in Video Conferencing Survey, NAT'L CTR. FOR STATE CTS. (2010) URL: https://www.nsc.org/_data/assets/image/0019/16732/q48-png.png (last access: 11.04.2023)

³ Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. URL: <https://minre.gov.ua/> (дата звернення: 5.04.2023)

ність вільних залів для судових засідань¹. Жаніа Тьорнер зазначає, що технологія ВКЗ може полегшити потерпілим, свідкам і підозрюваним, обвинуваченим участь у кримінальному процесі. На її думку, дистанційне правосуддя може мати переваги перед очним в аспекті участі експертів у провадженні експерти. Свідки та потерпілі, які живуть далеко від будівлі суду або мають важкий графік роботи чи доглядають дітей, також частіше братимуть участь через відео. Крім того, на думку авторки свідки, які можуть бути залякані в присутності підсудного, можуть бути більш відкритими для давання показань дистанційно. Нарешті, відеоконференція, швидше за все, буде зручнішою формою участі в судовому засіданні для підозрюваних, обвинувачених, які перебувають під заставою².

Темпоральні переваги. Вважається, що дистанційне провадження також прискорює розгляд справ, надаючи суддям більшу гнучкість і передбачуваність у плануванні кримінальних проваджень, а також швидшому переміщенні справ. Зазначається, що онлайн-провадження зменшує затримки, які можуть виникнути, коли учасник змушений долати певні відстані з метою дістатися до суду, або через фізичні обмеження, які ускладнюють пересування». Загалом очікується, що при використанні відеоконференції «можна розглянути більше справ за наявний проміжок часу наявним персоналом суду»³ У наукових публікаціях відмічають, що відеоконференції призводять до швидшого розгляду справ, це приносить користь суспільству, оскільки дозволяє обвинуваченим, потерпілим та їхнім сім'ям жити далі, а також зменшує витрати на утримання під вартою⁴.

¹ Moss B. Courts continue to embrace remote proceedings. *Tomson Reuters*. 30 November 2022. URL: <https://www.thomsonreuters.com/en-us/posts/news-and-media/courts-remote-proceedings/> (last access: 11.03.2023)

² Jenia I. Turner. Remote Criminal Justice. 53 *TEX. TECH L. REV.* 197 2021 URL: https://scholar.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1829&context=law_faculty (last access: 11.03.2023)

³ Anne Bowen Poulin, *Criminal Justice and Videoconferencing Technology: The Remote Defendant*, 78 *TUL. L. REV.* (2004). P.1089.

⁴ Camille Gourdet et al., *Court Appearances in Criminal Proceedings Through Telepresence: Identifying Research and Practice Needs to Preserve Fairness While Leveraging New Technology*, *RAND CORP.*, at 3 (2020) URL: <https://doi.org/10.7249/RR3222> (last access: 11.03.2023)

Безперечно, застосування дистанційного судового провадження, особливо в умовах, що склалися в Україні може забезпечити оперативність судового захисту осіб, залучених до царини кримінального процесу та забезпечити виконання завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК. Можна прогнозувати зменшення випадків відкладання судових засідань через неявку окремих учасників провадження, збільшення вірогідності участі в судовому засіданні учасників провадження та суддів за умови зміни безпекової ситуації у місті розташування суду тощо, позначене має безпосередній вплив на темпоральні показники відправлення правосуддя.

Безпекові переваги. У літературі зазначають, що відеоконференції також можуть підвищити безпеку в транспортування затриманих підсудних до зали суду шляхом «усунення шкоди або занепокоєння, які ув'язнені можуть створювати іншим обвинуваченим, працівникам суду, працівникам правоохоронних органів або цивільним особам»¹ Крім того, в період пандемії Covid19 дистанційне провадження упереджувало очні контакти між різними учасниками провадження, що сприяло забезпеченню безпеки таких осіб щодо можливого інфікування цією хворобою.

Однак варто відзначити, що науковцями не висвітлювалися переваги дистанційного провадження в умовах воєнного стану, з огляду на очевидну відсутність такої загрози в ординарних мирних умовах. У цьому контексті відмітимо, що наразі в Україні відсутнє повністю безпечне місце і чи не щодня у кожній місцевості нашої держави лунають сирени, що своєю чергою передбачає необхідність особи (судді, учасника справи або працівника суду) переміститись в укриття. Ігнорування зазначених вказівок може мати сумні наслідки, що, на жаль, мали місце в Миколаївській області, коли в результаті ракетного удару по Миколаївській ОДА, у якій був розміщений Господарський суд Миколаївської області, загинули працівники суду². На до-

¹ Citizens' Econ. Efficiency Comm'n, Video Arraignment 2.0: Streaming Justice. 10. 2019 URL: http://eec.lacounty.gov/Portals/EEC/Reports/202_0619VideoArraignmentReport.pdf (last access: 11.04.2023)

² Шаренко С. Л. Щодо актуальності діяльності суду під час воєнного стану. *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану* : матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) : електрон. наук. вид. / [редкол.: Н. В. Глинська (голов. ред.), Д. І. Клепка, А. А. Ба-

датов зазначимо, що від початку повномасштабної збройної російської агресії на території України з 24 лютого 2022 року понад 89 приміщень, у яких розмішувалися 85 судових установ, зазнали пошкоджень. Деякі – до повного руйнування та розкрадання майна¹.

У контексті зазначеного видається, що дистанційна участь судді в кримінальному провадженні має перш за все безпекові переваги. Так, наприклад у випадку загострення ситуації навколо міста в якому розташовується суд, суддя може оперативніше виїхати до більш безпечного населеного пункту та взяти участь у судовому розгляді дистанційно, тим самим забезпечивши безперервність відправлення правосуддя. Крім того, за таких обставин попереджається концентрація осіб в одному приміщенні (будівлі суду). Кожен учасник кримінального провадження самостійно обирає для себе найбільш безпечні умови.

Безперечно, дистанційне провадження не є панацеєю в аспекті забезпечення безпеки в умовах воєнного стану. Одночасно воно може бути одним зі шляхів забезпечення балансу між двома інтересами: безперервності відправлення правосуддя та убезпечення учасників кримінального провадження. Як зазначає Т. Огнев'юк «постаючи перед вибором публічного виступу (*прим.* автором мається на увазі виступ у судовому засіданні в режимі ВКЗ) чи страху потрапити під обстріл, усі розуміють, що насправді тут немає чого обирати. Обирати потрібно життя. Саме життя є найбільшою цінністю, яку неможливо відновити. Насамкінець варто зазначити, що обставини війни вимагають бути мудрими та зваженими. Запровадження дистанційного судового розгляду справ на час дії воєнного стану має низку переваг, це мудро. Втім, потрібна буде *адекватна та регулярна оцінка сумісності дистанційних судових слухань із гарантіями забезпечення справедливого судового розгляду*».²

рабаш] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем крим. проц. та судоустрою. – Харків : Право, 2022. С. 34.

¹ Приміщення судів України у часи війни: які постраждали найбільше. *Судово-юридична газета*. 27 верес. 2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/photo/250322-primischennya-sudiv-ukrayini-u-chasi-viyni-yaki-postrazhdali-naybilshefoto> (дата звернення: 12.12.2022)

² Чому Україна наполегливо не переходить на дистанційне правосуддя? *Дзеркало тижня*. 20 черв. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/chomu-ukrajina-napolehlivone-perekhodit-na-distantsijne-pravosuddja.html> (дата звернення: 15.03.2023)

Підвищення ефективності захисту прав та законних інтересів осіб

Впровадження сучасних технологій у кримінальному судочинстві має супроводжуватися насамперед підвищенням доступності правосуддя, забезпеченням гарантій прав особи, і тільки після цього гонитвою за процесуальною економією строків та витрат. Тому відеоконференцію, як продукт сучасних відеотехнологій, слід розглядати не лише як нормативно формалізований засіб комунікації, який використовується учасниками кримінального провадження, але і як одну із гарантій реалізації права на справедливий суд. Отже, з урахуванням тих викликів, які наразі є перед судовою системою, без сумніву, механізм відеоконференції є необхідним та важливим для оперативності судового розгляду.¹ На думку Д. Свояка та А. Потапенко (суддів міських судів Київської області) без термінового широкого переходу судами на дистанційну та електронну форму судочинства реально забезпечити право на справедливий суд з гарантіями безпеки в умовах воєнного стану буде вкрай складно або практично неможливо. Зазначені зміни з одного боку необхідні для збереження життя та здоров'я суддів, працівників апаратів судів, учасників судових справ, сприятимуть завчасному ухваленню рішень про евакуацію працівників судів, а з іншого – сприятиме виконання вимог Конституції України щодо здійснення правосуддя в умовах воєнного стану.²

Тож дистанційне провадження може стати тим інструментом, що здатне забезпечити доступ до правосуддя в екстраординарних умовах. Проведення судового засідання, навіть у дистанційній формі, завжди є в пріоритеті порівняно з відкладенням судового засідання, (в деяких випадках на невизначений термін)³, або передання окремих

¹ Гловюк І. В., Дроздов О. М. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2023. С. 438–444. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/104.pdf (дата звернення: 15.03.2023)

² Свояк Д., Потапенко А. Чому в Україні «Електронний суд» ніяк не стане реальністю. *Закон і Бізнес*. 2022.05.04. URL: https://zib.com.ua/ua/151108-chomu_v_ukraini_elektronnyi_sud_niyak_ne_stane_realnistyu_po.html (дата звернення: 11.05.2022)

³ *Примітка*. Відкладення судового розгляду – це не вирішення спору по суті. Це вимушена пауза в процесі. І ця пауза не може тривати вічність, адже, як гласить

повноважень судді прокуророві або здійснення письмового провадження.

Щодо останнього, контекстно варто зазначити, що в юридичній спільноті як відповідь на ті виклики, з якими стикнулася наша держава, пропонується запровадження письмового судового провадження як основної форми здійснення слідчим суддею правосуддя стосовно певного кола питань, що належать до його компетенції. Зазначається, що, з метою забезпечення належного та якісного правосуддя у розумні строки слідчий суддя повинен мати ширші можливості використання процедури письмового провадження при розв'язанні питань, що належать до його компетенції.¹ Однак нами поділяється точка зору, що, по-перше, кількість таких питань є незначним, по-друге, розширення переліку справ, які можуть бути розглянуті у письмовому провадженні, може звузити принцип гласності та відкритості судового розгляду. По-третє, навіть із психологічного погляду особиста присутність у судовому процесі забезпечує довіру до суду.²

Крім того, одне іноземне дослідження запровадження процесу відеоконференцій в штаті Монтана показало, що «використання відеоявки в суді як на цивільних, так і на кримінальних слуханнях дозволило організаціям правової допомоги обслуговувати частини штату, які раніше були недостатньо забезпечені»³, позначене безперечно має позитивний вплив на підвищення ефективності за-

римська максима, закарбована на дверях до Верховного суду Великої Британії, – «Відкладене правосуддя – це відмова в правосудді».

¹ Оперативний моніторинг: правосуддя в умовах війни: моніторинговий звіт за 2022 р. / ред. к.ю.н. Олійник О. М. Київ: Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції, 2022. 188 с. URL: <https://2022.uba.ua/wp-content/uploads/2022/07/om-pravosuddya-v-umovahvijny.pdf> (дата звернення: 25.09.2022)

² Чому Україна наполегливо не переходить на дистанційне правосуддя? *Дзеркало тижня*. 20 черв. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/chomu-ukrajina-napolehlyvo-ne-perekhodit-na-distantsijne-pravosuddja.html> (дата звернення: 15.03.2023)

³ Alicia Bannon & Janna Adelstein, The Impact of Video Proceedings on Fairness and Access to Justice in Court 9, BRENNAN CTR. JUST. (2020) URL: <https://www.brennancenter.org/sites/default/files/2020-09/The%20Impact%20of%20Video%20Proceedings%20on%20Fairness%20and%20Access%20to%20Justice%20in%20Court.pdf> (last access: 10.04.2023)

хисту прав та законних інтересів осіб. Дистанційне провадження також дозволяє стороні представити показання свідків, які можуть не мати змоги бути присутніми особисто. Наприклад, ключовий свідок може не в змозі бути присутнім особисто через своє місцезнаходження, фінансовий стан або стан здоров'я, але свідок може взяти участь дистанційно.¹ На додаток, звертають увагу, що використання відеотехнологій може зменшити певні незручності, пов'язані з процесом транспортування до зали суду, як то «численні особисті обшуки, наручники та довгі періоди очікування в слідчих ізоляторах суду».²

Недоліки дистанційного правосуддя та можливі шляхи їх подолання

Безумовно дистанційне правосуддя поряд із перевагами такої форми судочинства має й чисельні недоліки. Зокрема, в іноземній літературі щодо недоліків запровадження дистанційного правосуддя в період пандемії зазначається, що хоча розширення використання відео- та телефонного провадження у кримінальних справах може допомогти захистити обвинувачених, працівників суду, адвокатів та представників громадськості від ризику зараження Covid-19 у суді, це також несе в собі потенційні ризики для деяких конституційних прав людини. Наприклад, дистанційне ведення важливих кримінальних судових справ може перешкоджати конституційному праву обвинуваченого бути присутнім, праву на очну ставку зі свідками та можливості приватно спілкуватися з адвокатом. Деякі обвинувачені можуть відчувати, що зовнішність віддалено зменшує їхню здатність відстоювати свої інтереси, налагоджувати більш відчутний зв'язок з особами, які з'ясовують факти, і ставитися до них справедливо. Крім того, навіть якщо підсудний дає згоду на дистанційне слухання, можуть виникати питання щодо обставин, за яких ця згода була надана, особливо якщо підсудний дав згоду, намагаючись вийти з-під варт

¹ Moss B. Courts continue to embrace remote proceedings. *Tomson Reuters*. 30 November 2022. URL: <https://www.thomsonreuters.com/en-us/posts/news-and-media/courts-remote-proceedings/> (last access: 11.03.2023)

² Citizens' Econ. Efficiency Comm'n, Video Arraignment 2.0: Streaming Justice 10 (2019). URL: http://eec.lacounty.gov/Portals/EEC/Reports/202_0619VideoArraignmentReport.pdf (last access: 11.03.2023)

через небезпечні умови, пов'язані з ув'язненням під час спалах коронавірусу.¹

Окрім того, зазначається, що дистанційне правосуддя також є складним у використанні для зацікавлених сторін. Перегляд сторін через відеозв'язок ускладнює для суддів уловлювати елементи невербальної комунікації та помічати, коли підсудний відчуває труднощі, особливо через те, що технологія не працює належним чином протягом слухання. Деякі дослідження показують, що це може призвести до більш суворих вироків. Щоб запобігти порушенням прав на справедливий судовий розгляд, держава повинна розширити програми правової допомоги, щоб гарантувати, що жоден відповідач не буде не представлений на дистанційних слуханнях з фінансових причин.²

Також варто звернути увагу на результати проведеного у 2017 році у Великій Британії дослідження «Підсудні на відео – конвеєр справедливості чи революції в доступі», у якому зазначається, що більшість юристів завжди виступали проти віртуального правосуддя з принципових і практичних міркувань. Вони хвилюються, що їхні клієнти не можуть надати свої найкращі докази на відеоекрані, і, таким чином, результати правосуддя можуть бути упередженими. Вони також повідомляють про численні технічні проблеми, які спричиняють затримку для них та їхніх клієнтів. Прихована історія віртуального правосуддя полягає в тому, яку шкоду завдає відключення стосункам між адвокатом і клієнтом. Обвинувачені, які з'являються на відео, меншою чи більшою мірою вразливі. Вони з'являються самі, за винятком офіцера варти, ізольовані від суду, свого адвоката, працівників суду та сім'ї, а їх здатність спілкуватися ускладнена поганою технікою. Не дивно, що вони часто виглядають не залученими або розчарованими. Віртуальне правосуддя ще більше робить людей уразливими, не забезпечуючи жодних пристосувань для людей з ро-

¹ Remote Criminal Court Proceedings During COVID-19. URL: <https://www.justia.com/covid-19/impact-of-covid-19-on-criminal-cases/remote-criminal-court-proceedings-during-covid-19/> (last access: 30.03.2023)

² Ilze Tralmaka Defence Rights in Remote Justice Procedures. URL: <https://www.unodc.org/dohadeclaration/en/news/2020/06/defence-rights-in-remote-justice-procedures.html> (last access: 30.03.2023)

зумовими вадами. У деяких конкретних обставинах можливість давати свідчення на відео може бути корисною для тих, хто має проблеми з психічним здоров'ям, зокрема соціальну тривожність, але практики вважають, що віртуальне правосуддя здебільшого посилює наявні труднощі в оцінці інвалідності та вразливості та сприяє участі людей з обмеженими можливостями.¹

Щодо національного досвіду запровадження дистанційного провадження, аналіз публікацій скептиків запровадження дистанційного розгляду справ засвідчив, що основні аргументи зводяться до побоювань щодо недотримання вимоги публічного слухання справи (принципу гласності) та загрози зривів судових засідань через можливі технічні проблеми в роботі системи (зокрема порушення режиму нарадчої кімнати).²

Щодо дотримання засади гласності й відкритості судового провадження та повного фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій.

На нашу думку, дистанційне судове провадження не зазіхає на засаду гласності й відкритості судового провадження. Навпаки, як нами вже було проілюстровано, застосування цифрових технологій може надати дотикові гарантії дотримання цієї засади. Адже сучасні електронні інструменти дозволяють здійснювати судові засідання в режимі он-лайн із проведенням запису такого засідання. Трансляція відкритих судових засідань дозволяє усім охочим долучитися до нього. З цього приводу О. Кібенко зазначає «Що стосується відкритості судових слухань, я вважаю, у 21 столітті бути публічним означає бути он-лайн. Вільний доступ до судових рішень та можливість простежити всі етапи судового процесу он-лайн насправді забезпечують значно більше відкритості, аніж фізична присутність сторін та інших осіб у судовому засіданні».³

¹ Гловюк І. В., Дроздов О. М. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2023. С. 438–444. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/104.pdf (дата звернення: 15.03.2023)

² Чому Україна наполегливо не переходить на дистанційне правосуддя? *Дзеркало тижня*. 20 черв. 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/chomu-ukrajina-napolehливо-ne-perekhodit-na-distantisijne-pravosuddja.html> (дата звернення: 15.03.2023)

³ Запровадження онлайн-правосуддя в Україні потребує спрощення процесуальних правил / Рада адвокатів Київської області. URL: <https://radako.com.ua/news/>

Щодо технічних перепон здійснення дистанційного провадження.

Дистанційне провадження вимагає, щоб учасники мали технічні можливості та компетентність. Це включає наявність надійного підключення до Інтернету, сумісного комп'ютера, знайомство з платформою для відеоконференцій і резервний план, наприклад додаток для смартфона або номер дозвону, якщо виникнуть проблеми з підключенням.¹ Тож дійсно здійснення дистанційного судового провадження напряду залежить від належної роботи технічних пристроїв за допомоги яких учасники та суд беруть участь у справі, стійкості та надійності інтнет зв'язку, безперебійності енергопостачання тощо. Одночасно, вважаємо, що не зовсім вірно говорити про можливість виникнення тих або інших технічних ризиків у здійсненні дистанційного судового провадження як про недолік такої форми судочинства порівняно з ординарним судовим провадженням. На підтримку зазначеної тези зазначимо, що технічні проблеми в судах з'явилися із часу появи обов'язку вести технічний запис засідання. І, наприклад, відсутність світла може стати перешкодою як для здійснення ординарного, так і дистанційного судового засідання. Водночас призначаючи дистанційне судове провадження суддям варто пам'ятати, що право на справедливий суд не повинно порушуватись через будь-які технологічні рішення, що використовуються у відповідь на неординарні виклики. Та мають бути враховані потреби вразливих осіб щодо доступу та управління технологіями.²

До аспектів технічних складнощів дистанційного судового провадження можна віднести встановлення особи-учасника судового провадження. Відмітимо, що окремі правники вбачають у позначеному суттєвий недолік дистанційного провадження, зазначаючи, що «...

zaprovadzheniya-onlayn-pravosuddya-v-ukrayini-potrebuie-sproshchennya-procesualnih-pravil

¹ Moss B. Courts continue to embrace remote proceedings. *Tomson Reuters*. 30 November 2022. URL: <https://www.thomsonreuters.com/en-us/posts/news-and-media/courts-remote-proceedings/> (last access: 30.03.2023)

² Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19. Базовий посібник / Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. Переклад здійснений за підтримки Координатора проєктів ОБСЄ в Україні. Жовтень 2020. 58 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf> (дата звернення: 15.09.2022)

упускаючи всі наявні технічні недоліки дистанційних судових засідань, на наше переконання, в їх проведенні наявні порушення кримінального процесуального законодавства. Зокрема, це пов'язано, по-перше, з відсутністю можливості належним чином встановити особу учасника судового процесу. Адже без фактичної перевірки оригіналів документів, що посвідчують особу, її встановлення стає формальністю.»¹

На нашу думку, з таким твердженням важко погодитись. Адже, наприклад, авторизація особи на платформі EazyCon за допомогою електронного цифрового підпису може задовольнити вимогу належного встановлення особи у судовому провадженні.

Водночас в аспекті розглядуваного питання необхідно звернути увагу на Рекомендації ОБСЄ щодо Особливостей функціонування судів в умовах пандемії Covid-19 відповідно до яких право на справедливий суд не повинно порушуватись через будь-які технологічні рішення, що використовуються у відповідь на пандемію. Потрібно враховувати потреби вразливих осіб щодо доступу та управління технологіями.²

Щодо забезпечення таємниці нарадчої кімнати.

Сучасне доктринальне розуміння «нарадчої кімнати» не пов'язує цей інститут з атрибутивними ознаками якогось спеціального приміщення, в якому слід знаходитись судді (суду) під час «обміркування» суті судового рішення, а зводиться до певного правового режиму, у якому перебуває суддя (колегія суддів) під час ухвалення судового рішення. Такий режим має виключати будь-який вплив сторонніх осіб на розсуд та волю суду (суддів). Тобто головною ознакою перебування судді в нарадчій кімнаті є відсутність контактів з особами, які прямо чи опосередковано можуть впливати на суть

¹ Глушко І., Моїсєєва А. Дистанційне кримінальне провадження під час воєнного стану / GOLAW. Публікації [29 черв. 2022 р.] URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/distancijne-kriminalne-provadhennya-pid-chas-voyennogo-stanu/> (дата звернення: 20.12.2022)

² Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19. Базовий посібник / Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. Переклад здійснений за підтримки Координатора проєктів ОБСЄ в Україні. Жовтень 2020. 58 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf> (дата звернення: 15.09.2022)

рішення, що ухвалюється. Тож видається, що здійснення судового провадження в дистанційному форматі не порушує таємницю нарадчої кімнати.

Разом з тим, варто наголосити, що некоректне використання сучасних технологій може стати причиною порушення режиму нарадчої кімнати, особливо якщо справа розглядається колегіально. Так, наприклад, у рішенні Верховного Суду від 22 жовтня 2021 року справа № 460/2869/18 зазначається, що касаційна скарга серед іншого «обґрунтована порушенням судом апеляційної інстанції таємниці нарадчої кімнати, яка полягала у тому, що після закінчення судових дебатів у судовому засіданні, яке відбувалося в режимі відеоконференції за участю позивача та його представника з власних технічних засобів через програму «EazyCon», склад суду не залишив приміщення зали судового засідання, а почав надавати оцінку позиції сторони позивача без виходу до нарадчої кімнати, а все обговорення між складом суду транслювалося у режимі відеоконференції через програму «EazyCon», що, на думку скаржниці, є самостійним порушенням норм процесуального права, зокрема статей 227, 228, 243 КАС України. Цей факт зафіксовано скаржницею шляхом здійснення відеозапису, компакт-диск з яким долучено до касаційної скарги»¹.

Тож у випадку дистанційного судового провадження суддям варто пам'ятати про необхідність дотримання таємниці нарадчої кімнати та пильно слідкувати за роботою технічних засобів, що можуть транслювати нараду суддів.

Щодо викликів до права на справедливий суд.

Відповідно до ст. 15 КЗПЛ під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сто-

¹ Берназюк Я. Мантія, нарада кімнати, інші історичні атрибути судочинства: сьогодення та майбутнє : Програма підготовки та підвищення рівня кваліфікації за стандартизованою програмою секретарів судового засідання окружних та апеляційних адміністративних судів 23 берез. 2023 р. / Судова влада України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_mantle.pdf (дата звернення: 15.09.2022)

рона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Конвенція не допускає відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи й причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

З наведених положень слідує, що Конвенція допускає на період особливого режиму відступ від ст. 6, якою гарантується право на справедливий суд, яким до речі скористалися деякі держави-учасниці в період пандемії. Водночас суспільна небезпека, що загрожує життю нації в розумінні статті 15, розглядається як виняткова кризова ситуація або надзвичайна ситуація, котра впливає на все населення і становить загрозу для звичайного життя громадян. Водночас необхідно зазначити, що кризова або надзвичайна ситуації повинні бути винятковим, а саме звичайні засоби регламентовані Конвенцією є недостатніми для забезпечення здоров'я громадян, громадської безпеки та порядку. Отже, надзвичайна або кризова ситуації повинні бути справжніми або невідворотними¹.

Хоча й пункт 1 статті 15 КЗПЛ залишає національним органам влади широкі межі оцінки, застосування державою при надзвичайному стані заходів, що пов'язані з обмеженням прав та свобод людини у царині кримінального судочинства, не може бути свавільним. У контексті обмеження процедурних прав важливими є напрацьовані

¹ Філяніна Л. А. Практика європейського суду з прав людини щодо виняткових обставин відступати від зобов'язань передбачених конвенцією. *Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права*: матеріали круглого столу (м. Дніпро, 24 листоп. 2017 р.); уклад.: д-р юрид. наук, доц. А. М. Кучук; канд. юрид. наук, доц. О. О. Орлова. – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. – 100 с.

ЄСПЛ критерії щодо деталізації умови «...вжиття заходів ... виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища...»¹².

У цьому сенсі зазначимо, що чи не найбільше занепокоєння серед правників викликає питання щодо спроможності під час дистанційного судочинства забезпечити дотримання права на справедливий суд. Неординарні виклики для системи правосуддя (як то пандемія або запровадження воєнного стану) це час, коли багато чого вивчається та відкривається з точки зору віддаленого доступу до правосуддя. Однак таке навчання не може відбуватися за рахунок права на справедливий суд. У найкращому випадку неспроможність забезпечити належні гарантії прав на справедливий суд призведе до збільшення навантаження на апеляційні суди. У гіршому випадку буде ще одна група тривалих жертв цієї кризи³.

¹ *Примітка.* Останні, зокрема, зводяться до розгляду Судом наступних питань: чи було б звичайне законодавство достатнім, щоб впоратися із загрозою, що спричинена суспільною безпекою); чи є заходи дійсною реакцією на надзвичайну ситуацію; чи були заходи використані з тією метою, для якої вони були санкціоновані; чи є відступ від зобов'язань обмеженим за сферою охоплення і причинами, наведеними в його обґрунтування; чи потреба у відступі від зобов'язань постійно переглядається; будь-яке послаблення запроваджених заходів; чи були передбачені гарантії проти зловживань; важливість права, яке опинилося під загрозою, і більш широка мета судового контролю над втручанням у таке право; чи був судовий контроль заходів практично можливим; пропорційність заходів, та чи передбачали вони будь-яку невинуватість дискримінацію; точки зору будь-яких національних судів, які розглядали питання: якщо найвищий національний суд Договірної Держави дійшов висновку, що заходи не були суворо необхідними, Суд може виправдано дійти протилежного висновку лише якщо він упевниться в тому, що національний суд неправильно розтлумачив або неправильно застосував статтю 15 або практику Суду за цією статтею, або дійшов явно необґрунтованого висновку.

² *Примітка.* При цьому системне тлумачення статей КЗПЛ, що стосуються релевантних до кримінальної процедури прав, свідчить про те, що відповідні їх обмеження мають запроваджуватись законом, бути необхідними, пропорційними та недискримінаційними; обмеження не повинні застосовуватися таким чином або такою мірою, що порушує саму суть права на справедливий суд. Варто акцентувати увагу на вирішальну роль забезпечення державою ефективного судового контролю в разі встановлення певних екстраординарних обмежень прав та свобод особи під час будь-якого надзвичайного стану. Як зазначає Управління Верховного комісара з прав людини (OHCHR), має існувати «цілеспрямований судовий нагляд за надзвичайними заходами або надзвичайним станом, аби забезпечити їхню відповідність обмеженням», передбаченим міжнародним правом.

³ Ilze Tralmaka Defence Rights in Remote Justice Procedures. URL: <https://www.unodc.org/dohadecclaration/en/news/2020/06/defence-rights-in-remote-justice-procedures.html> (last access: 30.03.2023)

Відмітимо, що позначене питання ґрунтовно досліджено в публікації І. Тітко та R. Ažubalytė (*Remote criminal trial – fair trial?*), тож не вдаючись до детального аналізу дотримання кожного складового елементу права на справедливий суд у перебігу дистанційного провадження наведемо деякі висновки, до яких дійшли автори у своїй публікації. Підбиваючи підсумки їх статті – чи відповідає дистанційне судове провадження вимогам належного процесу автори доходять висновку, що процедура дистанційного розгляду кримінальних справ загалом могла б забезпечити основні вимоги справедливого судового розгляду, такі як право бути присутнім і бути почутим, право на захист; право на судовий розгляд упродовж розумного строку; права на публічний суд, проте їх реалізація має особливості¹.

Щодо довіри до судової системи.

У вже згадуваному дослідженні «Підсудні на відео – конвеєр справедливості чи революції в доступі» зазначається про відсутність даних щодо впливу віртуального правосуддя на повагу до самого правосуддя. Довіра до системи правосуддя вже є крихкою (як нещодавно підкреслив депутат Девід Леммі щодо спільнот етнічних меншин), і цей звіт свідчить про те, що обвинувачені «відключені» від судового процесу та своїх адвокатів через появу на відео. Судді стурбовані тим, що винесення вироку через відео підриває його важливість і їх власну здатність взаємодіяти з обвинуваченим. Свої висновки П. Гіббс резюмує двома наступними питаннями. Чи не підриваємо ми довіру до самої системи, зводячи слухання вироку до п'ятихвилинної відеоконференції²?

Особливо гостра ця проблема постає в контексті дистанційної участі судді в судовому засіданні. Оскільки одним із критеріїв, виробленим у практиці ЄСПЛ, визначає незалежність суду в розумінні ст. 6 КЗПЛ, є наявність гарантій проти зовнішнього впливу та наявність зовнішніх атрибутів незалежності судді. Своєю чергою, *таєм-*

¹ Ažubalytė R., Titko I. Remote criminal trial – fair trial? *International Comparative Jurisprudence*. 2022. Т. 8. №. 2. URL: <https://ojs.mruni.eu/ojs/international-comparative-jurisprudence/article/view/7416/5635> (last access: 30.03.2023)

² Гловюк І. В., Дроздов О. М. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2023. С. 438–444. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/104.pdf (дата звернення: 15.03.2023)

ниця наради суддів є одним із найважливіших принципів правосуддя, що служить гарантом об'єктивності, незалежності, безсторонності, неупередженості й справедливості суду.

У своїй прецедентній практиці ЄСПЛ зазначає, що поняття «незалежність» та «об'єктивна неупередженість» є дуже близькими. Їх іноді важко відокремити один від одного, адже часто одні й ті ж факти свідчать про порушення обох вимог, а тому їх у більшості випадків доцільно розглядати разом. Неупередженість суду також є однією із вимог, що висувуються до судових органів у контексті п. 1 ст. 6 КЗПЛ. Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє говорити про бінарну природу неупередженості суду, оскільки ЄСПЛ виділяє її суб'єктивний та об'єктивний критерії. Суб'єктивна неупередженість пов'язана із особою судді, з його особистими переконаннями. З цього боку, судді повинні бути вільними від особистого упередженого ставлення до сторін. Об'єктивна неупередженість стосується структурних питань організації складу суду та полягає у відсутності будь-яких законних сумнівів у тому, що її забезпечено і гарантовано судом. Для перевірки на об'єктивну неупередженість слід визначити, чи є факти, які не залежать від поведінки судді, що можуть змусити сумніватися у його неупередженості. *Йдеться про ту довіру, яку суди у демократичному суспільстві повинні апріорно викликати в учасників процесу.* Це означає, що процес відправлення правосуддя з точки зору стороннього спостерігача має сприйматися як неупереджений, і у громадськості не повинно бути жодних сумнівів щодо цього.

Тож видається, що найголовнішими питаннями на які необхідно надати відповідь є: «Чи не виклакає дистанційна участь судді в судовому засіданні сумнівів у його незалежності? Чи не підриває така форма відправлення правосуддя довіри до судової системи?»

Дійсно, відповідно до ч. 3 ст. 318 КПК України судове засідання відбувається у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. Аналогічна вимога міститься й у ч. 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» відповідно до якої судові засідання проводяться виключно в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі засідань, яке придатне для розміщення сторін та інших учасників судового процесу і дає змогу реалізовувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки.

У виданні Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєвої І., Шаповалової О. «Бути суддею» зазначається, що зали судових засідань, окрім безпосереднього функціонального призначення, повинні справляти певне враження на учасників процесу. Вони мають бути достатньо просторими для того, щоб розмістити всіх учасників процесу – суддів, сторони, їхніх представників, свідків та інших учасників процесу, секретаря судового засідання, судового розпорядника тощо. Доречно виділяти місце, де сидітимуть судді, підвищенням, яке, з одного боку, символізуватиме статус судді, а з іншого – забезпечить належний огляд суду всіма іншими учасниками судового засідання. Як доречно наголошують американські колеги у своїй «Книзі судді», «те, що суддя розташовується у центрі кімнати й підноситься над іншими, навіть коли сидить, є символічним визнанням влади, якою суддя наділений. Цим також забезпечено психологічну перевагу тому, хто розпоряджається у залі суду». Що стосується зали судового засідання, то вона має відповідати сучасним вимогам, бути обладнана символами судової влади, щоб усе виглядало солідно і справляло враження на людей, які прийшли до суду, викликало у них повагу до судової влади.¹

Безперечно, зала судового засідання є одним з атрибутів, що забезпечують сприйняття судового процесу як незалежного та справедливого. Разом з тим вбачається, що створення належних умов для реалізації своїх прав учасниками судового провадження під час судового засідання (забезпечення належної якості звуку та зображення, надання можливості звертатися до суду, надання можливості представляти суду докази тощо) в дистанційному форматі та забезпечення візуального сприйняття символів судової влади може задовольнити вимоги створення умов поваги до суду, та сприйняття такого процесу як справедливого та незалежного.

Відмітимо, що відповідно до ст. 16 Закону України «Про судоустрій у статус суддів» символами судової влади є державні символи України – Державний Герб України й Державний Прапор України. Суддя здійснює правосуддя в мантиї та з нагрудним знаком. Видаєть-

¹ Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. Київ, 2015. 216 с. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1444391019To%20be%20a%20Judge.pdf> (дата звернення: 20.04.2023).

ся, що особливо за умови дистанційної участі судді в судовому засіданні вимоги зазначеної статті мають бути забезпечені.

Підсумовуючи вище викладене зазначимо, що екстраординарні умови потребують неординарних рішень. Одним з таких рішень в аспекті забезпечення безперервності правосуддя в кримінальному провадженні є нормативне допущення відправлення суддею правосуддя дистанційно знаходячись у небезпечному місті з використання власних технічних засобів дистанційне провадження.

Водночас такий формат відправлення правосуддя як різновид надзвичайних заходів має бути тимчасовим, достатнім при виниклій небезпеці та супроводжуватися низкою гарантій від свавілля. Тож запровадження дистанційного правосуддя має бути розумним та адекватним, з обов'язковим пріоритетом забезпечення прав людини, особливо права на справедливий суд.

Релевантними до досліджуваного питання є положення Рекомендацій ОБСЄ щодо Особливостей функціонування судів в умовах пандемії Covid-19 відповідно до яких фізична присутність сторін на судових засіданнях повинна залишатися правилом, а застосування процедури дистанційного провадження має становити виняток. Судові органи повинні забезпечити, аби усі слухання проводилися особисто, якщо в інший спосіб не можна гарантувати права на справедливий судовий розгляд. Судді повинні забезпечувати реалізацію права обвинувачених на публічний судовий розгляд та право на справедливий суд під час пандемії, визнаючи, що деякі аспекти права не можуть бути обмежені. Будь-які обмеження мають бути необхідними, пропорційними та законними. Використання цієї нової технології або розширення її застосування на інші сфери потребуватиме певної правової бази. Мають бути забезпечені відповідні технічні рішення та підтримка для всіх залучених сторін, тобто суддів, адвокатів, прокурора, сторін, свідків, перекладачів (за потреби). Зрештою, рішення можуть ухвалюватися в кожному конкретному випадку, але вони повинні базуватися на передбачуваних загальних правилах та враховувати загальний принцип права на справедливий суд. Слід враховувати серйозність потенційного покарання та побажання відповідача.¹

¹ Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19. Базовий посібник / Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. Переклад здійснений

Знаходження судді в залі судового з'їзду під час судового розгляду є хоча й важливим атрибутивним компонентом судочинства, втім не настільки суттєвим, щоб ставити під розумний сумнів дотримання справедливої судової процедури у справі в цілому. В екстраординарних умовах функціонування кримінального судочинства ціннісний баланс має бути переглянуто у бік виправдання здійснення правосуддя з використанням онлайн технології із допущенням певного відступу від процесуальної обрядності.

Можливість відправлення суддею правосуддя у дистанційному режимі знаходячись у безпечному місці з використанням власних технічних засобів є одним з потенційних компромісних інструментів забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану та потребує унормування в законі. Така можливість повинна допускатися у виключних випадках, зумовлених обставинами воєнного стану, або іншими істотними викликами для нації. Перелік таких виключних випадків має бути вичерпним та чітко визначено у законі. Окремим предметом правового врегулювання мають стати супутні процедурні питання, зокрема, щодо особливостей складання та підписання судових рішень, ухвалених суддею в дистанційному форматі¹

2.3.3. Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження: окремі аспекти

Як правило, правозастосовна практика є основним верифікатором якості закону. Водночас на сьогодні, враховуючи відсутність законодавчого закріплення можливості здійснення дистанційного судового провадження з використанням власних технічних засобів, можна сказати, що судова практика фактично є *changes maker* у низці питань,

за підтримки Координатора проєктів ОБСЄ в Україні. Жовтень 2020. 58 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf> (дата звернення: 15.09.2022)

¹ Glynska N. V., Klepka D. I. On the issue of remote participation of a judge in criminal proceedings: pros and cons. Human rights and public governance in modern conditions : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Pp. 111–138

зокрема таких, як: підстави для прийняття рішення про здійснення дистанційного судового провадження з використанням власних технічних засобів, визначення комунікаційної платформи, за допомогою якої буде здійснюватися відеоконференція, порядок здійснення такого судового провадження та ін.

У межах нашого дослідження ми проаналізували 100 ухвал слідчих суддів щодо вирішення клопотання учасників кримінального провадження про здійснення дистанційного судового розгляду під час досудового розслідування, постановлених з 1 квітня по 1 листопада 2022 року.

Щодо відмови у задоволенні клопотання про здійснення дистанційного судового провадження.

З аналізу судової практики вбачається, що рішення про відмову у задоволенні клопотання про дистанційне судове провадження складає лише 10% від загальної кількості проаналізованих судових рішень. У більшості випадків слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотання про здійснення дистанційного судового провадження у зв'язку з відсутністю належного обґрунтування відповідних клопотань. Наприклад, в одному з рішень вказується, що «необхідність проведення судового засідання в режимі відеоконференції повинна бути належним чином обґрунтована. Разом із тим адвокатом не надано будь-яких доказів на підтвердження неможливості з'явитись в судове засідання»¹. Окремо варто зазначити, що сам факт запровадження воєнного стану та ракетні обстріли у судовій практиці не розглядаються як достатні підстави для задоволення клопотання про здійснення дистанційного судового провадження².

Крім того, не можна оминати увагою, полярність позицій слідчих суддів щодо можливості здійснення дистанційного судового провадження поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Так, відмовляючи у задоволенні клопотання адвоката про розгляд його скарги в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів за до-

¹ Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 16 вер. 2022 р. справа № 757/24345/22-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106384304>

² Ухвала Вищого антикорупційного суду від 11 жовт. 2022 р. справа № 991/4314/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106682840>

помогою системи «EasyCon», слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва аргументував своє рішення тим, що наказом Державної судової адміністрації України № 169 від 08.04.2020 р. затверджено Порядок роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесі за участі сторін поза межами приміщення суду. Проте не передбачено проведення судового засідання з використанням власних технічних засобів поза приміщенням суду в кримінальному судочинстві. Відтак, слідчий суддя позбавлений можливості проводити розгляд провадження за скаргою у режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів поза приміщенням суду¹. У той самий час Єдиний державний реєстр судових рішень містить низку ухвал про задоволення клопотань учасників кримінального провадження про здійснення судового розгляду в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Видається, що різниця судової практики з цього приводу викликана виключно відсутністю нормативного врегулювання здійснення дистанційного судового провадження поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Відмітимо, що законодавчі ініціативи, в яких це питання пропонується унормувати, вже зареєстровані на сайті Верховної Ради²

Щодо задоволення клопотання про здійснення дистанційного судового провадження з використанням власних технічних засобів.

Систематизація отриманих даних дає підстави стверджувати, що у більшості випадків слідчими суддями виносяться рішення про здійснення судового засідання в режимі відеоконференції з приміщення іншого суду, що складає 60% від загальної кількості проаналізованих судових рішень, та у 30% випадків слідчі судді виносять рішення про проведення судового засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних

¹ Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 25 жовт. 2022 р. справа № 757/28022/22-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106942223>

² Див.: Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : проєкт Закону України від 23 лист. 2022 р. № 8219. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40876>

засобів¹. Такі результати аналізу судової практики надають підстави стверджувати, що хоча чинне кримінальне процесуальне законодавство й не передбачає можливості здійснення дистанційного судового розгляду з використанням власних технічних засобів, водночас здійснення судового засідання у такий спосіб є вельми потрібним.

Враховуючи відсутність будь-яких вказівок у чинному КПК України щодо порядку здійснення судового засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою власних технічних засобів, значний науковий інтерес становить детальний аналіз судових рішень, якими вирішується це питання. Варто зазначити, що судова практика низку питань вирішує по-різному. Проілюструємо зазначене на прикладі визначення слідчими суддями питань, пов'язаних з організацією дистанційного судового розгляду. Так, деякі слідчі судді визначають дату, час та спосіб здійснення дистанційного судового засідання². В інших рішеннях у резолютивній частині не міститься вказівки на те, в який спосіб здійснюватиметься дистанційний судовий розгляд (тобто не зазначається комунікаційна платформа, за допомогою якої буде здійснюватися відеоконференція)³. Уявляється, що такий підхід щодо визначення порядку здійснення дистанційного судового засідання не сприятиме захисту прав та законних інтересів учасників судового контрольного провадження.

Більш правильною, на наш погляд, є практика детального визначення у судовому рішенні порядку здійснення дистанційного судового розгляду. Так, наприклад, у рішенні слідчого судді Індустріально-го районного суду м. Дніпропетровська зазначається: «...Провести судові засідання по розгляду скарги адвоката в інтересах ОСОБА_1 ...в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду. Попередити сторони, що ризики технічної неможливості участі у відео-

¹ *Примітка.* Зауважимо, що хоча ч. 2 ст. 336 КПК й передбачає можливість суду прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження з власної ініціативи, водночас усі проаналізовані нами рішення виносилися на підставі відповідних клопотань учасників кримінального провадження.

² Ухвала слідчого судді Вишого антикорупційного суду від 28 жовт. 2022 р. справа № 991/4943/22 URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/107005196>

³ Ухвала слідчого судді Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської обл. від 22 серп. 2022 р. справа № 214/3684/17. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/106400576>

конференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву. Зобов'язати сторони подати скановані копії документів, що посвідчують особу учасника або його представника, для встановлення повноважень, письмових заяв і клопотань, письмових доказів, засвідчених електронним цифровим підписом, за один робочий день до проведення судового засідання. Відеоконференція буде проведена за допомогою системи EasyCon. Для участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції сторонам необхідно використовувати комп'ютерну техніку або смартфони з доступом до мережі Інтернету, які дозволяють передавати аудіосигнал та відеозображення. Попередити учасників справи про необхідність забезпечення участі у конференції з приміщення, яке б виключало наявність сторонніх звуків (шуму)¹. В іншому рішенні слідчий суддя акцентує на тому, що «застосовувані в дистанційному судовому провадженні технічні засоби й технології мають забезпечувати належну якість зображення і звуку, дотримання принципу гласності й відкритості судового провадження та інформаційну безпеку. Учасникам провадження має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового провадження, ставити запитання й отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України. Хід і результати процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, повинні фіксуватися за допомогою технічних засобів відеозапису»².

Враховуючи рівень унормування питання порядку здійснення дистанційного судового засідання поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, на який ми вже неодноразово звертали увагу, вважаємо, що ухвала слідчого судді про здійснення судового розгляду у такий спосіб має бути викладена якомога детально, з максимально можливим рівнем інформативності щодо порядку здійснення судового засідання. Видається, що мінімальний

¹ Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 22 верес. 2022 р. справа № 202/6540/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106393260>

² Ухвала слідчого судді Кіровоградського районного суду м. Кіровограда від 01 серп. 2022 р. справа № 404/2088/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105515598>

обсяг відомостей, які має містити подібне судове рішення, є таким: дата та час судового розгляду; особа, яка братиме участь у судовому засіданні за допомогою відеоконференції; спосіб здійснення дистанційного судового засідання (комунікаційна платформа); вимоги до обладнання, яке має використовувати особа (тобто можливість передавати аудіосигнал та відеозображення належної якості); посилання на необхідність дотримання інформаційної безпеки; посилання на необхідність фіксування судового засідання технічними засобами відеозапису.

Щодо вибору комунікаційної платформи, за допомогою якої буде здійснюватися відеоконференція.

Контекстно відмітимо, що міжнародний досвід здійснення дистанційного судового провадження свідчить про можливість застосування різних комунікаційних платформ. Так, наприклад, у Великій Британії дистанційний судовий розгляд здійснюється за допомогою:

Застосунку VT MeetMe – ніякого спеціального обладнання, лише мобільні телефони. Учасникам надсилається номер конференції;

відеоконференції Skype для бізнесу – платну бізнес-версію використовує сам суд. Учасникам достатньо завантажити звичайну версію, щоб перейти за посиланням на онлайн-засідання;

також наразі в судах збираються збільшити кількість 'cloud video platform' (CVP) – зали судового приміщення планують обладнати спеціальними камерами, які транслюватимуть відкриті судові засідання¹.

Що ж до національної практики, то проаналізовані нами судові рішення свідчать, що у 100% випадків учасниками кримінального провадження обиралася комунікаційна платформа «EasyCop» для здійснення дистанційного судового провадження з використанням власних технічних засобів.

Однак під час дослідження судової практики нами було виявлене рішення Тячівського районного суду Закарпатської області, в якому постановлено проводити судове засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних

¹ Дистанційне правосуддя – виклик для сучасної демократії / Центр демократії та верховенства права. Аналітика [8 травня 2020] URL: <https://cedem.org.ua/analytics/dystantsijne-pravosuddia>

засобів за допомогою комплексу технічних засобів та програмного забезпечення «Zoom» за участю захисника обвинуваченого ОСОБА_1¹.

Варто зауважити, що в юридичній спільноті немає єдності щодо можливості проведення судових засідань у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Так, наприклад, І. Глішко та А. Моїсєєва вбачають такі порушення чинного КПК у проведенні судового засідання у режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів: відсутність можливості належним чином встановити особу учасника судового процесу; обізнаність особи щодо її прав та обов'язків; в дистанційному судовому засіданні не можливо забезпечити конфіденційність, неупередженість та відсутність тиску на особу, що дає показання.

Однак, уявляється, що шлях, яким йде правозастосовна практика, а саме використання системи «EasyCon», нівелює деякі з описаних потенційних порушень. Адже авторизація у системі «EasyCon» здійснюється виключно за допомогою особистого ключа КЕП/ЕЦП, тому видається, що встановлення особи – учасника процесу забезпечено автоматично, алгоритмами системи. Крім того, пам'ятка про права та обов'язки може надсилатися особам на електронну пошту, та у разі необхідності права й обов'язки можуть бути роз'яснені. Щодо забезпечення конфіденційності, то такої вимоги КПК не висуває до судового розгляду, за виключенням закритого судового засідання. У той самий час виникають істотні сумніви щодо доцільності використання комунікаційної платформи Zoom для проведення судового засідання у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Адже авторизація користувачів Zoom відбувається шляхом введення електронної пошти та відповідного паролю. Тому виникають питання щодо належного встановлення особи – учасника процесу.

Щодо наслідків неможливості участі особи, яка подала клопотання, у дистанційному судовому провадженні з використанням власних технічних засобів, та/або переривання зв'язку.

¹ Ухвала Тячівського районного суду Закарпатської обл. від 23 верес. 2022 р. справа № 305/831/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106393940>

У ході здійснення нашого дослідження ми виявили низку рішень слідчих суддів, у резолютивних частинах яких зазначається, що ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву¹. Зазначимо, що у проєкті Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (далі – проєкт Закону) пропонується передбачити аналогічне положення в ст. 336 КПК.

Вочевидь, таке положення (щодо покладення ризиків технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку на учасника, який подав відповідне клопотання) зазначається слідчими суддями та пропонується авторами проєкту закону за аналогією з іншими процесуальними кодексами, які містять відповідну норму (ч. 5 ст. 212 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 5 ст. 197 Господарського процесуального кодексу України). Однак видається, що калькування положень процесуальних кодексів інших галузей права не є правильним, адже такий підхід не враховує специфіку галузі кримінального процесу та може стати потенційно «шкідливим» з точки зору захисту прав та законних інтересів людини. Адже, як справедливо зазначає ЄСПЛ, вимоги справедливого судового розгляду є суворішими у сфері кримінального права, ніж у цивільному аспекті статті 6 («Морейра Ферейра проти Португалії (№ 2)») (*Moreira Ferreira v. Portugal* (no. 2)) [ВП], § 67; «Кармель Саліба проти Мальти» (*Carmel Saliba v. Malta*), § 67)².

Більше того ми критично оцінюємо як судову практику, в якій технічні ризики, пов'язані з участю у дистанційному судовому про-

¹ Див., напр.: Ухвала слідчого судді Машівського районного суду Полтавської обл. від 22 верес. 2022 р. справа № 948/665/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106381802>; Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 23 верес. 2022 р. справа № 461/4871/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106394437>

² Європейський суд з прав людини (2020) Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект) [Останнє оновлення: 31.12.2019; пер. проєкт РЕ «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні»]. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR

вадженні з використанням власних технічних засобів, покладаються на особу, яка ініціювала такий судовий розгляд, так і законодавчі ініціативи з цього приводу. Наведемо відповідні аргументи.

По-перше, не зовсім зрозумілим є змістовне навантаження такого положення, враховуючи, що наслідки переривання зв'язку та технічної неможливості участі особи у відеоконференції не передбачаються чинним законодавством.

По-друге, виникає питання щодо можливості покладення на особу ризиків переривання зв'язку та технічної неможливості участі у відеоконференції внаслідок неможливості суду забезпечити стійкий зв'язок або взагалі розпочати відеоконференцію (особливо враховуючи перебої з електропостачанням, які спостерігаються останнім часом у нашій державі).

По-третє, в аспекті досліджуваного питання необхідно звернути увагу на Висновок Консультативної ради європейських суддів № 14 (2011), у п. 5 якого зазначається, що *ІТ повинні бути інструментом або засобом удосконалення адміністрування судочинства, полегшувати доступ користувачів до судів та укріплювати гарантії, встановлені статтею 6 Конвенції: доступ до правосуддя, неупередженість, незалежність судді, справедливість та розумні строки розгляду справи (курсив наш – Д. К.)*. У будь-якому разі правосуддя не може існувати окремо від осіб, що до нього звертаються, а розвиток ІТ не звільняє суди від здійснення своїх повноважень (п. 20)¹.

З наведеного вбачається, що запровадження у чинному КПК цифрових технологій (наприклад, здійснення судового розгляду в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів) у будь-якому випадку не можуть зазіхати на фундаментальне право людини на справедливий суд. У той самий час покладення на особу ризиків технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів або переривання зв'язку може стати потенційно небезпечним з точки зору забезпечення права особи на доступ до правосуддя.

¹ КРЄС (2011) Судочинство та інформаційні технології (ІТ) : Висновок № 14 (2011). Страсбург, 9 лист. 2011 р. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-14-2011-on-justice-and-information-technologies-it/16806a1fc0>

У продовження дослідження питання щодо наслідків технічної неможливості участі особи, яка подала відповідне клопотання у судовому розгляді, варто звернути увагу, що сьогодні на практиці трапляються випадки, коли слідчі судді розглядають скарги, по суті, за відсутності скажника та приймають відповідні рішення¹, хоча згідно з ч. 3 ст. 306 КПК участь скажника є обов'язковою. Видається, що така практика має бути усунена як така, що фактично порушує право особи на доступ до правосуддя.

У сенсі вищевикладеного вважаємо необхідним звернутися до практики ЄСПЛ, у якій зазначається, що «право на судовий розгляд» не є абсолютним ані у кримінальному, ані у цивільному процесі. Воно має встановлені обмеження («Девеєр проти Бельгії» (Deweer v. Belgium), § 49; «Карт проти Туреччини» (Kart v. Turkey) [ВП], § 67). 52. Проте такі обмеження не мусять перешкоджати реалізації цього права ані у спосіб, ані в обсязі, що можуть становити загрозу самій його суті. Вони мають мати на меті, а між вжитими засобами й метою, що переслідується, має існувати розумний пропорційний зв'язок («Герін проти Франції» (Guérin v. France) [ВП], § 37; «Омар проти Франції» (Omar v. France) [ВП]).

В іншому рішенні ЄСПЛ також повторює, що статтею 6 Конвенції чітко не передбачено право підсудного у кримінальному провадженні особисто брати участь у судових засіданнях; це право скоріше впливає з більш загального поняття справедливого суду (див., наприклад, рішення від 12 лютого 1985 р. у справі «Колоцца проти Італії» (Colozza v. Italy), п. 27, Series A № 89) Крім того, релевантною до питання, що розглядається, є позиція ЄСПЛ, відповідно до якої стаття 6 у цілому гарантує право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному процесі («Муртазалієва проти Росії» (Murtazaliyeva v. Russia) [ВП], § 91). Загалом, вона включає, зокрема, не лише його або її право бути присутнім, а й право заслуховувати та спостерігати

¹ Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 14 лип. 2022 р. справа № 757/12521/22-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106917208>; Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 20 жовт. 2022 р. справа № 757/21353/22-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107648019>; Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 4 серп. 2022 р. справа № 761/11074/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106808449>

за провадженням. Такі права мають на увазі в самому понятті змагальної процедури та також можуть впливати з гарантій, які містяться в підпунктах (c), (d) і (e) пункту 3 статті 6 («Стенфорд проти Сполученого Королівства» (Stanford v. the United Kingdom), § 26).

У продовження досліджуваного питання варто зазначити, що вже згадуваний проект Закону передбачає норму, відповідно до якої у випадку технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, *переривання зв'язку в учасника (курсив наш – Д. К.)*, участь якого є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд. Знову ж таки зазначена норма передбачає виключно наслідки переривання зв'язку в учасника, участь якого є обов'язковою, та не охоплює можливість переривання зв'язку в суді, що в умовах сьогодення є більш ніж ймовірним.

Також вважаємо необхідним наголосити на тому, що виконання такого припису може виявитися неможливим, наприклад, у випадку здійснення дистанційного судового розгляду поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів клопотання про продовження строків застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження строків досудового розслідування, тобто таких питань, розгляд яких істотно обмежено в часі.

У цьому сенсі у практиці ЄСПЛ зазначається, що неможливість судового розгляду може паралізувати проведення кримінального провадження, оскільки це може призвести до, наприклад, розсіювання доказів, впливу строку давності пред'явлення обвинувачення або судової помилки. Однак з урахуванням обставин справи цей факт, на думку ЄСПЛ, *не вважається таким, що виправдовує повну та непоправну втрату права брати участь у судовому слуханні (курсив наш – Д. К.)*¹.

Тож законодавцю необхідно дуже виважено підходити до унормування питання неможливості участі особи у дистанційному судовому розгляді поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. У врегулюванні цього питання має бути неодмінно збалансовані інтереси кримінального провадження та особи. Можна

¹ COLOZZA v. Italy : Judgment of the ECtHR (N 9024/80) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00999>

висловити пропозицію щодо оголошення перерви у судовому розгляді до з'ясування можливості відновлення зв'язку, і лише за умови неможливості поновити з'єднання перенести судовий розгляд з урахуванням строків, установлених законом, на розгляд того чи іншого питання.

==== 2.4. Стан і перспективи нормативного регулювання та застосування технології штучного інтелекту в кримінальній юстиції в Україні та світі

Дослідження стану і перспектив нормативного регулювання та застосування штучного інтелекту¹ (далі – ШІ) в кримінальній юстиції як України, так і світу (в першу чергу, з огляду на незворотність європейського курсу України – в ЄС та країнах-членах ЄС) передбачає, по-перше, з'ясування поняття та закономірностей еволюції ШІ, по-друге, виокремлення особливостей нормативного регулювання ШІ, по-третє, пошук напрямів і формулювання відповідних принципів як умов застосування технологій ШІ, по-четверте, аналіз проблем (у глобального суспільства виникають сумніви у здатності ШІ до поваги фундаментальних прав, захисту даних, справедливому суддівстві тощо), що виникають при запровадженні й використанні ШІ з можливостями для їх вирішення.

У вітчизняній правовій науці темі ШІ наразі приділяється значна увага. Водночас поняття «штучний інтелект» – це предмет дослідження багатьох наук. Науково-технічна революція – процес що триває,

¹ На думку видатного англійського вченого С. Хокінга, «створення штучного інтелекту може бути як найбільшим успіхом в історії нашої цивілізації, так і найгіршою подією. Ми просто не знаємо. Невідомо, чи буде штучний інтелект безкінечно допомагати нам, чи просто відсуне нас вбік, розвиваючись все ширше, чи знищить нас» [Artificial Intelligence Has the Power to Eradicate Poverty and Disease or Hasten the End of Human Civilisation as We Know It – According to a Speech Delivered by Professor Stephen Hawking This Evening, URL: <https://www.cam.ac.uk/research/news/the-best-or-worst-thing-to-happen-to-humanity-stephen-hawking-launches-centre-for-the-future-of>].

розпочавшись у середні віки з появи праць М. Коперника та І. Ньютона, продовжується і в наш час на основі докорінних зрушень у наукових знаннях. У середині ХХ ст. з'являються і стрімко розвиваються інформаційні / інформаційно-(теле) комунікаційні технології (далі – ІТ, ІКТ), створюється перший комп'ютер. Разом з цифровими комп'ютерами як науковий напрям зародився ІІІ.

Англійський математик А. Тьюрінг у 1950 р. опублікував статтю «Обчислювальні машини та інтелект»¹, де зазначив, що «наш інтерес до «мислячих машин» виник завдяки машині особливого роду, яку звичай називають «електронним або цифровим комп'ютером»². Він запропонував розглянути питання: «Чи можуть машини мислити?» і показав, що ці машини призначені для виконання будь-яких операцій, які можуть бути здійснені людиною³. Стрімкий розвиток ІТ у другій половині минулого століття та винаходи, які пов'язані з їх впровадженням, що з'явилися протягом останніх трьох-чотирьох десятиліть повсюдно поширюють занадто великі очікування від використання ІІІ – однієї із них: «як паровий двигун або електрика в минулому, ІІІ перетворює наш світ, наше суспільство та нашу промисловість»⁴. Технології ІІІ, їх переваги та загрозливі наслідки для людства обговорюються вченими, провідними розробниками⁵, політиками залишаються темами

¹ Turing A. M. I. – COMPUTING MACHINERY AND INTELLIGENCE, *Mind*, Volume LIX, Issue 236, October 1950, Pages 433–460, <https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433>. URL: <https://academic.oup.com/mind/article/LIX/236/433/986238>

² Матвійчук А. Можливості та перспективи створення штучного інтелекту / А. Матвійчук // Вісник Національної академії наук України. – 2011. – № 12. – С. 36–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2011_12_9

³ Вибір Блетчлі-парку як місця проведення Саміту з безпеки штучного інтелекту у 2023 р. і підписання Декларації Блетчлі наповнений історичним символізмом. Під час Другої світової війни Блетчлі-Парк був осередком криптографічних зусиль Сполученого Королівства, де проживали такі блискучі уми, як Алан Тьюрінг. Їхні зусилля з розшифровки коду Enigma зіграли ключову роль у зкінченні війни та врятуванні незліченних людських життів. Сьогодні виклики, які ставлять технології штучного інтелекту для глобальної безпеки та етики, перегукуються з викликами, з якими стикалися ті ранні криптоаналітики.

⁴ Artificial Intelligence for Europe, COM(2018) 237, p. 1. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/EN/COM-2018-237-F1-EN-MAIN-PART -PDF>

⁵ Наприклад, І. Маск у березні 2018 року заявляв: «Запам'ятайте мої слова – ІІІ набагато небезпечніша за ядерну зброю», а у листопаді 2023 року, на його думку, ІІІ, швидше за все, стане силою добра, але існує 20% ймовірність, що технологія

для обговорення як на побутовому рівні, так і на рівні ООН¹. Слід зауважити, що принаймні поки що продовжуються дискусії, як у науковому середовищі, так і на рівні керівних інституцій глобального, міжнародного, регіонального та державного рівнів щодо необхідності та пропорційності використання технологій ШІ. Проявом серйозного ставлення до проблеми використання ШІ є наразі понад двадцять п'ять документів, що присвячені етичним принципам використання ШІ, які підготовлені, зокрема, IEEE – найбільшою у світі технічною професійною асоціацією з просування технологій, а також інституціями ЄС та Радою Європи.

У січні 2015 р. тисячі світових експертів в галузі технологій ШІ, серед яких С. Хокінг, С. Возняк, І. Маск (загальна кількість підписантів – 11251 особа), підписали відкритий лист «Пріоритети досліджень у галузі надійного та корисного штучного інтелекту» із закликом до дослідження впливу ШІ на суспільство. У листі підтверджувалося, що суспільство може отримати великі потенційні вигоди зі штучного інтелекту, але із застереженнями до конкретних досліджень, щоб запобігти потенційним «підводним каменям» (ШІ може викорінити хвороби й бідність, але дослідники не повинні створювати щось, що не можна контролювати)². Створений С. Хокінгом Інститут майбутнього життя та надалі пропонував до підписання відкриті листи з проблем, пов'язаних із технологіями ШІ,³ зокрема один з останніх на сьогодні – «Призупинити експерименти Giant AI» від 22 берез-

може вийти з ладу [Clifford C. Elon Musk: 'Mark my words – A. I. is far more dangerous than nukes' / CNBC website [publ.: TUE, MAR 13 2018 1:22 PM]. URL: <https://www.cnbc.com/2018/03/13/elon-musk-at-sxsw-a-i-is-more-dangerous-than-nuclear-weapons.html>; Huileng Tan. Elon Musk says there's a 'not zero' chance of AI being a force for bad / Insider Inc. website [publ.: Nov 3, 2023, 6:33 AM]. URL: <https://www.businessinsider.com/elon-musk-not-zero-chance-ai-tech-bad-force-2023-11>].

¹ Stressing Artificial Intelligence Could Power Extraordinary Progress for Humanity, Secretary-General Says New High-Level Advisory Body 'Is the Starting Point' / The United Nations website [26 OCTOBER 2023]. URL: <https://press.un.org/en/2023/sgsm22007.doc.htm>

² Research Priorities for Robust and Beneficial Artificial Intelligence: An Open Letter (2015). / The Future of Life Institute website. URL: <https://futureoflife.org/open-letter/ai-open-letter/> <https://press.un.org/en/2023/sgsm22007.doc.htm>

³ FLI Open Letters / The Future of Life Institute website. URL: <https://futureoflife.org/fli-open-letters/>

ня 2023 р. Його підписанти (наразі 31810 осіб) закликали ІТ-компанії тимчасово призупинити створення штучного суперінтелекту, доки не буде гарантовано його безпечності для людства та наголосили на тому, що влада всіх країн світу повинна накласти мораторій на розвиток ШІ до моменту, коли буде створено надійні системи управління ШІ, включно із системою перевірки походження фото-, аудіо- та відеофайлів, їх маркування сертифікованими водяними знаками, що допоможе відрізнити реальний контент від синтетичного і відстежувати його походження тощо. Окремо ними також порушується питання про відповідальність за потенційну шкоду, заподіяну ШІ.¹

Зауважимо, що при дослідженні потенціалу і ризиків технології ШІ для правосуддя слід спиратися на поточний рівень досягнень інформатики. Тому необхідно розуміння так званої «матчастини» – «влаштування» ШІ. Адже уявлення про ШІ, яке є результатом прочитання футуристичних романів і переглядів науково-фантастичних фільмів, що відображають настання часу техніки, не відповідає реальним можливостям технологій/систем ШІ, що мають як переваги, так і істотні недоліки.

Підвищення ефективності та результативності з одночасним скороченням витрат як потенційні позитивні результати від впровадження технології ШІ у правосуддя можуть зрештою призвести до покращення доступу до правосуддя та скорочення часу для винесення судових рішень. Однак, ці переваги залежатимуть від міцності та надійності розгорнутих технологій, використання яких має бути збалансоване з необхідністю гарантувати захист основних прав².

І ще одне зауваження стосується того, що застосування ШІ не є однаковим для всіх судових юрисдикцій. Втім використання ШІ сприяє зменшенню складності, що є основою судових процесів, незалежно від предмета судового розгляду³. Разом з тим надзвичайно

¹ Pause Giant AI Experiments: An Open Letter (2023). / The Future of Life Institute website. URL: <https://futureoflife.org/open-letter/pause-giantai-experiments/>

² AI Technology and the Justice System: Lords Committee Report [publ. Wednesday, 23 November, 2020] / UK Parliament, House of Lords Library. URL: <https://lordslibrary.parliament.uk/ai-technology-and-the-justice-system-lords-committee-report/>

³ Reiling A. D. (Dory) Courts and Artificial Intelligence. *International Journal for Court Administration* 8, 2020, 11 (2) (November 24, 2020). DOI: <https://doi.org/10.36745/ijca.343>, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3736411>

важливо визначити напрями використання ШІ при роботі судів і суддів, які б відповідали стандартам права на справедливий суд, наприклад, в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Також вимагають вивчення ризики, які з'являються для правосуддя при використанні ШІ, а отже пошук механізму запобігання їм¹.

ШІ бачиться неупередженим і позбавленим стереотипів «комп'ютером», який миттєво аналізує величезний масив даних і приймає раціональне та виважене рішення. Але останнім часом, як реакція на практичне застосування ШІ в правосудді, з'являються сумніви, що «комп'ютер, позбавлений емпатії», здатний замінити людину. Негативні приклади накопичуються. ШІ несе в собі цілий набір потенційних ризиків, таких як: непрозорість прийняття рішень, гендерна та інші види дискримінацій, вторгнення у приватне життя або використання у злочинних цілях².

В науковій літературі зустрічається багато визначень поняття ШІ, при цьому кожне із них виділяє певний аспект відповідно до теми дослідження, але більшість зорієнтовані навколо концепції створення комп'ютерних програм або машин, здатних до поведінки, яку ми вважали б розумною, якби її демонстрували люди³. ШІ офіційно з'явився в 1956 р. в Дармутському університеті, коли вчені спробували змодельовати нейрони за допомогою математичних функцій. Головна ідея полягала в тому, що нейронні мережі дозволять створити штучний мозок. Д. Маккарті, який вважається автором терміну ШІ, описав цей процес у 1955 р. як процес, що полягає в тому, «щоб змусити машину поводитися у спосіб, який можна назвати розумним, ніби це поведін-

¹ Репіна Ю. С. Перспективи використання штучного інтелекту в кримінальному судочинстві України. *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану* : матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 грудня 2022 р.) : електрон. наук. вид. / [редкол.: Н. В. Глинська (голов ред.), Д. І. Клепка, А. А. Барабаш]; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем крим. проц. та судоустрою. – Харків : Право, 2022. С. 122–126. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669984395>

² WHITE PAPER On Artificial Intelligence, COM(2020) 65, p. 1 URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence_feb2020_en.pdf

³ Kaplan J. Artificial Intelligence: What Everyone Needs to Know. Oxford University Press USA, 2016. p. 1. URL: <https://pi.cs.oswego.edu/~kbrenna2/Coursework/CSC416/ai.pdf>

ка людина»¹. Однак, на думку Л. Джуліа – експерта в галузі ШІ, «людський мозок так не працює, дослідження було засноване на хибному припущенні. Ці вчені створили не штучний інтелект (як його назвали), а доповнений інтелект, тобто інструмент поліпшення нашого власного інтелекту. З цього погляду ШІ з'явився в 1642 р., коли Б. Паскаль винайшов паскаліну (Калькулятор Паскаля)»².

При цьому важливо встановити, визначаючи людський інтелект як міру того, що виконує ШІ. Інтелект – це здатність до абстрактного, логічного і послідовного міркування, до відкриття, встановлювання і бачення кореляції, до вирішування проблеми, відкриття правил в здавалося б невпорядкованому матеріалі за допомогою наявних знань, до вирішування нових завдань, гнучкого адаптування до нових ситуацій й самостійного навчання, без потреби у чітких та повних настановах³.

Втім Л. Джуліа, який є також співавтором Сірі (Siri) (на теперішній час, можливо, найбільшого проєкт ШІ у світі (принаймні, за кількістю користувачів), заперечує існування ШІ. Наприклад, на його думку, коли у 1997 р. машина (Deer Blue) вперше обіграла людину в шахи, то це не інтелект, а розрахунок та пам'ять⁴. Проте ШІ привертає великий інтерес спеціалістів із різних галузей знань, які наголошують на його існуванні в багатьох різних формах, наприклад, розпізнавання мови або розпізнавання зображень. Л. Джуліа пропонує взяти за приклад розпізнавача котів: скільки зображень котів потріб-

¹ Kaplan J. Artificial Intelligence: What Everyone Needs to Know. Oxford University Press USA, 2016. p. 1. URL: <https://pi.cs.oswego.edu/~kbrenna2/Coursework/CSC416/ai.pdf>; McCarthy J., Minsky M. L., Rochester N. and Shannon C. E. A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence, August 31, 1955. *AI Magazine*, 27, 4 (Dec. 2006), 12. DOI: <https://doi.org/10.1609/aimag.v27i4.1904>. URL: <https://ojs.aaai.org/index.php/aimagazine/article/view/1904>

² Julia L. There is no such thing as Artificial Intelligence! *BRAIN CITIES* (Sep. 10, 2019). URL: <https://medium.com/braincities/there-is-no-such-thing-as-artificial-intelligence-586482ca494d>

³ Reiling A. D. (Dory) Courts and Artificial Intelligence. *International Journal for Court Administration* 8, 2020, 11 (2) (November 24, 2020). DOI: <https://doi.org/10.36745/ijca.343>, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3736411>

⁴ Julia L. There is no such thing as Artificial Intelligence! *BRAIN CITIES* (Sep. 10, 2019). URL: <https://medium.com/braincities/there-is-no-such-thing-as-artificial-intelligence-586482ca494d>

но нам як людям, щоб розпізнавати їх увесь час, навіть у темряві чи намальовані Пікассо? Зважаючи на все, нам потрібно всього два, тоді як машині потрібно близько 100000¹. Тобто, ШІ, щоб працювати, потребує «Великих даних (Big Data)»².

Ми спостерігаємо, що внаслідок розвитку Інтернету було створено величезні бази даних, які вимагають машинного навчання. Але глибоке навчання, при якому сама технологія навчається, все що належить до майбутнього³. Більшість демократичних країн світу, серед яких Німеччина, Франція, Великобританія, США тощо, розробили власні національні стратегії розвитку ШІ, зокрема стосовно кримінальної юстиції⁴. Звичайно, що світові стандарти використання ШІ в судових системах та суміжному середовищі є дороговказом для вітчизняного судочинства, які мають бути враховані при розробці механізму та інструментів національного нормативно-правового регулювання інноваційних технологій у цій царині.

Цифрова трансформація є одним із пріоритетів ЄС. Європейський парламент допомагає формувати політику, яка зміцнить потенціал ЄС в області нових цифрових технологій, відкриє нові можливості для бізнесу та споживачів, підтримає зелений перехід ЄС і допоможе досягти кліматичної нейтральності до 2050 року, а також цифрові навички людей і навчання працівників та забезпечить оцифрування

¹ Julia L. There is no such thing as Artificial Intelligence! *BRAIN CITIES* (Sep. 10, 2019). URL: <https://medium.com/braincities/there-is-no-such-thing-as-artificial-intelligence-586482ca494d>

² Рєпіна Ю. С. Перспективи використання штучного інтелекту в кримінальному судочинстві України. *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану* : матеріали круглого столу, присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 23 груд. 2022 р.) : електрон. наук. вид. / [редкол.: Н. В. Глинська (голов ред.), Д. І. Клепка, А. А. Барабаш]; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем крим. проц. та sudoустрою. – Харків : Право, 2022. С. 122–126. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669984395>

³ Рєпіна Ю. С. Світові стандарти та практики використання штучного інтелекту у судочинстві. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: Б. М. Головін (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 41. С. 29–37.

⁴ Турута О. В., Жидкова О. О., Турута О. П. Нормативне регулювання штучного інтелекту в Європі. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття*. Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 40–43. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201120/article/view/turuta/pdf

державних послуг, одночасно забезпечуючи повагу до основних прав і цінностей¹.

На засіданні Європейської ради в Лісабоні у березні 2000 р. лідери ЄС запустили Лісабонську стратегію, що спрямована на те, щоб до 2010 р. зробити ЄС найконкурентоздатнішою економікою у світі й при цьому спирається на три стовпи: економічний, соціальний та екологічний². Що стосується використання ШІ в ЄС, то він регулюватиметься Законом про ШІ відповідно до цифрової стратегії ЄС³.

Так, розроблений у 2010 р. перший десятирічний «Цифровий порядок денний для Європи» («Digital Agenda for Europe»)⁴ за ІКТ закріпив ключову стимулюючу роль у досягненні цілей ЄС, а другий цифровий порядок денний вже на 2020–2030 рр. зосередився на глибоких змінах, запроваджених цифровими технологіями, суттєвому значенні цифрових послуг і ринків, а також нових технологічних та геополітичних амбіціях ЄС. На основі двох стратегічних комунікацій: «Формування цифрового майбутнього Європи» та «Цифрово-

¹ Цифрова трансформація – це інтеграція цифрових технологій компаніями та вплив технологій на суспільство. Цифрові платформи, Інтернет речей, хмарні обчислення та ШІ, зокрема, є технологіями, які впливають змінюють життя людей, впливаючи на майже всі сфери людської діяльності [Shaping the digital transformation: EU strategy explained / European Parliament News [Updated: 19-10-2023–14:04] URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20210414STO02010/shaping-the-digital-transformation-eu-strategy-explained>].

² Економічний стовп, створює основу для переходу до конкурентоздатної, динамічної, заснованої на знаннях економіки. Особлива увага приділяється швидкій адаптації до змін в інформаційному суспільстві та інвестуванню в дослідження та розробки.

Соціальна основа покликана модернізувати європейську соціальну модель шляхом інвестицій у людські ресурси та боротьбу із соціальною ізоляцією. Очікується, що держави-члени будуть інвестувати в освіту та навчання, а також проводити активну політику зайнятості, що полегшить перехід до економіки знань.

Екологічна компонента, що додана на засіданні Європейської ради в Гетеборзі у червні 2001 р. і закликає до відокремлення економічного зростання від використання природних ресурсів [Lisbon Strategy / Glossary. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Lisbon_Strategy].

³ EU Digital Strategy. URL: <https://eufordigital.eu/discover-eu/eu-digital-strategy/>

⁴ European Commission (2010) Digital Agenda for Europe : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2010)245 final. URL: https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/en/FTU_2.4.3.pdf

го десятиліття Європи», Європейська комісія визначила конкретні дії щодо сприяння створенню безпечних і захищених цифрових послуг та ринків, запропонував «Цифровий компас – 2030»,¹ «який конкретизує цифрові амбіції ЄС та має чотири цифрові цілі (мають бути досягнуті до 2030 року): 1) цифрові навички населення; 2) безпечна і стійка цифрова інфраструктура; 3) цифрова трансформація бізнесу; 4) цифровізація державних послуг»².

Одним із перших кроків щодо врегулювання ШІ в ЄС, зроблений у квітні 2018 р., стала стратегія «Штучний інтелект для Європи» («Artificial Intelligence for Europe»)³, яка назвала три основні цілі: розширення технологічного та промислового потенціалу ЄС і впровадження ШІ в економіку завдяки зусиллям державного та приватного секторів; підготовка до соціально-економічних змін, трансформації ринку праці, викликаних розвитком ШІ, підкреслюючи фундаментальну роль освіти та професійної підготовки населення при цьому; забезпечення належної етичної та правової бази, заснованої на європейських цінностях відповідно до Хартії основних прав ЄС.

У лютому 2020 р. Європейська комісія оприлюднила «Білу книгу зі Штучного інтелекту – Європейський підхід до досконалості та довіри» («WHITE PAPER On Artificial Intelligence – A European Approach to Excellence and Trust»), що мала на меті представити можливі зміни, «які сприятимуть надійному та безпечному розвитку штучного інтелекту в Європі при повній повазі цінностей і прав

¹ European Commission (2021) 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2021) 118 final. URL: <https://eufordigital.eu/wp-content/uploads/2021/03/2030-Digital-Compass-the-European-way-for-the-Digital-Decade.pdf>

² European Commission (2010) Digital Agenda for Europe : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2010)245 final. URL: https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/en/FTU_2.4.3.pdf

³ European Commission (2018) Artificial Intelligence for Europe : Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2018) 237 final. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2018:237:FIN>

громадян ЄС» та підходи до нормативної бази ЄС щодо регулювання ШІ¹.

Комісія запропонувала створити правові засади для ШІ, засновані на «досконалості й довірі»:

– екосистема переваги, що розуміється як політична основа для дій на європейському, національному та регіональному рівнях, які повинні трансформуватися в партнерство між приватним і державним секторами. Мобілізація діяльності повинна полягати у всьому ланцюжку дій – від досліджень до створення стимулів для прийняття рішень, зокрема для малих і середніх підприємств;

– довірча екосистема, тобто забезпечення відповідності правилам ЄС, включаючи правила, що захищають основні права і права споживачів, зокрема, в разі систем ШІ, експлуатованих в ЄС, які представляють високий ризик².

Але ще раніше (у грудні 2018 р.) Європейська комісія з ефективності правосуддя Ради Європи (далі – СЕРЕЈ) прийняла «Європейську хартію етичного використання ШІ в судових системах та суміжному середовищі» («European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment»³) (далі – Хартія). Призначається Хартія особам публічного і приватного права, відповідальним за створення й впровадження інструментів та сервісів ШІ, які включають процес прийняття судових рішень та дані (машинне навчання або будь-які інші методи, що впливають із науки про дані). Також вона має спрямовувати діяльність державних органів, в колі відповідальності яких є законодавче (нормативне) регулювання, розвиток, контроль або використання таких інструментів та сервісів.

¹ European Commission (2020) WHITE PAPER On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust. COM(2020) 65 final. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2020-02/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf

² Андрощук Г. Єврокомісія опублікувала «Білу книгу з штучного інтелекту». Юридична Газета Online. 03 червня 2020, 16:57. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/evrokomisija-opublikovala-bilu-knigu-z-shtuchnogo-intelektu.html>

³ European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment : Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699>

Під ШХартія розуміє набір наукових методів, теорій та технологій, що мають на меті відтворення за допомогою машини когнітивних здібностей людського мозку.¹

Сучасні розробники шукають машини, здатні розв'язувати складні задачі або комплекс завдань, які раніше розв'язували люди. Однак, термін «штучний інтелект» критикується експертами, які розрізняють «сильний» ШХ (здатний контекстувати спеціалізовані та різноманітні проблеми повністю автономно) і «слабкий» або «помірний» ШХ (висока продуктивність у сфері навчання). Окремі експерти доказують, що «сильний» ШХ потребуватиме значних успіхів у фундаментальних дослідженнях, а не тільки простого вдосконалення ефективності наявних систем, здатних моделювати світ у цілому. Інструменти, визначені в Хартії, розроблені з використанням методів машинного навчання, тобто на базі «слабкого» ШХ.

СЕРЕЖ визнає, що сьогодні роль ШХ в суспільстві посилюється та очікує, що його використання стане засобом ефективного та якісного правосуддя. Цьому висновку передували власні дослідження, результати науково-практичних конференцій у вигляді рекомендацій, протоколів намірів тощо, де всебічно подані консолідовані думки та погляди юристів як науковців, так і практиків на проблеми застосування ШХ в правовому середовищі. На додаток, СЕРЕЖ сподівається на позитивний ефект від широкого впровадження ШХ для суспільств загалом та судових систем зокрема. Тому в рамках власних повноважень СЕРЕЖ офіційно проголосила 5 фундаментальних принципів, які знайшли своє обґрунтування у Хартії. Положення Хартії мають бути одночасно імплементовані та розробниками інструментів та сервісів ШХ у свої програми, і державою як гарантом дотримання прав людини в правове регулювання їх застосування в судочинстві. Відповідальність за втілення та дотримання етичних принципів, проголошених у Хартії (поваги до фундаментальних прав; недискримінації; якості та безпеки; відкритості (транспарентності), безсторонності й чесності; «під контролем користувача»), перенесено на стадії їх винайдення, виробництва та використання.

¹ Рєпіна Ю. С. Світові стандарти та практики використання штучного інтелекту у судочинстві. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: Б. М. Головкін (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 41. С. 29–37.

СЕРЕЖ наголошує на тому, що використання ШІ має заохочуватися державою, але в межах відповідальності. Державне регулювання цієї сфери потребує спрямування і врахування фундаментальних прав людини, проголошених ЄКПЛ і Конвенцією про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data¹, далі – Конвенція про захист персональних даних) та принципів Хартії.

Судове рішення у цивільних, господарських та адміністративних справах, що оброблене ШІ, за задумом розробників, допоможе збільшити ймовірність передбачення закону, який застосовується, та його змісту. Щодо кримінальних справ, то при використанні ШІ необхідно враховувати величезну кількість застережень задля недопущення дискримінації на основі конфіденційних даних, відповідно до права на справедливий суд. Незалежно від того, де саме застосовується ШІ (при наданні юридичних консультацій, при розробці або прийнятті судових рішень, при консультуванні безпосереднього користувача), важливо, щоб обробка здійснювалась за допомогою зовнішньої та незалежної експертної оцінки програми, яка є прозорою (транспарентною), безсторонньою, справедливою, сертифікованою.

Принципи ефективного використання ШІ в судочинстві, що проголошені у Хартії, – це суттєві характеристики, які відповідають за правильне функціонування системи й без яких її призначення не реалізується.

Першим принципом Хартія називає принцип поваги до фундаментальних прав: має бути забезпечена гарантія відповідності інструментів та сервісів ШІ правам людини та основоположним свободам (перш за все, тим, які проголошено КЗПЛ та Конвенцією про захист персональних даних).

Обробка судових рішень і даних повинні мати чіткі цілі, сумісні із правами й свободами, також гарантованими ЄКПЛ та Конвенцією про захист персональних даних.

¹ Council of Europe (1981) Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data. European Treaty Series – No. 108. Strasbourg, 28.I.1981. URL: <https://rm.coe.int/1680078b37>

При використанні інструментів ШІ у випадках правового спору, допомоги у прийнятті судового рішення або надання керівництва громадськості необхідно забезпечити дотримання / не порушення гарантій права на доступ до правосуддя та права на справедливий суд (рівність прав та повага до змагального процесу). Крім того, обов'язковим є належне додержання принципів верховенства права та незалежності судді у процесі прийняття рішень.

Тому перевага має надаватися таким типам програмних розробок: або «етичним за задумом» («ethical-by-design»), етичний вибір по інерції здійснюється розробниками програми й тому не залишається користувачу) або «орієнтованим на права людини» («human-rights-by-design»). Це означає, що на окремих етапах проєктування та навчання програми інтегруються правила, які забороняють прямі або непрямі порушення захищених конвенціями фундаментальних прав.

Другий принцип – принцип недискримінації, який передбачає створення дієвих запобіжників розвитку або посилення будь-якої дискримінації між особами або групами осіб.

ШІ здатен виявити наявну дискримінацію шляхом групування систематизованих даних щодо окремих осіб або груп осіб, тому державні та приватні уповноважені особи повинні переконатися, що інструменти ШІ не відтворюють та не посилюють таку дискримінацію, а також не призводять до детермінованих аналізів або використання. Особлива увага має бути привернута як на фазу розвитку, так і на фазу розгортання, особливо, коли обробка безпосередньо або опосередковано базується на «чутливих» даних, серед яких: расова/етнічна приналежність; соціально-економічне становище; політичні погляди; релігійні/філософські вірування; членство у професійних спілках; генетичні/біометричні дані; дані, пов'язані зі здоров'ям або сексуальним життям/орієнтацією. При виявленні фактів такої дискримінації, уповноваженим особам необхідно застосувати коригувальні заходи для обмеження/нейтралізації цих ризиків. Проте, для її подолання слід заохочувати використання засобів машинного навчання та багатодисциплінарного наукового аналізу.

Третій принцип – принцип якості та безпеки, який передбачає повагу до обробки судових рішень та даних, коли необхідно використовувати сертифіковані джерела та нематеріальні дані з моделями,

розробленими міждисциплінарним способом, у безпечному технологічному середовищі.

Розробники моделей машинного навчання мають тісно співпрацювати з експертами відповідного напрямку у системі правосуддя (судьями, прокурорами, адвокатами тощо) та дослідниками/науковцями в галузях права та соціальних наук (наприклад, економістами, соціологами та філософами). Отже, формування змішаної проєктної команди в коротких циклах створення функціональних моделей – один з організаційних методів, який надає можливість скористатись міждисциплінарним підходом. Існуючі етичні гарантії повинні постійно поширюватися серед проєктних груп та посилюватися за допомогою зворотного зв'язку.

Дані, засновані на судових рішеннях, які входять до програмного забезпечення, що реалізує алгоритм машинного навчання, повинні надходити від сертифікованих джерел і не піддаватись змінам, доки вони фактично використовуються механізмом навчання. Отже, цілий процес має простежуватись задля гарантії відсутності жодних модифікацій, здатних змінити зміст чи значення рішення, яке знаходиться «в роботі».

Окрім того, створені моделі та алгоритми також мають зберігатися і використовуватися у захищеному середовищі з метою забезпечення цілісності та непорушності системи.

Четвертий принцип – принцип відкритості (транспарентності), безсторонності й чесності, який передбачає доступні й зрозумілі способи обробки даних та залучення зовнішніх перевірок.

СЕРЕJ вважає, що важливо досягти балансу між інтелектуальною власністю на певні методи обробки та необхідністю прозорості (доступу до процесу проєктування), безсторонності (відсутності упередженості), справедливості та інтелектуальної цілісності (пріоритет інтересів справедливості) при використанні інструментів, які можуть мати юридичні наслідки або суттєвий вплив на життя людей. Слід чітко визначити, що ці заходи застосовуються до проєктування та експлуатації ланцюгів, оскільки процес відбору та якості і організація даних прямо впливають на фазу навчання.

Перший варіант включає повну технічну прозорість (наприклад, відкритий вихідний код і документацію), яка іноді обмежується за-

хистом комерційної інформації. До системи також можуть додаватися зрозумілі пояснення (для опису того, яким чином виробляються результати) шляхом спілкування (комунікації), наприклад: про природу послуг, що пропонуються; розроблені інструменти; показ та ризики помилок. Незалежним органам та експертам має доручатися сертифікація та перевірка методів обробки або надання попередньої консультації. Органи державної влади мають проводити сертифікацію, яка підлягатиме регулярному перегляду.

П'ятий принцип – принцип «під контролем користувача», наголошує на виключенні підходу, що приписує, та на існуванні гарантії поінформованості суб'єкта-користувача, який контролює свій вибір (своє рішення).

Автономність користувача має бути збільшена і не обмежуватися інструментами та сервісами ШІ. Користувач у будь-який момент повинен мати можливість переглянути судові рішення та дані, які використовуються ним, і не продовжувати обов'язкову прив'язку до цих рішень та даних, враховуючи специфічні особливості конкретної судової справи.

Користувачу своєчасно надається певна інформація зрозумілою для нього мовою про обов'язковість або не обов'язковість рішення, запропонованого інструментами ШІ, для різних варіантів і про його право на юридичну консультацію та право на доступ до суду. Він також повинен бути чітко поінформованим про будь-яку попередню обробку судової справи шляхом застосування ШІ до або під час судового процесу і мати право на заперечення, вимагаючи, щоб його справа була розглянута судом в контексті статті 6 ЄКПЛ. Взагалі кажучи, при впровадженні будь-якої інформаційної системи, заснованої на ШІ, повинна бути розроблена програма комп'ютерної грамотності для її користувачів та запропоноване обговорення за участю фахівців системи правосуддя¹.

¹ СЕРЕҀ наполягає на тому, щоб принципи, проголошені Хартією, застосовувались повсюдно у судових системах, а їх реалізація моніторилась та оцінювалась державними і приватними суб'єктами з метою постійного вдосконалення практики. При регулярному моніторингу виконання принципів Хартії уповноваженими на це особами, бажано робити звіти з поясненням причин їх невиконання або часткового виконання та планом дій для запровадження необхідних заходів, пропозицій поліпшення для адаптації до змін у технологіях і використання таких технологій.

Шостого жовтня 2021 р. Європейський парламент прийняв Резолюцію «Штучний інтелект в кримінальному праві та його використання поліцією та судовими органами в кримінальних справах» («Artificial Intelligence in Criminal Law and its Use by the Police and Judicial Authorities in Criminal Matters»)¹. Її вихідні посили стосуються, зокрема того, що:

- розгортання ШІ в правоохоронній та судовій системі слід розглядати не як просту технічну здійсненність, а радше як політичне рішення щодо дизайну та цілей правоохоронних органів і систем кримінального правосуддя;

- сучасне кримінальне право базується на ідеї, що влада реагує на правопорушення після його вчинення, не припускаючи, що всі люди небезпечні та потребують постійного моніторингу, щоб запобігти потенційним правопорушенням;

- методи спостереження на основі ШІ серйозно кидають виклик цьому підходу та вимагають, щоб законодавці в усьому світі ретельно оцінили наслідки дозволу на розгортання технологій, які применшують роль людини в правоохоронній діяльності та винесенні судових рішень.

У Пояснювальній записці зазначається, що технології ШІ пропонують великі можливості також у правоохоронній сфері та кримінальному судочинстві, зокрема у вдосконаленні методів роботи правоохоронних та судових органів, а також у підвищенні ефективності боротьби зі злочинами, особливо у фінансовій сфері, що пов'язані із відмиванням коштів і фінансуванням тероризму, та, так званими, кіберзлочинами.

За цим напрямом технології ШІ використовуються, зокрема, для:

- розпізнавання обличчя;
- автоматизованого розпізнавання номерних знаків транспортних засобів;

- ідентифікації мовця;

- ідентифікації мовлення;

¹ European Parliament (2021). Artificial Intelligence in Criminal Law and its Use by the Police and Judicial Authorities in Criminal Matters : Resolution of 6 October 2021 (2020/2016(INI)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0405>

- звукового спостереження (алгоритми виявлення пострілів);
- автономного дослідження і аналізу ідентифікованих баз даних;
- прогнозування (прогностична поліція та аналітика гарячих точок злочинності);
- детектору поведінки;
- автономної ідентифікації випадків фінансового шахрайства та фінансування тероризму;
- моніторингу соціальних медіа (збір даних та інтелектуальний аналіз для виявлення закономірностей);
- IMSI-кетчера (IMSI-перехоплювача) та автоматизованих систем виявлення, розпізнавання та спостереження об'єктів за різними можливостями виявлення (наприклад, виявлення серцебиття та розподіл температури).

У судовій системі інструменти ШІ можуть бути використані для (1) розрахунку ймовірності вчинення повторного правопорушення та (2) для вирішення завдань пробації або (3) при прийнятті рішення щодо покарання.

Проте, попри вигоди, які надає використання ШІ кримінальній юстиції, далі зазначається, що водночас виявляються потенційні ризики. Серед них: (1) непрозорість прийняття рішень, (2) різні типи дискримінації, (3) втручання в приватне життя, (4) виклики для захисту (а) персональних даних, (б) людської гідності та (в) свободи слова та інформації. Вони посилюються в секторі правоохоронних органів і кримінального судочинства, оскільки здатні вплинути на презумпцію невинуватості, основні права на свободу особи та особисту недоторканність, а також на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд.

Беручи до уваги Хартію та раніше згадувану **«Білу книгу зі Штучного інтелекту – Європейський підхід до досконалості та довіри»**, а також комюніке Європейської комісії **«Зміцнення довіри до людино-орієнтованого штучного інтелекту»**¹, «Етичні рекомендації для

¹ European Parliament (2019). Building Trust in Human-Centric Artificial Intelligence : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 8 April 2019 (COM/2019/168 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0168>

надійного штучного інтелекту», розроблені Експертною групою високого рівня Комісії зі ШІ (AI HLEG)¹, Директиву (ЄС) 2016/680 Європейського Парламенту і Ради від 27 квітня 2016 р. «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних компетентними органами з метою запобігання, розслідування, виявлення або переслідування кримінальних злочинів або виконання кримінальних покарань, а також про вільне переміщення таких даних та скасування Рамкового рішення Ради 2008/977/ЈНА»², Регламент (ЄС) 2016/794 Європейського Парламенту і Ради від 11 травня 2016 р. «Про Агентство Європейського Союзу зі співробітництва правоохоронних органів (Європол) та заміну та скасування Рішень Ради 2009/371/ЈНА, 2009/934/ 935/ЈНА, 2009/936/ЈНА та 2009/968/ЈНА»³, Резолюцію Європейського Парламенту від 14 березня 2017 р. «Про наслідки великих даних для основних прав: конфіденційність, захист даних, недискримінація, безпека та правоохоронна діяльність»⁴, слухання в Комітеті з питань громадянських свобод, юстиції та внутрішніх справ (LIBE) 20 лютого 2020 р. щодо штучного інтелекту в кримінальному праві та його використання поліцією та судовими органами в кримінальних справах⁵ тощо Європейський парламент, зокрема,

¹ AI HLEG (2019). Ethics guidelines for trustworthy AI. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>.

² AI HLEG також підготувала документ, у якому докладно описується визначення ШІ, що використовується для цілей Рекомендацій.

³ Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

⁴ Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/ЈНА, 2009/934/ЈНА, 2009/935/ЈНА, 2009/936/ЈНА and 2009/968/ЈНА. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32016R0794>

⁵ European Parliament resolution of 14 March 2017 on fundamental rights implications of big data: privacy, data protection, non-discrimination, security and law-enforcement (2016/ 2225(INI)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0076>

⁶ Hearing on Artificial Intelligence in Criminal Law / The Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs (The LIBE Committee) / Committees European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/committees/en/hearing-on-artificial-intelligence-in-criminal-law/product-details/20200211CHE07061>

зауважує, що впровадження та застосування технологій ШІ слід розглядати не як самоціль, а як інструмент для служіння людям з кінцевою метою підвищення добробуту людей, людських можливостей і безпеки та, попри триваючий розвиток швидкості комп'ютерної обробки та обсягу пам'яті, поки що не існує програм, які б могли б зрівнятися з гнучкістю людського розуму (нові технологічні можливості ШІ можуть виникнути у майбутньому внаслідок наукових досліджень по всьому світу). Хоча деякі програми із застосуванням ШІ досягли рівня продуктивності людини-експерта/професіонала при виконанні певних конкретних завдань (наприклад, Legal tech¹) і можуть надавати значно швидші й повніші результати. Також використання технологій ШІ видається спроможним вдосконалити методи роботи правоохоронних та судових органів та підвищити ефективність протидії кримінальним правопорушенням (наприклад, злочинам у фінансовій сфері, щодо фінансування тероризму, сексуального насилля та експлуатації дітей в Інтернеті, кіберзлочинам) та у такий спосіб сприяти безпеці громадян ЄС, але із ризиками для основних прав і свобод людини та громадянина, адже будь-яке тотальне застосування ШІ з метою масового спостереження було б непропорційним. На додаток, такі системи із використанням технологій ШІ є уразливими для кібератак, що мають наслідком спотворення даних, формування невірних набору даних, а це відповідно призводить до упередженого результату та потенційно експоненційно ще більшій шкоді як для окремих осіб, так груп. Водночас методи спостереження на основі ШІ не відповідають цій ідеї, тому вимагають, щоб законодавці в усьому світі ретельно оцінили наслідки дозволу на розгортання технологій, які применшують роль людини в правоохоронній діяльності та при винесенні судових рішень. При цьому визнається позитивний внесок певних типів застосунків, що використовують

¹ Legal tech (від англ. «legal» – «юридичний, правничий» і «tech, technology» – «технологія») – галузь поєднання різних напрямів юриспруденції та цифрових технологій, головним чином шляхом створення і розвитку комп'ютерних програм у широкому сенсі (офлайнів та онлайнів застосунків, чат-боти, веб-боти, скрипти, пошукові системи і багато чого іншого) з метою підвищення ефективності, швидкості, якості, зручності та економності вирішення тих чи інших юридичних завдань [Legal tech / Онлайн-енциклопедія українського legal tech. URL: https://legaltech.org.ua/term_legal_tech/].

технології ШІ, в роботу правоохоронних та судових органів країн-членів ЄС та у якості прикладу наводиться покращене управління прецедентним правом, що досягли інструменти, які дозволяють застосовувати додаткові параметри пошуку. Водночас підкреслюється, що існує низка інших потенційних застосувань ШІ в правоохоронних органах і судовій системі, які можна вивчити, беручи до уваги п'ять принципів Етичної хартії та приділяючи особливу увагу «використанню, яке вимагає найбільших застережень», ідентифікованих СЕРЕЈ. Зважаючи на те, що сучасне кримінальне право засновано на ідеї, що держава реагує на правопорушення після факту його скоєння і при цьому не припускає, що всі люди є небезпечними та потребують постійного моніторингу, щоб запобігти потенційним правопорушенням, розгортання технологій ШІ в правоохоронній та судовій системах слід розглядати не як просту технічну удосконаленість процедур та заходів, а радше як політичне рішення щодо призначення та цілей правоохоронних органів і системи кримінального правосуддя.

Серед питань/проблем, на яких зосередився Європейський парламент та надав з яких надав власні пропозиції та застереження країнам-членам ЄС щодо використання ШІ в правоохоронній та судовій діяльності, ми виділимо наступні:

- обробка величезних за обсягом даних (в тому числі персональних), що є основою для технологій ШІ, має відбуватися із дотриманням правової бази ЄС щодо захисту та конфіденційності даних (яка має застосовуватися до всіх галузей застосування ШІ) та стандартів захисту даних для правоохоронних органів (основа для майбутнього регулювання ШІ при використанні у роботі правоохоронних та судових органів), потрібно запобігти можливій ідентифікації людей за допомогою ШІ із використанням даних, які раніше було анонімізовано;

- рішення для правоохоронних та судових органів, які приймаються із застосуванням технологій ШІ, мають поважати людську гідність та відповідати принципам недискримінації, свободи пересування, презумпції невинуватості, праву на захист, включаючи право на ефективний засіб правового захисту та право на справедливий суд, відповідно до Хартії та ЄКПЛ, використання ШІ має бути заборонено, якщо воно несумісне з основними правами;

– використання технологій ШІ має бути віднесено до категорії високоризикованих для тих випадків, коли існує ймовірність впливу на життя людей;

– встановлення низки критеріїв, принаймні мінімальному рівню яких має відповідати використання інструментів ШІ правоохоронними та судовими органами: безпечність, надійність, захищеність, відповідність меті та повага до принципів справедливості, мінімізації даних, підзвітності, прозорості (транспарентності), недискримінації та пояснювальної, а їх розробка, поширення та використання повинні підлягати оцінці ризику та суворій перевірці необхідності та пропорційності, де запобіжники мають бути пропорційними виявленим ризикам, адже довіра громадян до розробки, поширення та використання ШІ в ЄС залежить від повного виконання цих критеріїв;

– будь-яку технологію можливо перепрофілювати, тому необхідним є суворий демократичний контроль та незалежний нагляд за будь-якою технологією з підтримкою ШІ, яка використовується правоохоронними та судовими органами, особливо тими, які можна перепрофілювати для масового стеження або масового профілювання, а тому виникає потреба законодавчої вимоги щодо запобігання масовому нагляду за допомогою технологій ШІ, які за визначенням не відповідають принципам необхідності та пропорційності, а також на захорону використання програм, які можуть призвести до цього;

– для технологій ШІ, заснованих на машинному навчанні, можливі прояви упередженості та дискримінації при прийнятті рішень внаслідок використання, наприклад, історичних (ретроспективних) даних, адже на результати роботи ШІ обов'язково впливає якість вхідних/використовуваних даних (мова йде про упередженість, яка має тенденцію до поступового зростання та збільшення дискримінації окремих етнічних груп та расових спільнот) або внаслідок помилкової ідентифікації та неправильної класифікації (жінок, людей похилого віку, представників різних рас та етнічних спільнот тощо, адже прогнози ШІ, що ґрунтуються на характеристиках конкретної групи людей, посилюють та відтворюють наявні форми дискримінації) – люди мають право не тільки бути правильно ідентифікованими, але мають право бути не ідентифікованими взагалі, якщо це не є законною вимогою в інтересах суспільства;

– технологічна асиметрія між тими, хто застосовує технології ШІ, і тими, хто їм підкоряється; вкрай важливо, щоб використання інструментів ШІ правоохоронними та судовими органами не стало фактором нерівності, соціального розколу чи відчуження, при цьому помітним є вплив використання інструментів ШІ на право на захист шляхом створення труднощів при оскарженні рішень у суді (зокрема особами, щодо яких здійснюється кримінальне провадження) як наслідок не доведеності інформації про механізм функціонування технології при прийнятті відповідного рішення;

– правоохоронні та судові органи повинні використовувати програми зі ШІ, у яких дотримано принцип конфіденційності та захисту даних (витік даних, порушення безпеки даних, несанкціонований доступ до приватних даних та ін. інформації щодо кримінальних проваджень та судових справ – ці та інші ризики використання систем ШІ у правоохоронних та судових органах необхідно відвернути шляхом забезпечення безпеки, а також контролю з боку людини перед запуском критично важливих застосунків);

– обов’язковою умовою використання технологій ШІ у правоохоронних та судових органах – є її нешкідливість фізичної недоторканності людей, а також не здатність розподіляти права та накладати юридичні обов’язки на окремих осіб;

– з метою запобігання можливих негативних наслідків використання технологій ШІ в правоохоронній діяльності необхідно застосувати принцип обережності при всіх застосуваннях ШІ. Водночас порядок юридичної відповідальності за потенційні негативні наслідки, спричинені використанням технологій ШІ, має бути чітко визначений, вина завжди повинна покладатися на фізичну або юридичну особу. Також необхідно забезпечити прозорість корпоративних структур, які створюють і керують системами зі ШІ;

– як для ефективності здійснення права на захист, так і для прозорості національних систем кримінальної юстиції важливо, щоб конкретна, чітка та точна нормативно-правова база регулювала умови, модальності та наслідки використання інструментів ШІ у правоохоронних та судових органах, а також: права осіб, які потерпіли від злочину, ефективні та легкодоступні процедури подання скарг і відшкодування, включаючи судове відшкодування, право сторін кримі-

нального провадження мати доступ до процесу збору даних і відповідних оцінок, зроблених або отриманих за допомогою ШІ. Крім того, законодавчою вимогою мають бути забезпечення інформування осіб, коли правоохоронні органи чи судові органи використовують програми ШІ;

– застереження проти надмірної довіри до технологій ШІ, зокрема щодо її використання у правоохоронних органах і правосудді (не можна покладатися лише на профілі та рекомендації, створені машинами, вони не зможуть провести незалежну оцінку), та допускати можливість того, що результати, отримані за допомогою ШІ, будуть неправильними, неповними, нерелевантними або дискримінаційними – слід уникати надмірної залежності від результатів, які надають системи ШІ, мати можливість поставити їх під сумнів або відхилити взагалі;

– кримінально-процесуальні рішення завжди мають прийматися людиною, яка може нести відповідальність за їх прийняття (ухвалення). Водночас відповідно до законодавства ЄС особа має право не виконувати рішення, які спричиняють юридичні наслідки щодо неї або істотно впливають на неї та базуються виключно на автоматизованій обробці даних. Крім того, законодавство ЄС забороняє профілювання, яке призводить до дискримінації фізичних осіб на основі спеціальних категорій персональних даних. Автоматизоване індивідуальне прийняття рішень не повинно ґрунтуватися на спеціальних категоріях персональних даних, якщо не вжито відповідних заходів для захисту прав і свобод і законних інтересів суб'єкта даних. Крім того, законодавство ЄС забороняє профілювання, яке призводить до дискримінації фізичних осіб на основі спеціальних категорій персональних даних. Рішення правоохоронних та судових органів майже завжди створюють юридичні наслідки для особи, а використання ШІ може впливати на рішення людини на всіх етапах кримінального процесу, тому має бути дотримано надзвичайно високих правових стандартів та забезпечена участь людини, особливо під час аналізу даних, отриманих із таких систем, та незалежного розсуду суддів при прийнятті рішень у кожному конкретному випадку. На додаток, Європейський парламент закликає заборонити використання ШІ та пов'язаних з ним технологій для винесення судових рішень;

– правоохоронним та судовим органам бажано визначити сфери, де використання ШІ може бути корисними. При цьому держави-члени ЄС закликаються запровадити державні закупівлі систем ШІ для правоохоронних та судових органів, щоб забезпечити їх відповідність основним правам і чинному законодавству, включаючи забезпечення доступності програмної документації та алгоритмів і доступність перевірка компетентних і наглядових органів; а також до обов'язкових правил, що вимагають публічного розкриття інформації про державно-приватні партнерства, контракти, покупки та мету, для якої вони закуповуються;

– перед впровадженням або розгортанням будь-яких систем ШІ для правоохоронних або судових органів має бути проведено обов'язкову оцінку впливу на основні права, щоб оцінити будь-які потенційні ризики. До того, попередня оцінка впливу на захист даних є обов'язковою для будь-якого виду обробки, зокрема з використанням нових технологій, яка може призвести до високого ризику для прав і свобод фізичних осіб (це належать до більшості технологій ШІ у сфері правоохоронної та судової діяльності). Мають бути чітко визначені запобіжні заходи, необхідні для усунення виявлених ризиків, які максимально доступні перед розгортанням будь-якої системи ШІ. Оцінка має бути незалежною (із залученням громадськості) та застосований періодичний обов'язковий аудит систем ШІ.

Водночас достатньо категорично із наведенням жорстких аргументів європейський парламент закликає до:

– постійної заборони використання автоматизованого аналізу та/або розпізнавання в загальнодоступних місцях інших людських особливостей, таких як хода, відбитки пальців, ДНК, голос та інші біометричні та поведінкові сигнали;

– до мораторію на розгортання систем розпізнавання обличчя для цілей правоохоронних органів, які мають функцію ідентифікації (виняток – ідентифікація жертв злочинів)¹.

¹ Доки технічні стандарти не будуть вважатися повністю такими, що відповідають основним правам, отримані результати є неупередженими та недискримінаційними, законодавча база забезпечує суворі гарантії проти зловживання та суворий демократичний контроль і нагляд, і є емпіричні докази необхідності та пропорційності для розгортання таких технологій – якщо вищевказані критерії не виконуються, системи не повинні використовуватися або розгортатися.

Глибоке занепокоєння Європейського парламенту викликає використання правоохоронними органами та спецслужбами приватних баз даних розпізнавання обличчя, таких як Clearview AI¹, які він закликає заборонити. Посилаючись на криміналістичні дослідження, які засвідчили, що жодні потенційні нові ідентифікатори (наприклад, розпізнавання райдужної оболонки ока чи обличчя) не стануть настільки ж надійними, як ДНК чи відбитки пальців, Європейський парламент закликає Європейську комісію не розширювати рамки Рішення Прюмо (The Prüm Decision)².

У квітні 2021 р. Європейська комісія вперше запропонувала нормативне регулювання ШІ в ЄС. Парламент хоче встановити технологічно нейтральне, єдине визначення ШІ, яке можна було б застосовувати до майбутніх систем ШІ, а пріоритетом визначено забезпечення відповідності систем ШІ критеріям:

- безпечності,
- прозорості,
- доступності для відстеження,
- недискримінаційності,
- екологічної чистоти,
- Контрольованості людьми.

Так, системи ШІ, які можна використовувати в різних додатках, аналізуються і класифікуються відповідно до ризику, який вони представляють для користувачів. Рівень ризику (неприйнятний, високий, обмежений тощо) – це критерій для посилення рівня регулювання:

¹ Clearview AI – база даних із понад 3 млрд. фотографій, які були незаконно зібрані з соціальних мереж та мережі Інтернет в цілому, зокрема фотографії громадян країн-членів ЄС. На думку Європейської ради із захисту даних (EDPB), використання такого сервісу, як Clearview AI правоохоронними органами в Європейському Союзі, «імовірно, не відповідатиме режиму захисту даних ЄС». EDPB видав «Керівництво з використання технології розпізнавання обличчя правоохоронними органами» у травні 2022 р. [EDPB (2022) Guidelines 05/2022 on the Use of Facial Recognition Technology in the Area of Law Enforcement. Version 1.0. Adopted on 12 May 2022. URL: https://edpb.europa.eu/system/files/2022-05/edpb-guidelines_202205_frtlawenforcement_en_1.pdf].

² Council Decision 2008/615/JHA of 23 June 2008 on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime. *OJ L 210, 6.8.2008, p. 1–11*. URL: <http://data.europa.eu/eli/dec/2008/615/oj>

1) системи ШІ з неприйнятним ризиком – це системи, які вважаються загрозою для людей і будуть заборонені. Вони включають: когнітивно-поведінкове маніпулювання людьми або окремими вразливими групами (наприклад, голосові іграшки, які заохочують небезпечну поведінку дітей); соціальний рейтинг (ранжування людей за будь-якими класифікаційними ознаками, такими як поведінка, соціально-економічний статус, особистісні характеристики); біометричну ідентифікацію та категоризацію людей; системи біометричної ідентифікації в режимі реального часу та віддалені (наприклад, розпізнавання обличчя).

Водночас для правоохоронних цілей можуть бути дозволені деякі винятки. Зокрема, системи дистанційної біометричної ідентифікації «в режимі реального часу» будуть дозволені в обмеженій кількості для серйозних випадків, а системи дистанційної біометричної ідентифікації – розслідування тяжких злочинів і лише після дозволу суду;

2) системи ШІ, які негативно впливають на безпеку або фундаментальні права, вважатимуться системами ШІ з високим ризиком і поділятимуться на дві категорії:

2.1) системи ШІ, що використовуються в продуктах, які підпадають під дію Директиви Європейського парламенту і Ради 2001/95/ЄС-від 3 грудня 2001 року «Про загальну безпечність продуктів» і включають іграшки, авіацію, автомобілі, медичне обладнання та ліфти;

2.2) системи ШІ, що належать до специфічних сфер, які повинні бути зареєстровані в базі даних ЄС: управління та експлуатація критичної інфраструктури; освіта та професійна підготовка; зайнятість, кадровий менеджмент/управління персоналом та доступ до самозайнятості; доступ і користування основними приватними послугами та державними послугами та пільгами; правоохоронні органи; управління міграцією, справами щодо біженців та прикордонним контролем; допомога при інтерпретації та застосуванні законодавства.

Усі системи ШІ з високим рівнем ризику будуть оцінюватися перед виведенням на ринок, а також протягом усього життєвого циклу;

3) універсальний та генеративний ШІ (генеративний ШІ – такий, як ChatGPT¹), повинен відповідати вимогам прозорості щодо: роз-

¹ ChatGPT (англ. Chat Generative Pre-trained Transformer, укр. Порождувальний попередньо натренований трансформер) – чат-бот зі штучним інтелектом, розробле-

криття інформації про те, що контент створено ШІ; розробка моделі, яка запобігає створенню незаконного контенту; публікація резюме захищених авторським правом даних, що використовуються для навчання.

Високоєфективні моделі ШІ загального призначення, які можуть становити системний ризик, такі як досконаліша модель ШІ GPT-4, повинні будуть пройти ретельну оцінку, а про будь-які серйозні інциденти необхідно буде повідомляти Європейську комісію;

4) системи ШІ з обмеженим ризиком повинні відповідати мінімальним вимогам щодо прозорості, що дозволить користувачам приймати обґрунтовані рішення. Після взаємодії з програмами користувач зможе вирішити, чи хоче він продовжувати нею користуватися. Користувачі повинні бути обізнані, коли вони взаємодіють зі ШІ. Сюди входять системи ШІ, які генерують або обробляють/маніпулюють зображення(м), аудіо-/відеоконтент(ом), наприклад, дипфейк(ам)и.

Проголошується, що після затвердження це будуть перші у світі правила в галузі ШІ, адже системи ШІ мають контролюватися людьми, а не машинами для того, щоб запобігти негативним наслідкам¹.

Наступний крок було зроблено, коли важливість забезпечення безпеки та етики у світі ШІ, що постійно розвивається, було підкреслено 8 грудня 2023 р., при підписанні Декларації Блетчлі під час Саміту безпеки штучного інтелекту у 2023 році². Декларація Блетчлі – результат колективного консенсусу 28 країн (в тому числі України) щодо бачення сприяння безпеці та етичним міркуванням у розробці та розгортанні ШІ, у яку закладено наступні основні принципи: **(1) міжнародна співпраця; (2) стандарти безпеки; (3) етичний ШІ; (4) прозорість і підзвітність; (5) обмін знаннями.** Декларація Блет-

ний лабораторією OpenAI і запущений 30 листопада 2022 року. Це велика статистична модель мови, оптимізована для ведення діалогів та відлагоджена завдяки технікам керованого навчання та навчання з підкріпленням. Докладно див.: Introducing ChatGPT / OpenAI website. URL: <https://openai.com/blog/chatgpt>

¹ EU AI Act: First Regulation on Artificial Intelligence / European Parliament website [News. Updated: 14-06-2023–14:06]. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence>

² Декларація Блетчлі, підписана на тій самій землі, що колись стала свідком народження сучасних комп'ютерів, та наголошує на поверненні до спільних зусиль для вирішення складних проблем, які створює ШІ.

члі є свідченням рішучості світової спільноти забезпечити узгодження траєкторії еволюції ШІ з загальним благом людства. Це створює прецедент для спільних зусиль у створенні глобальної основи безпеки штучного інтелекту, забезпечуючи реалізацію переваг ШІ при одночасному зниженні пов'язаних ризиків¹.

Щодо національного законодавства, то слід зауважити, що наразі системи/технології ШІ не врегульовані жодним українським законом², втім ШІ «згадується», зокрема у «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки»³ у підрозділах «Цифровізація реального сектору економіки»⁴ та «Гармонізація з європейськими та світовими науковими ініціативами»⁵ Напрямів циф-

¹ EU agrees 'historic' deal with world's first laws to regulate AI. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/08/eu-agrees-historic-deal-with-worlds-first-laws-to-regulateai#:~:text=The%20world's%20first%20comprehensive%20laws,Parliament%20and%20EU%20member%20states;The+Bletchley+Declaration>. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ai-safety-summit-2023-the-bletchley-declaration/the-bletchley-declaration-by-countries-attending-the-ai-safety-summit-1-2-november-2023>; МакФарланд А. Що таке Декларація Блетчлі, підписана 28 країнами? / Unite.ai. URL: <https://www.unite.ai/uk/what-is-the-bletchley-declaration-signed-by-28-countries/>

² Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Діджиталізація». Липень 2022. С. 51. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf>

³ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки : схв. розпорядж. Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. N №67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>

⁴ Цифровізація реального сектору економіки є головною складовою частиною цифрової економіки та визначальним чинником зростання економіки в цілому, зокрема і самої цифрової індустрії, як виробника технологій. Цифрові технології в багатьох секторах є основою продуктових та виробничих стратегій. Їх перетворювальна сила змінює традиційні моделі бізнесу, виробничі ланцюги та процеси, зумовлює появу нових продуктів та послуг, платформ та інновацій.

Індустрія 4.0 – оновлена концепція «розумного виробництва», що ототожнюється з «четвертою промисловою революцією» та появою кіберфізичних систем. Індустрія 4.0 – наступний етап цифровізації виробництв та промисловості, на якому головну роль відіграють такі технології та концепти, як Інтернет речей, «великі дані» (big data), «предиктивна аналітика», хмарні та туманні обчислення, «машинне навчання», машинна взаємодія, штучний інтелект, робототехніка, 3D-друк, доповнена реальність.

⁵ Європейські проекти з розроблення і проведення досліджень нових компонентів і систем та зосередження науково-дослідницької роботи в таких сферах, як органічна електроніка, фотоніка, кіберфізичні системи, складні обчислення, «розумне» виробництво, також є важливими компонентами для розвитку української економіки.

Головним завданням є створення експериментальної бази для проведення до-

рового розвитку, у проєкті «Цифрової адженди України – 2020», підготовленої за ініціативи Міністерства економічного розвитку та торгівлі України¹, а у «Проєкті Плану відновлення України» (Матеріали робочої групи «Діджиталізація»), підготовленому Національною радою з відновлення України від наслідків війни у липні 2022 р., серед основних проблем, які необхідно вирішити в рамках Плану відновлення, називають створення правового поля для сфери застосування технологій ШІ².

Разом з тим у грудні 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України була схвалена концепція розвитку ШІ в Україні³, зокрема за напрямом Правосуддя. У цьому документі наголошується, що Хартія стала першим кроком Європейської комісії з питань ефективності правосуддя до сприяння відповідальному використанню ШІ в Європейські судові системи відповідно до цінностей Ради Європи. Так, Кабінет Міністрів України відповідно до ч. 4 ст. 116 Конституції України розробляє та здійснює загальнодержавні програми

сліджень та тестування квантових технологій на розподілених грід- та хмарних інфраструктурах у такій сфері, як програмна інженерія (застосування для Інтернету речей, великих даних, штучного інтелекту).

¹ Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проєкти «цифровізації» України до 2020 року [проєкт]. URL: <https://ucco.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>

Середключових «цифрових» трендів (станом на 2016 рік для розвитку Інтернету речей наголошується на тому, що «розвиток ШІ та machine learning (машинне навчання) надає можливості використання самокерованих машин, бізнес процесів та вивільнення трудових ресурсів уже найближчим часом». У програмі «Індустрія 4.0», оновленої концепції «смарт-фабрики», що ототожнюється з 4-ю промисловою революцією та появою кіберсистем вперед виходять такі технології, як, зокрема штучний інтелект. При аналізі ролі ІТ галузі для трансферу знань в країну увага приділяється бізнес-практикам, через які національна ІТ-галузь залучена до реалізації міжнародних комплексних проєктів. Серед них виділяється big data та advanced analytics, тобто нові концепції збору, обробки та інтерпретації обробки різн на з використанням технологій IoT та штучного інтелекту.

² Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Діджиталізація». Липень 2022. С. 7. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/digitization.pdf>

³ Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : схв. розпорядж. Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8>

економічного, науково-технічного, соціального та культурного розвитку України. Міністерством цифрової трансформації України у травні 2020 р. напрацьовано проєкт концепції розвитку ШІ в Україні, перший крок на шляху до розробки Програми за цим напрямом. У звіті про результати її публічного громадського обговорення¹ відсутній «фідбек» за напрямом «Правосуддя». Варто зазначити, що найбільший інтерес громадськості викликали напрями «Освіта та людський капітал», а також «Наука та інновації». Нічого дивного в цьому немає, справді, без освіти та науки не буде досягнуто основної мети Концепції – побудови конкурентоспроможної економіки України та стабільного суспільства. Але ця мета не досяжна і без реальної можливості ефективного судового захисту прав, свобод, інтересів кожного. При цьому Концепція спирається і ретранслює основні принципи Рекомендації Ради Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), які є першим міжурядовим стандартом і спрямовані на підтримку інновацій та довіри до ШІ шляхом стимулювання відповідального управління ШІ, який заслуговує на довіру, при забезпеченні поваги до прав людини та демократичних цінностей. Україна до них приєдналася у 2019 р.

Нас відсутність пропозицій фахівців у галузі технологій ШІ щодо правосуддя не дивує, за великим рахунком, обговорювати нічого, адже складається враження, що автори проєкту концепції, по-перше, не розуміють місце та роль судової влади у системі вітчизняної державної влади, розділеної на три незалежні гілки, по-друге, не знають особливостей та проблем судової системи України, а по-третє, не пропонують серйозні й справді необхідні дії, що здатні гарантувати право на справедливий судовий розгляд для кожного.

Проте, «Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні» було схвалено 02 грудня 2020 р., а розпорядженням Кабінету Міністрів України 12 травня 2021 р. було затверджено план заходів з її реалізації на 2021–2024 роки² (примітно, що навіть під час воєнного стану

¹ Див. на веб-сайті Міністерства цифрової трансформації України URL: <https://thedigital.gov.ua>

² Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки : затв. розпорядж. Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 р. № 438-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text>

у липні 2023 р. вносились зміни щодо забезпечення використання технологій ШІ для проведення аналізу та оцінки ефективності системи державного управління).

У червні 2022 р. великий колектив вчених (кер. проєкту чл.-кор. НАН України А. Шевченко) запропонував для обговорення та внесення пропозицій проєкт Стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022–2030 рр.¹, який створено Інститутом проблем штучного інтелекту Міністерства освіти і науки України й Національної академії наук України. У проєкті враховано стратегії розвитку штучного інтелекту різних країн світу, зокрема Стратегію для НАТО щодо штучного розуму (2021), Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, а також багаторічний доробок вітчизняних наукових структур. На жаль, сфера кримінальної юстиції в ній не представлена.

Водночас в Україні продовжується судова реформа, черговий етап якої розпочався у 2016 році внесенням змін до Конституції України щодо правосуддя. Указом Президента України № 231/2021 від 11.06.2021 р. затверджено «Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки» (далі – Стратегія)², яка визначає основні засади та напрями подальшого сталого функціонування та розвитку системи правосуддя з урахуванням кращих міжнародних стандартів та практик. Стратегія наголошує на тому, що система правосуддя потребує удосконалення у частині: (1) положень релевантного законодавства та (2) впровадження невідкладних заходів для забезпечення позитивних зрушень у функціонуванні відповідних правових інститутів. При цьому серед завдань Стратегії – визначення першочергових заходів з модернізації судоустрою, статусу суддів, судочинства та інститутів правосуддя, судоустрою та забезпечення подальшої гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС тощо. Також у Стратегії перелічені основні проблеми, які зумовлюють необхідність подальшого удоско-

¹ Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні на 2022–2030 рр. (робочий варіант). *Artificial Intelligence*. 2022. № 1. Р. 8–157. URL: https://www.slyusar.kiev.ua/AI_2022-1-1_ua.pdf

² Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : затв. Указом Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

налення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя, зокрема і недостатній рівень упровадження цифрових технологій у здійснення правосуддя. Взагалі таких проблем близько двадцяти. Проте, заходи, запропоновані у Стратегії, стосуються лише до кількох, як-от: покращення доступу до правосуддя; зміцнення незалежності судової влади та підзвітності суспільству; удосконалення суддівської кар'єри та відповідальності суддів, а також системи органів прокуратури та удосконалення інституту адвокатури. Окремий розділ присвячено розвитку конституційного судочинства. Тобто напрями та заходи щодо поліпшення стану із впровадженням цифрових технологій у здійснення правосуддя окремим підрозділом Стратегії не визначено. Втім з метою покращення доступу до правосуддя відповідно до положень Стратегії необхідно забезпечити:

- врегулювання питання щодо надання судді безпосереднього доступу до автоматизованих інформаційно-телекомунікаційних і довідкових систем, реєстрів, банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування;
- розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері ІТ, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування шляхом: (а) запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства; (б) впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу; (в) удосконалення та розвитку офіційного вебпорталу судової влади України для отримання інформації про суди і справи (провадження) з регулярним оновленням даних судової статистики.

Надалі Державна судова адміністрація України (далі – ДСА України) підготувала Концепцію «Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проєкту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022–2024 роки» (далі – Концепція)¹, посилаючись на Стратегію та на виконання Закону України «Про На-

¹ Концепція програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проєкту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи на 2022–2024 роки (ЄСІТС) : затв. наказом Державної судової адміністрації України 14.06.2022 р. № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0178750-22#Text>

ціональну програму інформатизації». В Концепції зауважено, що виконання завдань з інформатизації органів судової влади забезпечується в рамках розвитку інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури судової системи, а також в рамках впровадження ЄСІТС та спрямовується ДСА України за чотирма пріоритетними напрямками:

1. Розвиток інформаційно-комунікаційної бази місцевих та апеляційних судів та органів і установ у системі правосуддя.
2. Забезпечення сталого функціонування прикладних програмних систем (у тому числі вже впроваджених підсистем (модулів) ЄСІТС), програмно-технічних комплексів та інформаційної інфраструктури судів, органів і установ у системі правосуддя.
3. Автоматизація діяльності судів, органів і установ у системі правосуддя. Створення нових, доопрацювання (модернізація) наявних підсистем (модулів) ЄСІТС, їх впровадження та розвиток.
4. Модернізація та нарощування інформаційно-комунікаційної інфраструктури, забезпечення захисту інформації та кіберзахисту.

Дата прийняття Концепції – 01.01.2022 р. Цілком зрозуміло, що часу для її всебічного обговорення на початок війни забракло. Зараз здається, що це питання відкладено принаймні до часу закінчення гострої фази бойових дій.

Власний перелік основних принципів застосування систем ІІІ для цілей та завдань кримінального судочинства сформулювали Капліна О. В. та ін., ґрунтуючись на стандартах, визначених міжнародними документами, та рекомендаціях неурядових організацій:

- пріоритетність прав людини;
- корисність;
- неупередженість та заборона дискримінації;
- транспарентність;
- багатоетапна верифікованість;
- субсидіарність та контрольованість;
- пояснюваність та доступність для сприйняття;
- оскаржуваність;
- безпека та повага до приватності¹

¹ Kaplina O., Tumanlyants A., Krytska I., Verkhoglyad-Gerasymenko O. Application of Artificial Intelligence Systems in Criminal Procedure: Key Areas, Basic Legal Principles and Problems of Correlation with Fundamental Human Rights. 2023 3 (20) *Access to Justice in Eastern Europe*. p. 147–166. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.3-a000314>

Робота кримінальної юстиції полягає в обробці інформації. Проте не вся інформація потребує складної кастомізації¹. Наприклад, в адміністративних і цивільних справах (не складних, з передбачуваним результатом, коли суддя затверджує домовленість сторін, наприклад, у справах про розлучення, про припинення трудових відносин тощо) судові рішення створюється переважно на комп'ютері на основі наданих даних. Обробку таких справ принаймні часткову можна автоматизувати за допомогою ШІ². У більш складних справах, де наявний спір про право, а особливо у кримінальних справах – потреби в ІТ взагалі, та ШІ, зокрема, інші.

Серед напрямів використання ШІ у кримінальному провадженні можна назвати наступні (перелік не є вичерпним):

1. Для будь-якої категорії справ, включаючи кримінальні, необхідність використання електронних баз даних (знань), які надають швидкий та легкий доступ до нормативно-правових актів, судової практики, рішень Європейського суду з прав людини тощо із застосуванням ШІ для пошуку, сортування важливої для вирішення справи інформації здатне значною мірою спростити роботу судді.

Наприклад, «Розумний суд SoS (система систем) – система, заснована на технології машинного навчання, підключається до робочого столу кожного працюючого судді у Китаї, автоматично переглядає

¹ Reiling A. D. (Dory) Courts and Artificial Intelligence. *International Journal for Court Administration* 8, 2020, 11 (2) (November 24, 2020). DOI: <https://doi.org/10.36745/ijca.343>, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3736411>

² Д. Рейлінг – суддя у відставці (Нідерланди) та експертка з питань судових ІТ вважає, що ШІ може бути корисним для різних видів судових справ, але і з деякими відмінностями. Так, аналізуючи статистику розгляду судами Нідерландів судових справ, вона помітила, що із 1,5 млн. справ на рік велику частку складають, так звані, рутинні справи – справи з передбачуваним результатом, у яких рішення виносяться на основі наданої інформації. Це характерно, в більшій мірі, для судових справ з сімейних та трудових відносин. Суд у таких справах розглядає механізм вирішення правового конфлікту, запропонований сторонами цього конфлікту, з точки зору його законності і нагадує нотаріуса. До таких справ можна віднести, наприклад, розлучення подружжя за наявності взаємної згоди, встановлення батьківського піклування, припинення трудових відносин тощо. Отже, судові рішення у таких справах є документом, який значною мірою виробляється автоматично, підтверджуючи, що домовленість відповідає закону [Напр., Reiling Dory. Speaking notes. Round table on artificial intelligence in the legal domain URL: home.hccnet.nl/a.d.reiling/html/180627%20AL%20and%20justice%20for%20CEPEJ.pdf]

судові справи на наявність посилань, рекомендує закони та постанови, складає проекти юридичних документів та виправляє передбачувані людські помилки, якщо такі є у судовому рішенні¹.

2. Ще один приклад використання ШІ виключно у кримінальному судочинстві також із Китаю. Китайська академія наук на замовлення прокурора Шанхаю розробила програму, яка, використовуючи ШІ, може вивчати кримінальні справи та висувати звинувачення. Для того, щоб натренувати алгоритми розробники створили модель з використання 17 тис. справ, що розглядалися прокуратурою з 2015 по 2020 рік. Розробники заявляють, що програма може ухвалити правильне рішення про висунення звинувачення у 97% випадків на підставі знайомства з матеріалами справи. Для цього вона аналізується приблизно по тисячі параметрів. Поки що програма натренована для роботи з вісьмома типами злочинів, які найчастіше трапляються в Шанхаї, до них відносяться, зокрема, дрібні крадіжки, незаконні азартні ігри, навмисні тілесні ушкодження, шахрайство тощо. Розробники програми планують, що в майбутньому вона навчиться розпізнавати й менш розповсюджені злочини, а також висувати одразу кілька звинувачень одному підозрюваному.²

3. ШІ здатен структурувати інформацію. У складних судових справах може бути корисним розпізнавання образів у текстових документах та файлах справ. Наприклад, у США є пошук електронної інформації (eDiscovery) – процес виявлення, збору та надання відомостей, які зберігаються на цифрових носіях. eDiscovery використовує метод навчання у ШІ, який навчає через навчання тому, який алгоритм є найкращим для витягування релевантних розділів з великого масиву інформації. Сторони у справі погоджують пошукові терміни та кодування, які будуть використовуватися. Суддя визначає докази. Цей процес значно швидший та точніший, ніж пошук, зро-

¹ В Китае искусственный интеллект полностью интегрировали в правовую систему. *Судебно-юридическая газета*. 17.07.2022. URL: <https://sud.ua/ru/news/abroad/244322-v-kitae-iskusstvennyy-intellekt-polnostyu-integrirovali-v-pravovuyu-sistemu>

² Міщенко Т. Товариш штучний інтелект: у Китаї розробили програму, яка заміняє прокурора та може висувати обвинувачення. URL: <https://mezha.media/2021/12/27/tovarysh-shtuchnyy-intelekt/>

блений людиною. Ця методологія дослідження документів визнана судами США та Великобританії¹.

4. ШІ може консультиувати, надавати корисні поради, особам, які шукають розв'язання своїх юридичних проблем, і правникам також. В такому випадку ШІ не тільки надає релевантну інформацію, а й відповіді на питання користувачу. Користувач є вільним, він може скористатися або не прислухатися до поради. Ця можливість ШІ стає можливістю для особи запобігти майбутній правовій суперечці. Якщо це не вдалося, підтримка у пошуку рішення також є гарним варіантом.

Підтримка у розробці судового рішення, або принаймні його частини, може зробити процес його прийняття позбавленим монотонних дій. Перевіреною прикладом є Solution Explorer у цивільному суді в Британській Колумбії в Канаді, який використовує ШІ².

5. ШІ викликає високий рівень інтересу до себе завдяки можливості до передбачення результатів судового розгляду. Непередбачуваний результат судової справи є ризиком. При більш складних справах цей ризик зростає. Отже, цікавим є саме така технологія ШІ, яка при прогнозуванні зменшує такий ризик.

Зустрічається низка публікацій на англійських правових сайтах щодо групи американських вчених, яка розробила програму, здатну передбачити результати судового розгляду справ у Верховному Суді США. Ця програма використовує інформацію по справі, а також про політичні уподобання та проведення голосування окремих суддів. Програмою заявлена 70% точність результату.

Разом з тим у Великобританії створили «суддю-робота», що передбачає рішення в області прав людини. Цією системою ШІ було розібрано 584 справи, які раніше були прослухані в Європейському суді з прав людини. Успішно було передбачено 79% рішень. Самі дослідники вважають, що цей інструмент може допомогти суддям через його розпізнавання образів у текстових документах³.

¹ Репіна Ю. С. Світові стандарти та практики використання штучного інтелекту у судочинстві. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: Б. М. Головкін (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 41. С. 29–37.

² Там само.

³ Репіна Ю. С. Світові стандарти та практики використання штучного інтелекту у судочинстві. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: Б. М. Головкін (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 41. С. 29–37.

6. Наступний приклад – передбачення при використанні ШІ рецидиву у кримінальних справах у США. Американські судді використовують цей інструмент у своїй щоденній практиці. Тим часом доведено, що він переоцінює ймовірність рецидиву в афро-американських підсудних, оскільки використовує дані з минулого. Так, в США за допомогою ШІ прогнозується рецидив у кримінальних справах. Американські суди використовують цей інструмент у своїй звичній практиці¹.

7. Відповідаючи на запит суспільства на безпеку та певність у ній, в США була розроблена «прогностична поліцейська діяльність» (predictive policing) або PredPol [<https://www.predpol.com>], яка використовується поліціантами кількох штатів для прогнозу злочинів у майбутньому. За допомогою алгоритму, що базується на математичному моделюванні, соціологічному та статистичному аналізах злочинності, з урахуванням історичних відомостей о злочинності із поліцейського управління, прогнозується де і коли найімовірніше буде вчинено злочин. Ця програма також виявила недоліки.²

Дійсно, прогностична поліцейська діяльність є одним із застосунків із технологією ШІ, які використовуються в правоохоронних органах. Але, хоча прогностична поліцейська робота може аналізувати надані набори даних для виявлення закономірностей і кореляцій, втім вона не може відповісти на питання причинно-наслідкового зв'язку та не може зробити надійні прогнози щодо індивідуальної поведінки, а тому не може бути єдиною основою для втручання. Слід зазначити, що кілька міст у США припинили використання систем прогнозування поліції після перевірок. Також під час місії Комітету LIBE до США у лютому 2020 р. поліцейські департаменти Нью-Йорка та Кембриджа, штат Массачусетс, повідомили членів про те, що вони поступово припинили свої програми прогнозування поліції через недостатню ефективність, дискримінаційний вплив та практичний провал, і на-

¹ Репина Ю. С. Соблюдение принципа недискриминации как условие использования искусственного интеллекта в правосудии. *Visegrad journal on human rights*. 2020. №6 (volume 2). С. 29–34.

² Predictive policing poses discrimination risk, thinktank warns. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2019/sep/16/predictive-policing-poses-discrimination-risk-thinktank-warns>

томість звернулися до громадської поліції, що, на їх думку, призвело до зниження рівня злочинності¹.

Європейський парламент виступає проти використання ШІ правоохоронними органами для прогнозування поведінки окремих осіб або груп на основі історичних даних і минулої поведінки, членства в групі, місця розташування або будь-яких інших подібних характеристик, у такий спосіб намагаючись ідентифікувати людей, які ймовірно вчинять злочинне діяння².

8. Ще одним напрямом застосування ШІ в кримінальному провадженні є програми із використанням ШІ при розпізнаванні обличчя. Але в цих програмах була виявлена «проблема білої людини»: ШІ значно краще розрізняє обличчя європеїдної раси (точний результат отримують при роботі з обличчями білих чоловіків), і набагато гірше ідентифікує особи негроїдної та монголоїдної рас (помилково визначаючи їх зображеннями тварин або людей, що примружилися), а також жіночі обличчя. Поясненням стало «навчання» на даних із кількісним переважанням обличчя чоловіків-європейців³. Наразі ставлення до використання правоохоронними та судовими органами програм розпізнавання обличчя із застосуванням технології ШІ є негативним⁴.

9. Цікавою є розробка вчених із США системи DARE. Її задача – розпізнавати неправдиві свідчення у судовому процесі. Програма створена на основі відеоматеріалів реальних справ та відстежує візуальні зміни міміки, голосу та мови людини. Достовірність результатів роботи DARE становить приблизно 92% [<https://doubai.github.io/DARE/>].

¹ European Parliament (2021). Artificial Intelligence in Criminal Law and its Use by the Police and Judicial Authorities in Criminal Matters : Resolution of 6 October 2021 (2020/2016(INI)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0405>

² Там само.

³ Репина Ю. С. Соблюдение принципа недискриминации как условие использования искусственного интеллекта в правосудии. *Visegrad journal on human rights*. 2020. №6 (volume 2). С. 29–34.

⁴ European Parliament (2021). Artificial Intelligence in Criminal Law and its Use by the Police and Judicial Authorities in Criminal Matters : Resolution of 6 October 2021 (2020/2016(INI)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0405>

Отже, питання, яке постає перед правосуддям, стосується передачі повноважень від людини машинам. Величезна кількість публікацій про ШІ постійно використовує риторичну фігуру пролепису: вимагається вірити сьогодні в реальність делегування повноважень машинам, яке відбудеться тільки завтра¹. Проте є інша точка зору, за якою звинувачення, висунуті технології/системам ШІ, навченим лише на прецедентах, можуть бути помилковими, адже не враховують динаміку соціального життя. На думку Д. Рейлінг, «алгоритм не може використовуватися як рецепт (припис), тобто комп'ютер нічого не призначає та не може приймати самостійне рішення. Користувачі мають знати та розуміти, що робить ШІ, також вони повинні контролювати вибір, який вони роблять. Це означає, що користувачі повинні мати здатність без труднощів відхилитися від машинного результату»².

Резюмуючи, відмітимо, що використання ШІ видається перспективним з метою досягнення завдань кримінального провадження відповідно до статті 2 Кримінального процесуального кодексу України. Понад те, використання програм із ШІ у кримінальному правосудді в світі вже зараз створює передумови його поліпшення у майбутньому³. З усім тим, хоча використання технології ШІ здатне підвищити ефективність правосуддя, але ШІ навіть не може намагатися замінити суддю: суддя має залишатися в центрі судового процесу⁴.

¹ «Якщо машина буде здатною завтра «розкопати» в декілька секунд сукупність схожих випадків та винесених рішень, пристосовуючи в максимально точний спосіб своє рішення до окремих випадків, чи не зможемо зекономити на неповоротких процедурах та усунути роки відтермінування справи? В дійсності штучний інтелект судитиме краще, ніж особа, піддана впливу своєї ідеології та контексту виголошення рішення. В науці царює критерій відтворюваності досліду. Чи не має бути критерієм правосуддя критерій відтворюваності судового рішення? Останнє не має залежати ні від особи, яка судить, ні від обставин» [Гарпон А., Ласер Ж. Цифрове правосуддя. Переклад з фр., передмова, примітки В. Омелянчика. Київ: Стило, 2021. С. 110–111.]

² Reiling A. D. (Dory) Courts and Artificial Intelligence. *International Journal for Court Administration* 8, 2020, 11 (2) (November 24, 2020). DOI: <https://doi.org/10.36745/ijca.343>, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3736411>

³ Rigano Ch. Using Artificial Intelligence to Address Criminal Justice Needs. *NIJ Journal* 280, January 2019, <https://www.nij.gov/journals/280/Pages/using-artificialintelligence-to-address-criminal-justice-needs.aspx>.

⁴ CEPEJ (2021) Digitalisation for a Better Justice [2022–2025 CEPEJ Action plan] : Adopted at the 37th CEPEJ plenary meeting (Strasbourg and online, 8 and 9 December 2021).

Серед напрямів впровадження ШІ у вітчизняну кримінальну юстицію, по-перше, можливих у найближчій перспективі, а, по-друге, які застосовують на підтримку, на нашу думку, слід виділити:

– програми зі ШІ, які здатні допомогти у пошуках релевантної судової практики як національної (Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм (ч. 6 ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»)), так і ЄСПЛ (Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч. 5 ст. 9 КПК України)) насамперед суддям відповідно до їх запитів;

– програми, які здатні обробляти величезний обсяг даних (Big Data), наприклад, інформацію, яка надходить від відеокамер на вулицях, дорогах, в громадських місцях, поширюється у соціальних мережах тощо та за допомогою технології ШІ знаходити як вчинені кримінальні правопорушення, так і виявляти готування кримінального правопорушення та/або замах на кримінальне правопорушення, а також осіб, причетних до кримінальних протиправних діянь, що значно підвищить ефективність національної правоохоронної системи в цілому.

Використання технології ШІ має поважати права людини та відповідати чітко визначеним у законодавстві України принципам. Ми вважаємо, що будь-яке використання ШІ у кримінальному процесі має бути обов'язково «під контролем» людини, яка матиме можливість ігнорувати рішення, що синтезоване алгоритмами. Рішення, яке тягне за собою обмеження прав і свобод людини, повинна приймати людина. І відповідальність за таке рішення має нести людина.

В Україні задля актуалізації критично важливих для українського суспільства питань у 2021 р. було проведено Всеукраїнський форум «Україна 30», в рамках якого обговорювалась тема «Розвиток правосуддя». Як головний елемент системи удосконалення процесу судочинства і судової реформи, на думку учасників форуму, має стати впровадження цифрових технологій відправлення правосуддя. Але в Україні принаймні поки що в умовах повномасштабного вторгнен-

URL: <https://rm.coe.int/cepej-2021-12-en-cepej-action-plan-2022-2025-digitalisation-justice/1680a4cf2c>

ня рф чекати на реальні рішення та дії держави, у тому числі й у на-
прямую нормативного врегулювання застосування технології/систем
ШІ у кримінальній юстиції, навряд чи варто. Ми впевнені в тому,
що правова наука в цей складний час здатна запропонувати адекватні
вимогам часу заходи удосконалення функціонування національної
кримінальної юстиції, зокрема щодо впровадження технології ШІ.

Висновки

1. Проведена наукова розвідка виявила наявність низки різнопланових обставин, зокрема, соціально-політичного, нормативно-правового, криміногенного, праксеологічного характеру, які у сукупності об'єктивно обумовлюють необхідність прискорення процесу цифрової трансформації національного кримінального судочинства, що закладає підвалини концептуалізації ЦКП та визначає стратегію подальшої розробки цієї проблематики. Можна констатувати, що на сьогодні цифровізація кримінального судочинства знаходиться на початковій стадії. Законодавчі ж ініціативи щодо впровадження цифрових технологій у сферу кримінального провадження не мають системного характеру, а цифрові новації чинного кримінального процесуального законодавства потребують оцінки з точки зору відповідності їх сучасним правовим стандартам. Тож нагальною є необхідність концептуальної розробки основних стратегічних аспектів ЦКП.

2. Одним із перших завдань концептуалізації ЦКП є визначення основних стратегічних напрямів наукового пошуку в цій царині, якими, на нашу думку, є: дослідження методологічних питань ЦКП; визначення меж і розробка теоретико-правових основ використання цифрових технологій для оптимізації кримінальної процесуальної діяльності; створення теоретичного підґрунтя для подальшого впровадження електронного правосуддя в Україні; дослідження меж та можливостей використання технології штучного інтелекту в кримінальному провадженні; визначення механізму електронної процесуальної комунікації учасників кримінального провадження; впровадження електронних механізмів запобігання порушенню прав і свобод учасників кримінального провадження; розробка теоретико-правових основ використання електронних доказів у кримінальному провадженні; дослідження процесуальних особливостей розслідування кіберзлочинів; використання цифрових технологій під час міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні; визначення шляхів формування цифрової компетентності правозастосовників.

3. Проведене дослідження дозволило сформулювати наступні вектори нормативної стратегії запровадження режиму PaperLess

в кримінальному провадженні України: закріплення загальної норми – дозволу на здійснення документування в кримінальному провадженні в електронній формі; для уникнення хаотичності та надання дискретності при обранні форми документування в кримінальному провадженні (цифрової чи письмової) закон має визначати «цифрову пріоритетність» такого формату («цифровий за замовчуванням»); унормування специфіки створення в електронній формі основних різновидів КПД – рішень, протоколів та ін.; визначення в законі питань конвертації процесуальних документів з однієї форми в іншу, що запобігатиме невиправданому дублюванню електронних процесуальних документів на паперових носіях. Звичайно окреслені напрями нормативної політики на шляху до безпаперового кримінального провадження в Україні не є вичерпними, кожен з них потребує подальшої наукової розвідки з метою напрацювання конкретних результатів – підґрунтя для вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства в умовах цифрового суспільства.

4. У контексті використання цифрової інформації в кримінальному провадженні, практики впровадження до слідчих дій цифрових технологій та необхідності оперування віртуальними даними, встановлено, що чинне законодавство України передбачає лише загальні принципи застосування електронного виду доказів, порядку їх збору та способів дослідження в електронній формі. Констатована пробільність чинного кримінального процесуального законодавства щодо визначення критеріїв того, який електронний доказ може вважатися оригіналом, а який – копією. Констатована пробільність чинного кримінального процесуального законодавства щодо низки питань, пов'язаних з оперуванням електронними доказами.

5. Дистанційне судове провадження в кримінальному процесі є одним з ефективних інструментів забезпечення фундаментального права особи на доступ до правосуддя, зокрема в умовах воєнного стану. Розширення меж дистанційності в кримінальному провадженні, зокрема, запровадження дистанційного судового розгляду з використанням власних технічних засобів потребує, перш за все, належного правового регулювання, яке має врахувати усі можливі ризики такої форми судочинства та максимально їх мінімізувати.

Концептуально запровадження дистанційного судового розгляду з використанням власних технічних засобів є не лише додатковою гарантією доступу особи до правосуддя, а й забезпечує оперативність судового контролю. Крім того, така форма дистанційності сприяє забезпеченню безпеки осіб під час війни, особливо з урахуванням можливих масованих ракетних обстрілів. Більш того, вбачається, що такий вид судового розгляду є актуальним не лише для екстраординарних порядків (наприклад, здійснення досудового розслідування та судового розгляду в особливому режимі), а й для ординарного порядку кримінального провадження.

З огляду на необхідність забезпечення єдності судової практики щодо допущення суду (суддів) та учасників процесу до дистанційного розгляду з використанням власних технічних засобів нагальною є потреба унормування відповідних питань в кримінальному процесуальному законодавстві. Таке унормування має бути виваженим з огляду на потребу забезпечити баланс інтересів кримінального провадження та осіб, залучених до царини кримінального судочинства.

6. Стрімкий розвиток технологій ШІ в останні роки змушує держави реагувати на можливі ризики їх застосування та використання в кримінальному провадженні, в першу чергу, для фундаментальних прав людини. Світова практика вже виявила масові випадки дискримінації при використанні технології ШІ («розпізнавання обличчя», «прогностична поліцейська діяльність») в кримінальній юстиції. Наразі українська національна правоохоронна система тільки наближається до усвідомлення реальності «проблеми штучного інтелекту» для правосуддя. Водночас ЄС та країни-члени ЄС, Великобританія, США активно досліджують можливості використання технології штучного інтелекту в кримінальному провадженні. Водночас ЄС та країни-члени ЄС, Великобританія, США активно досліджують можливості використання технології ШІ у кримінальному провадженні та впроваджують нормативно-регулятивні заходи з метою встановлення меж такого застосування судовими та правоохоронними органами. Зокрема, дотримання принципу «під контролем людини» для використання технології ШІ наразі визнається обов'язковою умовою.

Наукове видання

Глинська Наталія Валеріївна
Клепка Дар'я Ігорівна
Репіна Юлія Сергіївна

ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Монографія

Електронне наукове видання

*Видається в авторській редакції
Комп'ютерна верстка А. Т. Гринченка*

Підписано до поширення через мережу Інтернет 29.12.2023.
Відповідає формату друкованого видання 60×84/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 5. Об'єм даних 2,1 Мб.
Вид. № 3291

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України та
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої
продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011